

iletişim DOSTOYEVSKI

T O P L U E S E R L E R İ 11

YAZ İZLENİMLERİ ÜZERİNE KIŞ NOTLARI

ÇEVİREN ERGİN ALTAY

SAUL BELLOW'UN ÖNSÖZÜ VE
EDWARD HALLETT CARR'IN NOTUYLA

DOSTOYEVSKI
Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları

Зимние Заметки О Летних Впечатлениях

© Önsöz: 1955, Saul Bellow

“The French As Dostoyevsky Saw Them” başlıklı önsözün
yayın hakkı The Wylie Agency (UK) Ltd.'den alınmıştır.

© Edward Hallett Carr'ın notu: 1931, E. H. Carr

İletişim Yayınları 1117 • Dünya Klasikleri 21

ISBN-13: 978-975-05-0371-9

© 2005 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2005, İstanbul

2. BASKI 2010, İstanbul

DİZİ EDITÖRÜ Orhan Pamuk

YAYIN SEKRETERİ Emre Ayvaz

KAPAK UYGULAMA Suat Aysu

KAPAKTAKİ RESİM Anselm Kiefer, “Siegfried's Difficult
Way to Brunhilde”, 1977

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Seçkin Oktay

BASKI ve ÇİLT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

DOSTOYEVSKI

Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları

Зимние Заметки
О Летних Впечатлениях

RUSÇA'DAN ÇEVİREN *Ergin Altay*

SAUL BELLOW'UN ÖNSÖZÜ VE
EDWARD HALLETT CARR'IN NOTUYLA

i l e t i ş i m

DOSTOYEVSKI (Fyodor Mihailoviç). Bir doktorun oğlu olan Dostoyevski 1821'de Moskova'da doğdu. Çocukluğunu Moskova'daki Marya Hastanesi'nin bir lojmanında, zorba ve çoğu zaman sarhoş bir babayla hasta bir anne arasında geçirdi. Çok geçmeden annesi ölünce, katı disiplinli Petersburg Mühendis Okulu'na gönderildi. Sinirli, aşırı duyarlı bir yaradılışı olan Dostoyevski (o sıralar kendisine takılan adla, "ateş Fedya"), Petersburg'da kitap okuyarak, bir köşeye çekilip düşlere dalarak ya da kardeşi Mihail ile söyleşerek günlük gerçeklerden kaçmaya çalışırdı. Babasının 1839'da aniden öldüğünü burada öğrendi. Kuşkuyla bir ölümdü bu; onu yanında çalıştığı köylülerin öldürdüğü söylenir. Babasının ölümünü istediği düşüncesi, yakasını hiç bırakmadı ve Dostoyevski'yi bunalıma düşürdü. Bazılarına göre ilk sara nöbetine de bu suçluluk duygusu neden oldu. Freud ve birçok psikanalizci, babaya duyulan bu nefrete ve bunu izleyen suçluluk kompleksine dayanarak, Dostoyevski'nin hastalığının sinirsel kökenli olduğu sonucunu çıkardılar ve dehasıyla hastalığı arasında doğrudan bir bağlantı kurdular. Oysa bu yorum, yazanın nöbetler sırasında gösterdiği o zihin açıklığını, o "dokuz canlılığı" göz ardı etmek demektir. Sara, Dostoyevski için, gerçekte, "istenç dışı, ama ayrıcalıklı bir deneyim", büyüten bir ayna olmuştur.

Dostoyevski zayıf sinirli, duygusal, bir anda coşkudan çökkünlüğe geçen bir kimseydi. Gogol etkileri taşıyan ilk romanı *İnsancıklar*, Belinski'nin övgülerini kazanıp yazarına ün sağladığında coşkuya kapılan Dostoyevski, daha sonraki yapıtları *Öteki* (1846) ve *Ev Sahibesi* (1847) aynı eleştirmenin alaylarına hedef olunca ruhsal çöküntüye düştü, derdinden hasta oldu. Kendisini dengesizliğe kadar sürükleyen gerilimlerden kurtulmayı bilen ve dış dünyadan kopan benliğinin parçalanışını kendisi çözümleyen yazarın yapıtındaki en zengin ruhbilimsel temalardan biri de bu çift kişiliklilik, ikizler-benzerler temasıdır.

Dostoyevski 1848'de *Beyaz Geceler* ile *Bir Yufka Yürekli*'yi yayımladı. Bu yapıtlarının da beğenilmemesi gururunu incitti. Petraşevski'nin çevresinde toplanan genç suikastçılara katıldı, onlarla birlikte tutuklandı ve ölüm cezasına çarptırıldı (Aralık 1849). Canlarının bağışlandığı, cezanın infazına birkaç dakika kala bildirildi. Dostoyevski'nin cezası, hafifletilerek Sibiry'a'da dört yıl kürek cezasına çevrildi. Tüm maddi ve manevi yoksunluklara ve sara nöbetlerine karşın bu korkunç yıllar, Dostoyevski'nin İncil'i ve mahkûmlardaki gönül zenginliğini, yani "sert kabuğun içindeki altın"ı keşfetmesini sağladı. Dört yıllık kürek cezasından sonra Semipalatinsk'te zorunlu ikâmete mahkûm edilen Dostoyevski, yoksul ve veremli genç dul Marya Dmitriyevna İsayeva'ya acıyarak evlendi. 1859'da Petersburg'a dönmesine izin verildi, *Ezilmiş ve Aşagılanmışlar* (1861) ve *Ölü Bir Evden Hatıralar* (1862) ile kendini yeniden kabul ettirdi. Kardeşi ve N.N. Strahov ile birlikte önce *Vremja* (Zaman), sonra da *Epoha* (Dönem) adlı dergileri kurdu ve yönetti. Bu dergilerde, Batı karşıtı Slavcı düşüncelerini savunduğu tartışma yazılarını yayımladı.

Büyük "metafizik" romanlarının ilki ve tüm yapıtlarının anahtarı olan *Yeraltından Notlar* 1864'te yayımlandı. *Suç ve Ceza* (1866), *Kumarbaz* (1867), *Budala* (1868), *Ebedi Koca* (1870), *Cinler* (1872) gibi başyapıtlar birbirini izledi. Alacaklıları tarafından sıkıştırılan yazar, daha tamamlamadan yapıtlarını yayımcılara satıyordu. Daha hızlı çalışabilmek için sekreter olarak tuttuğu 20 yaşındaki Anna Grigoriyevna Snitkina ile ilk karısının ölümünden üç yıl sonra, 1867'de evlendi. Para peşinden koşması bitmek bilmedi. Kumar tutkusuyla Dostoyevski, borç aldı, ödedi; sonunda karısıyla ülkesinden ayrılarak Avrupa'nın kumarhanelerini dolaşmaya başladı. Bir kızı oldu, ama öldü. Bu ölüm, Dostoyevski'yi deliliğin eşğine kadar sürükledi. 1875'te *Delikanlı*, 1876'da *Bir Yazarın Günlüğü* ve 1879-80'de *Karamazov Kardeşler* yayımlandı. Bu son romanının, bir bölümünü oluşturacağı *Bir Büyük Günahkârın Yaşamı* adlı büyük çaplı tasarısını gerçekleştirilmeden 1881'de Petersburg'da öldü. Dostoyevski gelmiş geçmiş en büyük romancılardan birisi, belki de birincisidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ DOSTOYEVSKI'NİN GÖZÜYLE	
FRANSIZLAR / Saul Bellow	7
BİRİNCİ BÖLÜM	
Önsöz Yerine	25
İKİNCİ BÖLÜM	
Trende	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Bütün Bütün Gereksiz	39
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Şimdi de, Geziye Çıkanlar İçin Gerekli Olan	
“Mantık Yoktur Fransızda” Sözünün	
Gerçek Olup Olmadığı Üzerine Son Düşünceler	59
BEŞİNCİ BÖLÜM	
Vaal	67
ALTINCI BÖLÜM	
Burjuva Üzerine	79
YEDİNCİ BÖLÜM	
Bir Önceki Bölümün Devamı	93
SEKİZİNCİ BÖLÜM	
Bribri ile Mabiş	109
1862'DE DOSTOYEVSKI / Edward Hallett Carr	123

ÖNSÖZ
DOSTOYEVSKİ'NİN GÖZÜYLE FRANSIZLAR
SAUL BELLOW

İzlenimci bir kitaba izlenimci bir önsöz gerek.

Bu yüzden *Kış Notları*'nı ilk okuduğumda ne hâlde olduğumu ve tanrılar bu kitabı avuçlarıma yerleştirirken neler hissettiğimi yeniden hatırlamak böyle bir önsöz için uygun düşer gibi geliyor bana. Bunu yaparken aşırı uçlara sürüklenmek istemiyorum. İlmî ve barışçıl bir ruha sahibimdir. Ama bir yandan da hepimiz hatıralarımıza gerçekte oldukları biçimleriyle, yani kulağa hoş gelsin diye değiştirilmemiş, ilkel hâlleriyle saygı duymak zorundayız. Hatıralarımız karşısında iki ayağımızın üstüne kalkıp da onlara şöyle bir tepeden bakmayı istesek de, aramızdaki mesafenin onları bulanıklaştırmasına izin vermemeliyiz. Çoğunlukla yüksek ideallerimizin hizmetine girdiğimizde böyle yaparız. “Severim,” deriz ama gerçekte söylemek istediğimiz “Sevmem lazım”dır; ya da, “Saygı duymak benim yararına olur,” diyeceğimize basitçe “Saygı duyuyorum,” deriz, veya “Allahım, inanınama yardım et,” diyeceğimize kısaca “İnanıyorum,” deyiveririz.

Paris'e geldiğinde bu şehirde büyük heyecanlar yaşamayı beklemeyenler, yalnızca en ruhsuz turistlerdir. Paris bir

Amerikalı için hem seküler hem de kutsal bir yerdir. İngiltere'ye giden bir Amerikalıyla ilgili bir hikâye dinlemiştim: kaldığı evin sahibinin genç oğlu ona "Peki Amerika'daki kutsal şehirlerin adı ne?" diye sormuş ve Amerikalı turist bu soru yüzünden çok utanç duymuş. Gerçekten de insanı düşünmeye iten bir soru bu. 19. yüzyılda biri böyle bir soruya ciddi, düşünceli bir suratla ve insanlığı merkez alan dinlerden birine gizli bir referansla, "Yavrum, bizim bütün şehirlerimiz kutsaldır," diye cevap verirdi herhalde. Bugün ise böylesi bir cevap verilemez. Salt Lake City'yi düşünüyorum ve hemen cevap verme hevesim kaçıyor. Kuşkusuz Amerikalıların kutsal şehirleri Fransa'dadır. Paris, Amerikalı gezgin için az çok kutsal bir şehirdir. Beklediği şey ister yemek, ister kadın, ister kültür olsun, Amerikalı yolcu Paris'e oldukça duygusal bir ruh hâli içinde girer. Duygularının böyle her şeyin üzerine yayılması doğal olarak yolcumuzu endişelendirir. Tüm bunların ona biraz fazla gelip gelmeyeceğini merak eder yolcumuz. Şehrin tahrik edici gücünün görkeminden tiksinsenmeden edemez. Sainte Şapeli'ni gördüğünde, Louvre'u, Notre-Dame'ı gördüğünde nasıl hissedecektir? Gördüğü manzaralar kadar yüce duygular canlanacak mıdır içinde? Ah! Amerikalı bir turistin acıları öyle küçük acılar değildir hiç!

1947 yılında Paris'te kiralayacak daire bulmak kolay iş değildi, ama sevgili dostum Nicolaus şehrin sağ yakasında bana ve aileme çok güzel bir yer ayarlamayı başarmıştı. Yanımda daha sonradan ev sahibemin mutlaka kendisine hediye olarak vermeme şart koşacağı yeni bir Remington daktilo getirmiştim. Kadın ayrıca kirayı da dolar olarak istiyor, frank kabul etmiyordu. Ödediğim kira çok fazlaydı. Nicolaus'a geyse dairem ödediğim parayı hak ediyordu. Paris'i iyi bildiği için arkadaşımın sözüne güveniyordum. Nicolaus mükemmel Fransızca konuşurdu. Indianapolis'ten Paris'e gelenler

Fransızca'yı hemen rahatlıkla öğreniverirler; Paris'te tanıdığım bütün Indianapolisliler Fransızca'yı kusursuz konuşurlardı hep. Benim bu eski ahababım geçen zaman içinde mükemmel bir Fransız'a dönüşmüştü; yanında bir çift eldiven taşır ve Fransız arabası sürerdi. Bir keresinde ev sahibeme çöpleri ne yapacağımı sorduğumda bana öfkelenmişti. "Fransa'da," demişti sert bir ses tonuyla beni içinde bulunduğumuz buz gibi soğuk yemek odasında alıkoyarak, "kimse böyle bir soru sormaz. Çöp seni ilgilendirmez. Çöpün varolduğunu bilmen gerekmez. Ayrıca, *ordures* hoş bir kelime değil."

"Aman kusura bakma," demiştim ben de. "Böyle bir şey sormamalıydım gerçekten de."

Ev sahibesi *inventaire* listesini koymuştu önüme. Ne kadar da inanılmaz bir listeydi bu! Evdeki her eşyanın, Chippendale iskemleden en basit fincana şaşırtıcı bir ayrıntı bolluğu ve sert, dik, zengin yazı karakterleriyle tarif edildiği bir katalogdu karşımdaki. Hemen listeye göz atmaya başlamış ve Madam'ın yirmili yıllardan kalma odasından mutfak'a dönmüştük. Madam okuduğu her cümleyle tarif edilen eşyayı da gösteriyordu. "Yemek odası masası. *İmparatorluk stilinde*. Durumu: mükemmel. Sol tarafta üçgen bir çizik var. Başka kusuru yoktur." Listeyi gözden geçirme işini mutfakta, elimizde üç sefil kaşıkla bitirdik.

"Ay," diye iç geçirmişti Nicolaus. "Şu Fransızların ayrıntıya düşkünlükleri ne kadar tuhaf!"

Ben daha az etkilenmişim, ama insanın saygı hissinin kendisine saygı duyması gerekir, o yüzden açık açık itiraz da etmemiştim.

Madam gider gitmez Chippendale sandalyenin üzerinden perende attım ve sağır edici bir gürültüyle kendimi yerde buldum. Bu biraz gerginliğimi azalttı ama Madam'la ve diğer Fransızlarla sonraki ilişkilerimde bu kadar kolay sakinleşemeyecektim.

Madam kendisine çok çektiren bir hastalığını tedavi ettirmek için Aix'ye gitti. Yanına daktiloyu da aldı ve geride bıraktığı eşyalarıyla ilgili uyarı amaçlı, tatsız mektuplar yolladı bana. "Lütfen küçük çocuğunuzun sepetimin hasır örgüleriyle oynamasına müsaade etmeyin," diyordu. "Fark ettim ki ellerini üstünde gezdirip parmaklarını da örgülerin arasına sokmaya çalışmış. Fransa'da kimse çocuğunun sanat eserlerine zarar vermesine müsaade etmez."

Amerika'da eşyalarımıza karşı tavrımız biraz baştan savmadır doğrusu. Birisi gelip sorsa çoğumuz sahibi olduğumuz eşyaların bir listesini çıkaramazdık. Biz şüphesiz sahip olmadığımız şeylerle ilgileniriz daha çok. Sahip olmadığımız şeylere karşı büyük bir açlık duyar, onları elde eder ve zevkimizi alınca bunların bir süre sonra ilgi alanımızdan çıkıp gittiklerini fark ederiz. Bakışımız yarı kör bir hâlde almayı istediğimiz eşyaların üzerinde gezinir, duvardan masaya iner ve en sonunda bize bizzat kendimizi de gösterir. Bu arzu ve körlük karışımı davranışlarımızla içinde yaşadığımız toplumsal düzenin hizmetindeyizdir. Üreticilerimizin önümüze koyduğu mallar, biz onları kullanalım diye önümüze sürülürler. Reklamları yapılır, sonra biz onları arzularız ve sonunda onları satın alabilmek için çalışıp para kazanırız. Görevimizdir bu. İmalat denilen şey müsriftir. Tüketirken elimizden geldiğince o savurgan dünyanın izinden gideriz. *Invantaire*'de yazılı olan malların durumu ise farklıdır. Bu malların bir başı, sonu vardır. Ufuk çizgisi belirgindir, karşımızdaki kıyıyı görürüz. Mal sahibi eşyalarının krallığına hükmeder, oysa biz Amerikalılar sınırsız bir arzunun pençesinde kıvranırız. Ülkemizdeki o yaygın "gerçek aşk" avcılığını ve giderek artan boşanmaları herhalde bu şekilde açıklayabiliriz. Kim bilir? Bu yukarıdakileri Dostoyevski'nin tabiriyle, tembellere özgü bir halet-i ruhiye içinde söylüyorum.

Ortega y Gasset bütün arzuların silinip yok olduğu bir dünyayla karşılaştırıldığında materyalist dünyanın daha iyi olduğunu yazmıştı. Durumun henüz o kadar kötü olmadığını kabul edelim, ama yine de Gasset bu söylediğinde haklı. O üç sefil kaşığın nasıl olup da dünya üzerinde belirliğini sorgulama hakkına pek azımız sahibiz. Bu hak filozoflara, rahiplere ve şairlere aittir. Son zamanlarda bazı yazarlar Amerikalıların sahip oldukları mallarıyla kurdukları ilişkide ideal bir yan olduğunu ve biz Amerikalıların aslında hiç de materyalist olmayan hayalciler olduğumuzu söylediler. Eğer gerçekten haklılarsa oldukça tuhaf bir durumdayız demektir, çünkü bu söylenenden bizim aynı anda hem burjuva olduğumuz hem de burjuva olmadığımız sonucu çıkıyor. Bu lafları edenler aslında vatansever yazarlar. Hem görüneni hem görünmeyeni, hem sonlu olanın güvenliğini hem de sonsuz olanın ayrıcalıklarını yaşamamızı istiyorlar. Ama arzularımızın sonsuz olması ruhani kişiler olduğumuz anlamına değil, hayattaki tatminimizin nerede olduğundan emin olmadığımız anlamına gelir. Çevremizdeki şeylerin çokluğundan şaşkına döneriz, kafamız karışır ve onlar arasında nasıl seçim yapabileceğimizi bilemeyiz; huzursuzuzdur ve maneviyatımız için korku duyarız. Bu korkuya idealizm demeyelim isterseniz. Dostoyevski 19. yüzyılın Fransız burjuvalarına baktığında soyluluğun ve kibarlığın altına gizlenen iğrenç bir çıkarıcılık görmüştü. Fransızların hem bencil hem de soylu olmasını ya da özgürlük ve kardeşliğe inanırken bir yandan da ekonomik güce tapabilmelerini hoş göremiyordu. Dostoyevski'nin Fransızların kurumlu hallerini açığa vururken Rusların kendi çelişkilerini bir parça gözden kaçırdığı şüphe götürmez. Ama Dostoyevski'nin hiçbir şeyi gözden kaçırmayı istemediğinden neredeyse emin olabiliriz bugün. Biz de aynısını yapmalıyız. İyi o zaman, haydi; materyalist miyiz değil miyiz?

Rahmetli Fanny Brice'in Baby Snooks rolünde parlak çocuk Küçük Lord Fauntleroy'un* ne menem bir şey olduğunu anlamayı bir türlü beceremediğini hatırlarım:

Kız kızdır,

Oğlan da oğlan.

Ama bu Küçük Fauntleroy nasıl şey yahu?

derdi Fanny. Ya kızsınızdır, ya da oğlan. Ortadaki şey nedir peki?

Bu ilginç soru, üzerinde ne kadar düşünsem de bana teslim olmayacak ve konudan son bir defa uzaklaşarak bu soruyu bir kenara bırakacağım artık. Nicolaus, Madam'ın *inventaire*'ine bayılırdı. Fransa'nın eski günlerine ait bir şeydi bu liste. Şimdi yaşadığımız şu berbat dünyaya ait olan bizler geçmişte olmuş güzel şeyleri, hatta geçmişte olmuş ve o kadar da iyi olmayan şeyleri de severiz. Çünkü onlar artık *yokturlar*. Savaşın sonra birçok Amerikalının sanki geçen yüzyılın dahiyâne yapıtlarını yaratan güç burjuvazinin ruhuymuş gibi burjuva Fransa'nın görkemli günlerinden bahsettiklerini duyardık. Sanki Flaubert'i burjuvazi yaratmıştı. Ya da Baudelaire ve Rimbaud'yu.

1948 yılının o soğuk kış mevsimi boyunca, karanlık ve yenik bir ruh hâli içinde Madam'ın sanatsal mobilyalarının arasında gezinip durdum. Şehir hiç bitmeyecekmiş gibi görünen bir sisle kaplıydı ve bir türlü yükselmeyen duman sokaklarda kahverengi ve gri dalgalar hâlinde ilerliyordu. Seine nehrinden pek de doğal olmayan ilaçsı bir koku yükseliyordu. Bir çok Parisli İspanyol gribinden muzdaripti (bütün hastalıkların yabancı ülkelere kaynaklandığını hatırlayalım) ve diğerleri de melankoli ya da huysuzluktan. Paris fazla fazla gelişmiş bir medeniyetin beşiği olduğuna

(*) "Little Lord Fauntleroy", aşırı derecede kibar ve iyi giyimli çocuklar için kullanan ve eşcinsel imaları da olan bir İngilizce deyiştir – ç.n.

göre insanları da fazla fazla gelişmiş hastalıkların pençesindeydiler. Mutsuzluk, medeniyetin Paris'ten aldığı gündelik vergiye benzer biraz. Şen Paris derler. Şenmiş! Hiç inanmayın, sadece reklam olsun diye böyle söylerler. Paris dünyanın en kasvetli şehirlerinden biridir. Ama mutlaka benim söylediklerime inanın da demiyorum. Balzac'a, Stendhal ve Zola'ya, Strindberg'e –Paris'in kendisine bakın. Nicolaus Parislilerin sert kişilikleriyle ünlü olduklarını söylemişti. Eleştirmektense bu duygunun içine karışmamı öğütlemişti sonra da. Kendisi bu Parislilere özgü ruh hâlinin uzmanıydı. Mesafeli olmayı beceremediğimi söylerdi bana. Bu konuda suçlu olduğumu kabul ettim sonra. Paris'in fakir bir ziyaretçisi ve beceriksiz bir turistiydim.

Göze en önemsiz görünen erdemlerde bile zor ve hatta harikulâde bir yan var. İyi bir turist olmak zor iş. İyi bir turist kişiliksizdir. Zırhsızdır. Sinirli bir beklenti içindedir. İyi bir turist büyük etkilere teslim olmalı, bu etkileri kendi içinde eritmeli, bu etkilere saygı duymalıdır. Kendi için hiçbir şey istememeli ve saygı duyguları içinde kendini feda etmeye hazır olmalıdır. Bazı insanlara çevrelerindeki olaylara tepki verirken sürekli pasif bir ruh hâli içinde olmak zor gelir. “Evet, evet!” derler, “ama ne yapacağız şimdi?” Ne yapabilir insan? Benjamin Franklin'in yaşadığı günlerde ne kadar farklıydı oysa her şey. Franklin dış ülkelere gidip işe yarayacağını düşündüğü bilgileri toplar ve yeniden gerisin geriye Amerika'ya dönerdi. Ama şimdi biz, ne iş adamları ne de hükümet görevlileri olan bizler, gezdiğimiz ülkelerden Franklin gibi işe yarayacağını düşündüğümüz bilgilerle dönsek kimin ilgisini çekebiliriz ki? İyi turist dediğimiz kişinin Mont St. Michel'den Louvre'a ve Louvre'dan Chartres'e, Chartres'den Vézelay'a, Vézelay'dan Avignon'a, Avignon'dan Nice'e, Venedik'e, Floransa'ya, Roma'ya giderken, ne kadar yorgun da olsa, tıpkı hemen önlerinde ilerleyen,

kendisinin göremediği geçit törenini görsün diye içine sıkıştığı insan kalabalığında çocuğunu omuzlarında taşıyan bir baba gibi yüce gönüllülük göstermesi gerekir. En saf hâliyle turizmin mantığı budur işte. İyi bir turist olmak için güç, alçakgönüllülük, hoşgörü ve benim sahip olmadığım başka bir çok özellik gerekir.

Bir defasında Chicago'dan gelen bir kadına Tarpeian kayalıklarından forum alanını göstermeyi denedim ama kadın Floransa'dan daha yeni geldiği için bir türlü o harika şehrin güzelliklerinden bahsetmeyi bitirip de gösterdiğim yere bakmadı. Bu davranışı beni o kadar rahatsız etti ki, kendi kendime, "Allah'ın belası!" dedim, "Floransa'dan geldiğini biliyorum, ama şimdi Tarpeian kayalığındayız yahu!" Ve ona dönüp dedim ki: "Burada eskiden ne yapıldığını biliyor musun?" Dinlemiyormuş gibiydi ama sonra Signoria'yla ilgili bir şeyler mırıldandı ve o zaman, bir anlığına, eski suçluların yapacağı gibi onu kayalıklardan aşağıya atmayı istedim. Ama hata bendeydi. Daha Signoria'nın güzelliklerini sindirmeden nasıl Tarpeian kayalıklarından zevk alabilirdi ki?

Ama her neyse, *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları*'nı ilk okumamdan bahsedecektim ben.

Oğlum kızamık olmuştu. İri kıyım doktorumuz kaldığımız dairenin yeterince sıcak olmadığını söyledi. "Çocuğun odasını iyi ısıtmalısınız," deyip belediye bana daha çok kömür göndersin diye bir dilekçe yazdı. Ben de paltomu giyip dilekçeyi semtimizdeki belediye dairesine götürdüm. Buraya gelince, dünyanın her köşesindeki devlet dairelerinde yapıldığı gibi oturdum ve beklemeye koyuldum.

Kirli, büyük bir oda. Pencerelerdeki tel kafeslerin gölgeleri. Kör edici bir ışık. Her biri birer Colette taklidi kadınlar bir masanın çevresinde, yanakları sonbahar kızılına boyalı, pofuduk saçlı, dudaklarının arasında küçük birer kahveren-

gi sigara –önündeki kül tablasında izmariti olmayan hiçbir memur Fransız devletinin gerçek bir hizmetkârı değildir.

Sıram gelsin diye bir-iki saat bekledim ve en sonunda geldiğinde durumu basitçe anlatıp doktorun yazdığı dilekçeyi uzattım; bekledim ki daireme hemen kömür gönderileceğini söylesinler.

“Ah, *non!*” dedi bir numaralı Colette. Doktor dilekçeyi ilaç reçetelerinden birinin üzerine yazmış, oysa bu tür işler için özel bir belge varmış ve bu belge de reçeteye biraz benzese de tam aynı değilmiş. Asıl belgenin delikleri *sol* kısımda olurmuş.

Hanımefendiler dilekçemdeki doktorun imzasına da inanmıyorlar mıydı peki? Kendi kendime attığımı falan mı düşünüyorlardı? Hayır, hiç de değil, dedi iki numaralı Colette. Böyle düşünmüyorlardı ama doğru belge olmadan da bir şey yapamazlarmış. Ancak doğru tarafından delinmiş fişi gösterirsem isteğimi yerine getirebilirlermiş. Doğru düzgün telafuz ettiğim için içimi gururla dolduran *rougeole* de (“kızamık”), hayır, fikirlerini değiştirmiyordu. Üç numaralı Colette’in yüzündeki ifadeden kömür işinin yattığını anladım; yağmurun tap tap yağdığı sokağa döndüm, kendi kendime, Fransızca olarak, ben de kömürümü karaborsadan alırım diye mırıldandım. *Je vais acheter, vesaire*. Fransızların beni çocuk yerine koymalarına izin vermemeye kararlıydım.

Aynı gün, Châtelet yakınlarındaki bir *bouquiste*’in önünde Dostoyevski’nin bir kitabını buldum: *Le Bourgeois de Paris –Kış Notları*’nın Fransızca çevirisi. Yasadışı bir biçimde ısıttığım odamda, oğlumun kâğıttan kuklalarına sürdüğü tutkalın kokusunu burnumda hissederek bir sandalyeye oturdum ve yeni aldığım kitabımı hevesle ve yer yer de heyecanla okumaya koyuldum. Kitabın önyargılarının canımı sıkması gerekirdi; ama aksine, kendimi Dostoyevski’nin cümlelerini büyük bir tatmin ve onaylama duygusuyla

okurken buldum. Evet, ben de onun gibi bir yabancıydım ve evet, kocaman, geri kalmış bir ülkeden gelen bir barbar dım ben de. Ve şu da vardı: insan Fransa'dayken diğer bütün ülkelerde olduğundan daha çok yabancı hisseder kendini. Amerikalılar için yabancıların yaşadıkları ülkeye hep yabancı kalmalarını anlamak zordur, çünkü onlar kendi ülkelerinde en sonunda Amerikalılara dönüşen göçmenler görmüşlerdir hep. Ama eski kültürler bu konuda katı ve dışlayıcıdır –ve hiçbirisi bu konuda Fransa'yla aşık atamaz. Bütün suçu bir tür duygusallığa kapılarak Fransa'nın üzerine attığım da sanılmasın ama. "Giriş parasını ödedin ve kalbinde tuhaf duygular ve cebinde dolarlarla Paris'e yerleştin diye bu insanlardan hemen sana sarılmalarını ve seni evlerine almalarını mı bekliyorsun? Düşünmeleri gereken başka, daha önemli konuları olduğunu anlaman lazım. Yemek mesela. Daha üç sene önce Hitler binlerce insanı sınır dışı edip, hapsettiklerinin kafalarına kurşun sıktırmıyordu? Burada bir savaş olmuştu ve bu savaş herhalde tüm dünya tarihinin en vahşi savaşıydı. Şimdi de komünistler gelmiş Fransa'yı Rusya'nın tarafına itmeye çalışıyorlar. Diğer yandan da Amerikalılar bastırıyor. Her taraftan turist orduları ülkeye giriyor. Peki senin bu durumda kendi yabancılığından bahsedip kafa şişirmeye hakkın var mı gerçekten de," diye soruyordum kendi kendime sık sık.

Yine de, *Kış Notları*'nı okurken, 1862 Fransası'nın yabancı gözlere 1948'dekinden öyle çok da farklı gelmediğini fark ettim. Büyük savaşlar burada o kadar büyük değişiklikler yapmamıştı. Savaştan çıkarılacak dersler gerçekten çıkarılabilseydi, hepimiz çok farklı insanlar hâline gelmez miydik? Eğer ölüm ve acı bizi eğitecek kadar güçlü olabilseydi hepimiz babalarımızdan daha bilge kişilere dönüşmez miydik? Sert, ilke sahibi biri, heyhat, kolay kolay düzeltmez kendini ve hissedip gördüklerini unuttur hemen.

Dostoyevski'nin eleştirileri katılıklarıyla midemi bulan-
dırdılar. Ancak büyük bir radikalın yazabileceği kadar ka-
bul edilmez şeyler yazmıştı Dostoyevski. Çarın askerlerinin
Polonyalı vatanseverleri öldürmesini anlatışındaki muğlak-
lığı hatırlarken bir yandan da romancının Slavcı görüşlerin-
den rahatsız oluyordum. Ve elbette, Musevî bir okuyucu
Dostoyevski'deki Musevî-karşıtlığını da pek az görmezden
gelebilir.

Yine de, hatırlayalım ki Dostoyevski'yi sürgüne gönder-
ten şey Petraşevski "kumpası"ndaki rolüydü. Bu çocuksu
ve muhtemelen zararsız genç adamlar grubunun kahra-
manları hep Fransız radikalleri arasından seçilmişti – Saint
Simon, Fourier, Sebastian Cabet ve diğerleri. Petraşevski
grubu Fourier'nin doğum gününü kutlamak için bir buket
bile hazırlatmıştı. Yani, Dostoyevski Paris'te dolanan sıra-
dan bir Rus turisti değildi. Fransız ve Batılı fikirlere olan
inancı yüzünden ölüme mahkûm edilmiş bir Rus'tu o. Son
anda idamı durdurulmuş ve uzun bir mahkûmiyetle ceza-
landırılmıştı. Sibiry'a'dan yeni dönmüş ve şimdi, anlaşılır bi-
çimde, Avrupalıların genç Ruslara ilham verip yol göster-
mesinin ne kadar meşru olduğunu sorgulamaya vermişti
kendini.

Avrupa'yla ilgili yargısına daha Avrupa'yı gezmeden ulaş-
tığını düşünmemek saflık olur. Dostoyevski görüşlerinin
makûllüğüyle ünlü biri değildir hiç. Hem ayrıca, onu bu
konuda suçlamak da zordur. Burada önemli olan Avrupa'yla
ilgili fikirlerini daha baştan belirlemiş olduğudur; Dosto-
yevski Slavcı etkiler altındaydı ve Londra'ya gelince Avru-
pa'daki en önemli Rus göçmeni Herzen'i ziyarete gitmişti
hemen. Bu kitaptaki yazıların bir kısmında Herzen'in fikir-
lerinin yansımalarını bulabiliriz. İnsanlığın gelişimi için
üzücü olsa da, maalesef, hakikat makûl kişilerin denetiminde
değildir her zaman. Fransa'da, İngiltere'de ve Almanya'da

Dostoyevski kendi önyargılarını besleyecek kanıtları buldu. Burjuva Fransa onda derin bir nefret uyandırdı. Dünyada gündelik yaşantısıyla soyut ilkeleri birbiriyle çatışmayan tek bir ülke yoktur, ama Fransa'daki bu uyumsuzluk Dostoyevski için en kötüsüydü; çünkü ilkelerini gündelik yaşantısında gerçeğe dönüştüremeyen Fransa'yla, dünyaya politik ve entelektüel liderlik öneren ve bir de akıl hocalığı yapmaya çalışır gibi görünen Fransa, aynı Fransa'ydı.

Fransız Devrimi'nin görkemli sloganlarını inceleyen Dostoyevski Fransa'da özgürlüğün sadece cebinde milyonlarca frank bulunan şanslılara ait olduğunu ilan etti. Yasa önünde eşitlik ilkesiyle ilgili olarak şunları söyler:

“Bu eşitliğin günümüzdeki durumu her Fransız için yüz karasıdır. Ne kalıyor geriye? Kardeşlik. İşte bu çok önemlidir. Doğrusunu söylemek gerekirse, Batı'da karşılaşılan en büyük engel de budur. Batılı, insanlığı ileri götüren en yüce, en büyük güç diye söz eder kardeşlikten. Etmesine eder ya, gerçekte kardeşlik diye bir şey yoksa, onu hiçbir yerde bulamayacağını anlamıyor... Oysa Fransızların, daha doğrusu, genel olarak Batılı'nın yaradılışında kardeşlik duygusu yoktur. Kişisel bir başlangıç, bir kendini sakınış vardır onun yaradılışında. Bir yükselme tutkusu, herkesten başka olma isteği, kendine herkesten, her şeyden çok değer verme duygusu.”

Dostoyevski'yi öfkeliendiren Batılı tarz bir bireycilikti. O kardeşçe yaşama arzusunun doğal olduğu, gerektiğinde kendini yok da edebilen, daha yüksek bir bireyciliğin peşinden koşuyordu. “Anlatayım: İnsanın kendini tüm varlığıyla topluma seve seve, bilinçli olarak, gönülden adaması –bence– kişiliğin ileri derecede gelişmişliğine, çok güçlü olduğuna, hiçbir etkeni umursamadığına delildir.” Başka yerlerde ve özellikle *Karamazov Kardeşler*'de Dostoyevski bu

yaklaşımından kaynaklanan o doğal soruyu sorar: bir medeniyet –herhangi bir medeniyet– ne kadar Hıristiyan olabilir? Ve bir sanatçının yapmak zorunda olduğu gibi, Dostoyevski bu soruyu daha da derin başka sorularla cevaplar. Ama Fransızlara karşı olan öfkesi hiçbir zaman dinmez. Fransız burjuva karakterinde Dostoyevski modern çağın en büyük umutlarına yapılmış korkunç bir ihanet buluyordu.

Fransa'ya karşı düşmanlığı ilk defa *Kış Notları*'nda ortaya çıkar. Öfkesi *Bribri et Ma Biche*'le vahşice alay ettiği o komik ve bir parça çirkin bölümle sonlanır. Şairler (ve romancılar) insan eyleminden şiirsel bir ilke bulup çıkarmayı isterler ama edebiyatın toplumun davranışları üzerindeki etkilerinden her zaman tatmin olmazlar. Dostoyevski burjuvazinin “edebi” yaşantılarından ve kültürle arasında kurduğu tapınma ilişkisinden nefret ediyordu.

Edebiyat bir toplumun hayatının önemli bir parçası hâline geldiğinde ne olur?

Ben Paris'teki bir istasyonun duvarında Racine üzerine yapılacak bir konuşmayı duyuran bir afiş gördüğümde alkışlamam mı yoksa ağlamam mı gerektiğini bilememiştim: Racine'den bahsedecek kişi bir polis müfettişiydi. *Flics!* Polisler, görüyorsunuz işte! Ve Racine! Kabul etmeliyim ki bundan tuhaf bir tatmin de duymuştum. Aynasızları bile kıbarlık eğitimi alan muhteşem Fransa! Paris'te edebiyat kültürünün her tarafa yayılması mutluluk verici bir şey değildi her zaman. Dişçim Camus'nün *Les Justes* isimli sıkıcı oyunundan ve Sartre'ın son romanından bahsederken bu kültüre ben de teslim olurdum. St. Germain bulvarında son moda kıyafetler satan bir dükkân vitrinine üzerinde Jean-Paul ve Simone yazan ipek eşarplar koyardı. Parisliler bana sık sık bir tiyatro oyunundan çıkmış oyuncular gibi görünürlerdi. Baudelaire de *Mon Coeur Mis à Nu*'de Fransa'da herkesin Voltaire'e benzediğinden yakınmıştı.

Büyük bir medeniyet daima mensuplarını ayırıştırır, çerçeveler, gruplaştırır ve onların üzerine bir değer yargısı yapıştırır. Parislinin yüzü bu yüzden bir çerçevenin içinden bakar bize. Bir medeniyetin tarihsel görevi dünyayı kendi görüntüsünde yeniden yaratmaktır. Bir Fransız için Fransa dünyanın *ta kendisidir*. Dünya başka bir biçimde var olamaz. Bir Eskimo mu görmek istiyorsunuz? Hemen *Larousse* ansiklopedisini açın. İşte eskimo *olduğu biçimiyle* karşınızdadır. Başka türlü olamaz o. Paris'te korkunç sıcak bir günde bir dükkân sahibi bana "Sizin evde de hava şimdi fecidir," demişti. Hiçbir zaman ziyaretime gelmemiştir ama evimin ne durumda olduğunu kendi bulunduğu yerden rahatça söyleyebiliyordu işte.

Ama şimdi o güven verici, tanıdık gökyüzü paramparça olmuştur. Tepemizde artık Fransız düzeninin bakmaya cesaret edemediği bir kaos hüküm sürmektedir. Dünya, korkunç bir biçimde genişlemiştir. Duvarlar yıkılmıştır. Eski istikrar toz olup gitmiştir ve Parislilerin dış görünüşleri ironiye ve öfkeye bulanmıştır.

Bu tür durumlar bir kültürün en derin özelliklerinin ortaya çıkmasına neden olurlar. Kültür denilen olguyu tanımlarken dışlayıcılığı da sayarız ama her kültür aynı derecede dışlayıcı değildir. Her tarafta kültürel olanı aşan doğal ve insani durumlar vardır. İnsanların doğal, basit ihtiyaçlarına daha çok özgürlük tanıyan kültür daha büyük bir kültürdür.

Hatırlayalım ki Dostoyevski *Kış Notları*'nı bir gazeteci olarak yazmıştı. Kitabın içindeki makaleler *Vremya* isimli bir dergide yayımlanmış ve eğitilmiş Rusların çoğu tarafından da okunmuştu. Bugün Amerika'da gazeteciliğin durumu oldukça farklı. Büyük şirketler farklı ülkelerde olup bitenler hakkında bize kendi yorumlarını sunuyorlar. Bu amaç uğruna eskiden polis muhabirliği yapmış kişileri işe alıyor, muhabirlerin bir araya getirdiği bilgiler önlerine gel-

diğinde bu sefer editörleri işin içine sokuyorlar. Sonra adına bilgi dedikleri o oldukça homojen maddeyle bizi besliyorlar: bu bilgi, yönetimin görüşlerini çok iyi bilip çalışmış uzmanlar (ya da ideologlar) tarafından hazırlanıyor. Yeternekli ve iyi eğitilmiş yazarlar pek nadiren kendi gerçekliklerini aktarma şansı bulabiliyorlar. Evet. Eğer şu bürokratik çağımızda bir malûmat ticari bir anlama sahip değilse ve “yetkili” insanların kalite kontrol testlerinden de geçememişse, hemen şüphe çeker. Ulusal gazete ve dergilerimizde okuduklarımız bilgilenme arzumuzu yatıştırmak için el çabukluğuyla bir araya getirilmiş yapay birer karışımdan ibarettir.

Kış Notları bazı yerlerinde fazla fazla duygusal, adaletsiz ve hatta ciddiyetten uzaktır. İyi tanıdığımız komik ve acımasız dürüstlüğüyle Dostoyevski, gözlemlerinin hırçın ve fesat olduğunu kabul de eder. Önyargılarını saklamaması onun karakteristik bir özelliğidir. Dostoyevski için önyargıların açığa çıkması hakikat yolunda atılmış bir adımdır. “İyi” ilkeler bizi hastalıklı hisleri saklamaya ve yalan söylemeye kışkırtırlar. Liberalizm, ister Doğu’dan, ister Batı’dan gelsin, her zaman insanları kandırır Dostoyevski’ye göre. “Olduğumuz şekilde yaşayalım,” der her zaman, “alışık olduğumuz sefaletimizin içinde. Hiç maske takmadan.”

Bu, onun önemli ilkelerinden biridir ve Dostoyevski bu ilkesine şaşırtıcı bir başarıyla bağlı kalır. *Bir Yazarın Güncesi* denilen o dev, çılgın, intikamcı, köpürüp ateş püsküren kitaptaki görüşlerine bir bakın isterseniz. Gazetelere yazdığı makalelerinden oluşan bu derlemede Dostoyevski Avrupa’ya karşı hissettiği gittikçe yükselen itirazını sürekli olarak dile getirir. Avrupalılar Rusya’yı anlayamaz der. “Halkımızın özünü kavramaya” çalışanlar da boşa uğraşıyorlardır; “daha uzun süre Rusya’nın özünü anlamayı” başaramayacaklardır.

Ve tüm bu söylediklerinden sonra Dostoyevski kendini iyi bir Hıristiyan sayar. Edebiyat tarihçisi D. S. Mirsky, “Dostoyevski’nin Hıristiyanlığının akılcı ve faydacı doğası”ndan bahseder. Fransızlara, Almanlara ve Polonyalıları duyduğu nefreti açık açık ifade eden biri hakkındaki bu cümleyi okuyunca insan hemen şöyle bir duraksar. Hıristiyanlık bize bağıra çağıra Dostoyevski’nin yaptığını yapmamızı söylüyordur. Hıristiyan olmayanlar uzun zamandır bu yasağa uymanın zorluğunu bilirler. Hıristiyanların da bildiğini söylemek de neredeyse gereksizdir. Eğer burada “neredeyse” diyorsam, bunun sebebi milliyetçilik ve Hıristiyanlığın içiçe girmesini anlamamanın kolay olmamasıdır. Dostoyevski Almanlardan nefret ettiği için Rusları daha mı çok sevebiliyordu? İnsan sevmeye çalışacağı insanların sayısına bir sınır koymalı herhalde? 20. yüzyılın psikolojiyle içli dışlı modern okurunu nefret etme gücünün sevme gücünü arttırdığını okumak şaşırtmaz hiç. Saint Simon çok uzun zaman önce sevgi ve nefretin aynı kaynaktan geldiğini yazmıştı. Aynı düşünce William Blake’te de vardır. Dostoyevski de bunun farkındaydı. Ama onun kişisel düşünceleri hiçbir zaman akılcı değildi. Bir sanatçı olaraksa, Dostoyevski hem akılcı hem de bilgeydi.

Tuhaf şey: Dostoyevski kariyerinin sonlarına yaklaştı, ünlü reaksiyoner arkadaşı Pobedonostyev’le mektuplaşıırken, bir seferinde, *Karamazov Kardeşler*’i yazarken karşılaştığı bir güçlükten bahseder. İvan’ın ilâhi adaletin varlığından şüpheye düştüğü, Tanrı’ya veryansın ettiği, Yaradan’a “bilet”ini geri uzattığı ve Büyük Engizisyoncu’nun hikâyesini anlattığı bölümleri daha yeni tamamlamıştır. Zosima Dede aracılığıyla Dostoyevski İvan’ın argümanlarını ve suçlamalarını yanıtlamaya hazırlanıyordur. Cevaplarının sanatsal olmasını umduğunu söyler. İvan’ın suçlama ve argümanlarına sanatsal bir cevap verebilmek, gazetecilerin ve

polemikçilerin akıllarını hiç meşgul etmeyen estetik oranların ve yapıtın iç âhenginin hakkını vermek demektir. Yazar romanına kaba, fazla fazla duygusal ve tesadüfi biçimde kişisel yargıların girmesine geçit veremez. Bu vahşilikler hakikatle evcilleştirilmelidirler çünkü.

Hakikat, demişti Tolstoy *Sivastopol* kitabının sonunda, yazdığım romanın gerçek kahramanıydı. Rus romanının iki ustası arasında, en azından bu konuda herhangi bir uzlaşmazlık yoktur.

İngilizce'den çeviren KAYA GENÇ

BİRİNCİ BÖLÜM

Önsöz Yerine

Dostlarım, sizlere yurt dışı izlenimlerimi anlatayım diye kaç aydır sıkıştırıp duruyorsunuz beni. Oysa, bu diretişinizin beni çıkmaza soktuğundan haberiniz yok. Ne anlatacağım size? Batı üzerine şimdiye dek bilinmeyen, söylenmemiş, yeni ne anlatabilirim? Biz Ruslardan hangimiz (yani hiç değilse dergiydi, gazeteydi okuyanlarımızdan hangimiz, demek istiyorum) Avrupa'yı Rusya'dan iki kat daha iyi bilmeyiz? Ayıp kaçmasın diye iki kat diyorum, aslında on kat daha iyi biliriz Avrupa'yı. Üstelik, size anlatacak bir şeyimin olmadığını; sırasıyla görmediğim için (kimisi şeyleri görmüş olsam bile, incelemeye fırsat bulamadım) şöyle düzgün bir biçimde hiçbir şeyi anlatamayacağımı da çok iyi biliyorsunuz. Berlin'de, Dresden'de, Wiesbaden'de, Baden-Baden'de, Köln'de, Paris'te, Londra'da, Lüksemburg'da, Cenevre'de, Cenova'da, Floransa'da, Milano'da, Venedik'te, Viyana'da bulundum. Hatta iki kez gördüm bu kentlerden bazılarını. İnanır mısınız, iki buçuk ayda, evet iki buçuk ayda gezdim bunca yeri! Şimdi siz karar verin, iki buçuk ayda bunca yolu tepen bir insan ne görmüş, gördüklerinden ne anlamış olabilir?

Gezi programımı önceden, daha Petersburg'dayken hazırladığımı anımsarsınız. Yurt dışına ilk çıkışım değildir bu. İlk çıkışım çocukluk yıllarıma rastlar. Uykuya yattığımda annemin ya da babamın bana Raddiffe'in romanlarından parçalar okuduğu zamanlara... Hiç unutmam, bütün gece kâbuslar görmeme neden olurdu bu romanlar. Korkudan zangır zangır titrerdim yatağın içinde. Sonra bir de kırk yaşında çıktım işte yurt dışına. Zamanın darlığına bakmadan, elden geldiğince çok şeyi değil, her şeyi, ne olursa olsun her şeyi görmek istiyordum. İşin kötüsü, gezeceğim göreceğim yerleri soğukkanlılıkla seçecek durumum da hiç mi hiç yoktu. Tanrım, ne çok şey bekliyordum bu geziden! "Varsın hiçbir şeyi ayrıntılarıyla göremeyeyim," diye düşünüyordum (gördüm de her şeyi, her yere de gittim), "gördüklerimden toplu, genel bir izlenim kalacaktır belleğimde nasıl olsa. 'Kutsal mucizeler ülkesi' bir anda kuşbakışı, bir uçtan bir uca serilecektir gözlerimin önüne. Sözün kısası, yepyeni, hoş, güçlü düşünceler dolduracaktır içimi." Yazın çıktığım bu geziyi düşündükçe şimdi en çok neye üzülmüyorum biliyor musunuz?.. Hiçbir şeyi gereğince yakından göremediğime değil, hemen her yere gittiğim halde, söz gelimi Roma'ya gitmediğime üzülmüyorum. Hoş Roma'ya gitseydim bu kez de Papa'yı görmeden gelirdim ya... Anlayacağınız, yeni yeni şeyler, yeni yeni yerler görmek, uzaktan şöyle bir izlenim edinmek tutkusuna delicesine kaptırmıştım kendimi. Böylesine bir itiraftan sonra daha ne bekliyorsunuz benden? Ne anlatabilirim size? Ne açıklayabilirim? Kentlerin görünümünü, dağları, tepeleri mi? Ya da -kuşbakışı- ülkeleri mi? Böyle bir şey kalkışsam, sanırım çok yüksekte uçtuğumu önce siz söylersiniz. Hem, dürüst bir insan sayarım kendimi ben. Geziye çıkmış biri olarak bile olsa, yalan söylemek istemem. Gelgelim, size bir manzarayı anlatmaya başlasam, kesin yalan karıştırırım sözlerime. Geziye çıkmış biri gibi yapmam bu-

nu, benim durumumda biri yalan söylemeden edemeyeceği için yalan söylerim. Siz karar verin: Söz gelimi, Berlin son derece ekşi bir izlenim bıraktı bende. Üstelik topu topu bir gün kaldım orada. Berlin'e haksızlık ettiğimi, onun insan üzerinde ekşi bir izlenim bırakan bir kent olduğunu kesin olarak söyleyemeyeceğimi biliyorum şimdi. Düpedüz ekşi olmasa bile, hiç değilse kekredir bile diyemem... Böylesine haksız bir yanlışlığa niçin düştüm peki? Hiç kuşku yok, karaciğerimden hasta hasta; yağmurlu, sisli dumanlı iki gün boyu kara trenle Berlin'e kadar gözlerimi kırpmadan tangirtungur yol aldıktan sonra yüzüm sapsarı, bitkin mi bitkin, her yanımdökülür bir durumda kente indiğimde, daha bakar bakmaz Berlin'in Petersburg'a inanılmayacak derecede benzediğini görmemdir bunun nedeni. Petersburg'un sokaklarından ayrı bir yanı yoktu buradakilerin. Kokular da aynıydı. Sonra... bırakalım, saymakla bitmez bu benzerlikler çünkü... O anda vay canına, diye geçirdim içimden, kurtulmaya çalıştığım, kaçtığım şeylerin benzerlerini görmek için mi teptim bunca yolu, iki gün sallandım durdum trende, bunca sıkıntıya katlandım? İhlamur ağaçları bile hoşuma gitmedi Berlin'in. Oysa bu ağaçlar uğruna Berlinli en değerli varlığını bile hiç duraksamadan verir. Kim bilir, anayasasını bile çıkarır gözden belki. Berlinli için anayasasından değerli bir şeyinin olmadığını ise sanırım herkes bilir. Üstelik, Berlinlilerin hepsi de Alman'a öylesine çok benziyorlardı ki, Kaulbach'ın fresklerini bile görmeden –Ah! korkunç bir şeydi bu– (içimde, insanın Alman'a alışması gerektiği, yabancısı olursa, onların toplu bulundukları yerde yaşayamayacağı inancı) Dresden'e attım kapağı. Dresden'de de Alman kadınlarına haksızlık ettim bu kez. Sokağa çıkar çıkmaz, Dresdenli kadından iğrenç bir yaratığın olamayacağı; Rus ozanlarının en şakrağı, kendine en güveneni olan aşk şarkıcısı Vsevolod Krestovski'nin bile burada kendini yitirebileceği dü-

şüncesine kapıldım. Ne var ki saçmaladığımı, onun kendine güvenini asla yitiremeyeceğini anımsamakta gecikmedim kuşkusuz. İki saat sonra anlaşıldı her şey. Otel odasına döndüğümde aynanın karşısında dilimi çıkarıp bakınca Dresdenli bayanlar üzerine düşüncelerimin kapkara bir iftiradan başka bir şey olmadığını anladım. Sapsarıydı dilim, kötüydü... “İnsan”, diye geçirdim içimden, “doğanın bu kralı ufaklık karaciğerine böylesine mi bağımlı? Ne bayağılık, Tanrım!” Kendimi bu çeşit düşüncelerle avutarak Köln’e yollandım. Ne yalan söyleyeyim, çok şey bekliyordum Köln Katedrali’nden. Gençliğimde mimarlık öğrenimi görürken büyük bir saygıyla çizerdim bu katedrali defterime. Dönüşte Köln’den geçerken, yani bir ay sonra –Paris’ten dönüyordum– ikinci kez gördüm Köln Katedrali’ni. Önceki gelişimde güzelliğini göremedim diye “önünde diz çöküp beni bağışlaması için yalvarmak” geldi içimden. Karamzin* de Rhine Çağlayanı’nın önünde öyle diz çökmemiş miydi?.. Birinci görüşümde hiç sevmemiştim katedrali. Dantel, evet basbayağı dantel gibi, yüz elli metre yüksekliğinde bir masayı örten kâğıt dantel gibi bir şey izlenimi bırakmıştı bende. Dedelerimizin Puşkin için “Pek bir sade yazıyor, nasıl demeli, parlak söz az şiirlerinde” diye buyurdukları gibi; ben de Köln Katedrali için “Yüce yanı az” demiştim kendi kendime. Bu ilk izlenimimde iki şeyin etkisi olduğu kanısındayım. Birincisi kolonya idi. Jean-Marie-Farina hemen dibinde katedralin. Hangi otelde kalırsanız kalın, ruhsal durumunuz ne olursa olsun, düşmanlarınızdan da, özellikle Jean-Marie-Farina’dan da ne denli kaçmaya çalışırsanız çalışın, bulurlar sizi bu kolonyayı kullananlar. “Kolonya ou la vie”** kurtuluş yoktur bundan. Tam böyle, “kolonya ou la vie!” diye bağır-

(*) N. Karamzin (1766-1826).

(**) Ya kolonya ya hayat (Fransızca).

dıklarını kesin söyleyemem ama, kim bilir, belki de böyle bağıryorlardır. Anımsıyorum, o gün hep öyle geliyordu bana. Bu ses çınılıyordu kulaklarımda.

Sinirlerimi bozan, bana haksızlık ettiren ikinci şey yeni Köln Köprüsü'ydü. Çok güzel bir köprü bu kuşkusuz. Kent de haklı olarak övünüyor onunla. Ama biraz fazla övünüyor gibi geldi bana. Hemen o anda bozuldu sinirlerim. Sonra, benzeri görülmemiş köprüye girişte bir masaya oturmuş, herkesten para alan o adam, –gerçekten az– geçiş ücretini alırken, bilmediğim bir suçumun cezasını kesiyormuş gibi soğuk olmamalıydı... Bilmiyorum ama, bence Almanlar kendilerini çok beğeniyorlar. “Yabancı, hele hele Rus olduğumu anladı adam” diye geçirdim içimden. Hiç değilse gözleri şöyle der gibi bakıyorlardı: “Görüyor musun köprümüzü behey zavallı Rus! Bu köprünün yanında da, biz Almanların yanında da bir hiçsin sen, bir solucandan farksızsın... Çünkü, yok senin böyle bir köprün.” Kabul edin, can sıkıcı bir durumdu bu. Almanın böyle bir şey söylediği falan yoktu kuşkusuz. Belki aklından bile geçirmemişti... Ama ne önemi var? Adamın böyle demek istediğine o anda öylesine inanmıştım ki... Öfkelenmiştim sonunda. Söylendim kendi kendime: “Canınız cehenneme... Biz de semaveri bulduk... Dergilerimiz var... En güzel el işleri bizde işleniyor... Sonra...” Sözün kısası, iyice bozulmuştu sinirlerim. Bir şişe kolonya alıp (kurtuluş yoktur bundan) içimde, Fransızların çok daha sevimli, ilginç oldukları umudu, Paris'e yollandım. Şimdi siz karar verin, kendimi sıkıp birkaç gün daha, söz gelimi bir hafta kalsaydım Berlin'de, Dresden'den de dışımı sıkıp bir hafta kalmadan kaçmasaydım, Köln'e üç, hiç değilse iki gün ayırsaydım, gördüğüm şeylere ikinci, üçüncü kez baktığımda başka gözle görmez miydim onları, daha bir dürüst izlenimler edinmez miydim onlarla ilgili? Güneş ışığı, şu bildiğimiz güneş ışığı var ya, onun bile hayli etkisi

oldu bu işte. Köln'e ikinci gelişimde olduğu gibi, ilkinde de güneş öyle ıslıl ıslıl olsaydı katedralin üstünde, hiç kuşku yok, o zaman da görürdüm bu yapıyı gerçek parlaklığıyla... Yurtseverlik duygumu kabartmaktan başka bir şeye yaramayan o kasvetli, hatta biraz yağmurlu sabah aldatmazdı beni. Bu sözlerimden insanın yurtseverlik damarının yalnızca kötü havalarda kabardığı sonucu çıkarılmasın lütfen. İki buçuk ayda her şeyi gerçek yanlarıyla görmenin olanağı yoktur. Bu nedenle, en doğru, en önemli bilgileri veremeyeceğim size. İster istemez, kimi zaman doğru olmayanı da söylemek zorunda kalacağım...

Ama burada kesiyorsunuz sözümü. Bu kez size gerekli olanın doğru bilgiler olmadığını, isterseniz, bu çeşit bilgiler Reichard'ın gezi rehberinde bulabileceğinizi söylüyorsunuz. Geziye çıkanların, gerçeklerin peşinde koşacak yerde (aslında çok seyrek olur gerçeği yakalayacak güçleri) biraz da içtenliğin peşinden gitseler hiç de fena olmayacağı görüşünü savunuyorsunuz. "Kendine büyük bir ün sağlamayacak da olsa, kişisel izlenimlerini, yalnızca kendini ilgilendiren bir serüveni anlatmaktan çekinmese, diyorsunuz, çıkarı için, bilinen bazı yollara sapmasa ne iyi olurdu!" Sözün kıssası, sizin için gerekli olanın kişisel ve de içten izlenimlerim olduğunu söylüyorsunuz.

Öyle mi? Demek düpedüz gevezelik etmemi istiyorsunuz! Yüzeysel öyküler, çarçabuk edinilmiş izlenimler istiyorsunuz... Buna bir diyeceğim olamaz işte. Hemen başlıyorum öyleyse. Elimden geldiğince içten olmaya da çalışacağımı. Yalnız, yazdıklarımın çoğunun yanlış olabileceğini unutmanızı istiyorum. Çoğunun diyorum, hepsinin değil. Söz gelimi, Notre-Dame'ın Paris'te olduğu, Mabilie balolarının* da gene orada düzenlendiği gibi gerçeklerde ya-

(*) Paris'te verilen, bekâr erkeklerle hafif kadınların katıldıkları bir çeşit balo – ç.n.

nılamaz insan. Özellikle Mabilie gerçeği Paris üzerine yazan Ruslarca öylesine çok anlatılmıştır ki, ondan kuşku eden artık yoktur bizde. İşte bu gibi gerçeklerde yanılmam belki. Ne var ki, bunu da kesin söylemiyorum gene. Roma'ya gidip de Saint-Peter Katedrali'ni görmemek olmayacak şeydir derler, bilirsiniz. Düşünün ki ben de Londra'ya gittim de, Saint-Paul Katedrali'ni görmedim. İnanın doğru söylüyorum. Evet Londra'ya gittim, Saint-Paul'ü görmedim. Gerçi Saint-Peter ile Saint-Paul bir tutulamaz ama, ne olursa olsun, geziye çıkmış bir insan için hiç de bağışlanacak bir şey değil bu. İşte size övünemeyeceğim birinci serüvenim (Aslında şöyle uzaktan, beş yüz metre öteden gördüm... Pentonville'e gidiyordum boş verdim, geçtim). Neyse, asıl konumuza gelelim artık! Hem biliyor musunuz, durmadan dolaşıp kuşbakışı (kuşbakışı yüksekten anlamına gelmez. Bildiğiniz gibi, mimari bir deyimdir) evet, durmadan dolaşıp, kuşbakışı bakmadım her şeye. Londra'da geçirdiğim sekiz günü çıkın, tam bir ay Paris'te kaldım. Paris üzerine bir şeyler anlatacağım size. Çünkü Saint-Paul Katedrali'nden de, Dresdenli bayanlardan da daha bir yakından tanıdım bu kenti. Hadi başlıyorum.

Trende

“Mantık yoktur Fransızda, olmasını da kendisi için mutsuzlukların en büyüğü sayardı.” Geçen yüzyıl yazdı bu tümceyi Fonvizin.* Tanrım, ne neşeliydi kim bilir bunu yazarken! O anda içinin hazdan fıkır fıkır kaynadığına bahse girebilirim. Hem kim bilir, Fonvizin’den bu yana üç dört kuşaktır bizler de hep haz duyarak okuyoruz bu tümceyi belki. Yabancıları eleştiren, yeren bu çeşit sözler –günümüzde de rastlanıyor böylelerine– biz Ruslara oldum olası nedense pek bir haz verir. Gizlidir bu haz kuşkusuz. Kimi zaman kişinin kendinden bile gizlidir. Geçmişteki tatsız bir şeyin oç alma duygusu sezilir bu hazda. Bunun iyi bir duygu olduğu söylenemez elbette. Gelgelelim hemen hepimizin içinde kök saldığından da kuşku yok. Oysa biri çıkıp da böyle bir duygumuz olduğundan söz etti mi parlarız hemen. Ağzımıza geleni söyleriz. İçtenizdir de böyle köpürürken. Sanırım Belinski** bile

(*) Denis İvanoviç Fonvizin (1745-1792) Ünlü Rus oyun yazarı. *Kolağası*, *Anasının Kuzusu* güldürüleri en tanınmış yapıtlarıdır – ç.n.

(**) Grigoryeviç Belinski (1810-1848) Ünlü Rus eleştirmeni. Üniversiteden atılmasına neden olan bir de roman yazmıştır – ç.n.

–bu anlamda– duygularını gizleyen tam bir Slavseverdi. Anımsıyorum, bundan on beş yıl önce, Belinski’yi yeni tanıdığım sıralar o da, arkadaşları da tuhaf kaçacak bir biçimde aşırı saygıyla eğilirlerdi Batı’nın, özellikle Fransa’nın önünde. Moda Fransa’ydı o devirde. 1840’lı yıllardan söz ediyorum. George Sand, Proudhon vb. gibi adlara tapılmıyordu, ya da Louis Blanc, Ledru-Rollin falan gibiler değillerdi saygı duyulanlar. Hayır, birtakım küçük, değersiz adlar türemiştii mantar gibi. İş ciddiye binince bir anda silinip gittiler kuşkusuz. Oysa insanlığın geleceği için çok şeyler bekleniyordu onlardan. Kimilerinden derin saygı dolu bir fısıltıyla söz ediyorlardı. Elden ne gelir?

Ömrümde Belinski kadar koyu Rus görmedim ben. On-
dan önce bir de Çaadayef* gözü dönmüşcesine, bazen de –Belinski gibi– körü körüne küçümsemişti bize özgü her şeyi, Rus olana dudak bükümüştü. Anımsadığım bazı şeylere dayanarak söylüyorum bunu. Kim bilir, Fonvizin’in bu sözü kimi zaman Belinski’ye bile belki pek o kadar hoş gelmemiştir. En dürüst, yasalara en uygun bir vasiliğin bile pek sevilmediği zamanlar olur. Allah aşkınıza, yurdunu sevmenin yabancılara küfretmek demek olduğunu, benim de öyle düşündüğümü sanmayın lütfen. Hiç de öyle düşünmüyorum. Düşüneceğim de yok. Hatta aksine... Ama ne yaparsınız ki şu anda daha çok duramayacağım bu konu üzerinde.

Yalnız, sırası gelmişken şunu da söyleyeyim: Paris’ten söz edeceğime, Rus edebiyatına daldığımı düşünmüyorsunuz ya? Hayır, yapacak başka bir şeyim olmadığından, boş durmamak için söz ediyorum bunlardan.

Trendeyim. Ertesi gün ineceğim Eydkunen’i, yani yurt dı-

(*) Pyotr Yakovleviç Çaadayef (1793-1856) Puşkin’in yakın arkadaşıydı. 1836’da *Teleskop* dergisinde ünlü “Felsefe Mektubu” yayımlandı. Rus toplumuna saldı-
rılan, Batı’yı övmesi tepkiyle karşılandı. Bu mektuplardan dördü yurtdışında
yayınlanmıştır – ç.n.

şındaki ilk izlenimlerimi düşünüyordum. Arada bir hızlı hızlı çarpmaya başlıyordu yüreğim. Sonunda görecektim Avrupa'yı. Handiyse kırk yıldır hayalimde yaşattığım Avrupa'yı görecektim. On altı yaşımdan beri Nekrasof'un* Belopyatkin'inin

“Kaçmak istiyordum İsviçre'ye”

dediği gibi, olanca içtenliğiyle hep aynı şeyi düşünen, ama kaçmayan ben sonunda gidiyordum “Kutsal mucizeler ülkesi”ne. Özlemini öylesine çok çektiğim, öylesine inatla inandığım ülkeye gidiyordum. Arada bir “Tanrım, ne biçim insanlarız biz Ruslar!” diye geçiriyordum içimden. Gerçekten Rus muyuz? Hangimiz olursa olsun, niçin bu denli güçlü, büyülü çekici bir etkisi oluyor üzerimizde Avrupa'nın? Bizlerin, –yüz bin kişinin– hâlâ hiç saydığımız, değer vermediğimiz elli milyon sade Rus; sayın mizah dergilerimizin, sakallarını kesmiyorlar diye hâlâ alay ettiği elli milyon insan değil kuşkusuz şu anda sözünü ettiğim. Hayır, toplumumuzun ayrıcalıklı, tüm olanakları tekeline almış bir avuç insanından söz ediyorum. Doğrusu, her şeyimiz, bilimimiz de, sanatımız da, toplum düzenimiz de, insanlarımız da, görgümüz de, her şeyimiz oradan, kutsal mucizeler ülkesinden alınma! Yaşayışımız, daha çocukluktan başlayarak Avrupa'nın dünya görüşüne, geleneklerine göre düzenlenmiştir. Hangimizin gücü yeterdi bu gidişe karşı koymaya, bu baskıyı yenmeye? Niçin tam Avrupalı olmadık hâlâ? Çünkü (sanırım bu konuda herkes, bazıları seve seve, bazıları da, kuşkusuz, diş bileyerek, kabul edeceklerdir bu görüşümü) Avrupalı değiliz... Avrupalı olabilecek kadar olgunlaşmadık henüz... Çünkü... Ama bambaşka bir konudur bu... Benim söylemek istediğim, böylesine güçlü etkiler al-

(*) Nikolay Alekseyeviç Nekrasof (1821-1877) Halkçı Rus ozanı. En önemli yapıtları *Rusya'da Kim Daha İyi Yaşıyor, Demiryolu, Köylü Çocuklar* – ç.n.

tında bile Avrupalılaşamadığımızdır. Aklım ermiyor buna. Avrupalılaşamamıza dadılarımız engel olmadılar elbette. Arina Rodionovna (Puşkin'in dadısı) olmasaydı Puşkin diye bir ozanımızın olmayacağı düşüncesi gerçekten hem acıdır, hem gülünç. Saçmadır! Sizce saçma değil midir yoksa? Öyle ya, saçma değil de nedir? Günümüzde öğrenim için çok çocuk yolluyorlar Fransa'ya. Bir Puşkin'i alıp götürseler oraya şimdi, ne Arina Rodionovna'sı olur orada, ne de beşikte duymaya başladığı ana dili Rusça'sı... Kim söyleyebilir Puşkin'in Rus olmadığını? Soylu bir ailenin çocuğuydu. Pugaçof'u anlamış, daha hiç kimse bir şeyin farkında değilken onun ruhunun derinliklerine inmişti. Byelkin'in** soylu kişiliği vardı onda. Doğup büyüdüğü ortamdan büyük bir sanat gücüyle koptu. Sonra, Onyegin'in*** kişiliğinde, halkın gözüyle insafsızca eleştirdi onu. Ancak büyük bir insanın, üstün bir insanın yapabileceği bir şeydi bu. İnsanın ruhuyla ana yurdu arasında kimyasal bir bağın var olduğu, insanın öz toprağından asla kopamayacağı, kopsa bile eninde sonunda gene ona döneceği savı doğru mudur dersiniz? Slavseverlik gökten inmedi ya bize... Gerçi sonraları bir Moskova özlemi görünümü kazanmıştır Slavseverliğimiz ya, bunun özlemiden öte bir şey olduğu da su götürmez bir gerçektir. Hem sanırım, ilk bakışta görüldüğünden çok daha derin yer etmiştir bazı gönüllerde. Moskovalıların ruhunda daha da derinlere işlemiştir belki. İnsan ilk anda nasıl yanı- lıyor kimi zaman. Canlı, güçlü birtakım düşünceleri üç kuşak gereğince anlayamaz, sonuç başlangıçta beklenenden bambaşka çıkar...

(*) Yernelyan Ivanof Pugaçof (1726-1775) II Katerina zamanındaki büyük halk ayaklanmasının önderi. Puşkin *Yüzbaşının Kızı*'nda onun öyküsünü anlatır – ç.n.

(**) Puşkin'in roman kahramanı. *Byelkin'in Öyküleri* – ç.n.

(***) Puşkin'in başyapıtı *Yevgeniy Onyegin*'in erkek kahramanı – ç.n.

Avrupa'nın eşiğinde –biraz can sıkıntısından, biraz da işsiz güçsüzlükten– bu düşüncelere dalmıştım işte trende. İçten olacaktım ya! Bizde günümüze dek bu çeşit şeyleri hep işsiz güçsüzler düşünmüşlerdir. Ah, trende boş oturmak ne sıkıyor insanın canını! Bizim Rusya'da, tuttuğunuz bir iş yoksa, duyacağınız can sıkıntısının tıpatıp aynısıydı bu can sıkıntısı. Gerçi trene binmiş gidiyorsunuzdur... her gereksiminiz ayağınıza geliyordur. Hatta arada bir bebek gibi oyalamaya çalışıyorlardır sizi. İsteyecek başka bir şeyinizin olmadığını kendiniz de farkındasınızdır. Gelgelelim can sıkıntısı gene bırakmaz yakanızı. Kendiniz bir şeyler yapmadığınız için sıkılır canınız. Üzerinize fazla düştükleri için, oturup yolculuğunuzun sonunu beklemekten başka elinizden bir şey gelmediği için sıkılırsınız. Gerçi bazı istasyonlarda inip tren boyunca bir aşağı bir yukarı koştum, koştum... Ne olursa olsun, umursadığım yoktu. Koşmaya alışık olmadığım için yorulsam, düşüp bir yerimi kırsam umurumda değildi. Kendi ayaklarım üzerindeydim, kendime bir iş bulmuş onu yapıyordum ya, yeterdi... Tren yolunda giderken birden bir kaza olsaydı, vagonlar birbirine girseydi –elim kolum bağlı– başkalarının suçunun cezasını çekecektim ya...

Ne kötü şey şu işsiz güçsüzlük... Neler geliyor insanın aklına!

Bu arada hava yavaş yavaş kararıyordu. Trenin ışıklarını yakmaya başlamışlardı. Karşımda toprak sahibi yaşlı bir karı-koca oturuyordu. İyi insanlar oldukları yüzlerinden belliydi. Birkaç günlüğüne Londra'ya, bir sergiyi gezmeye gidiyorlardı. Çocuklarını evde bırakmışlardı. Sağımda, on yıldır Londra'da ticaretle uğraşan bir Rus vardı. İş için Petersburg'a gelmiş, ancak iki hafta kalabildikten sonra –işlerini bitirir bitirmez– dönüyordu. Yurt özlemi duygusunu hep ten yitirdiği belliydi. Solumda temiz pak, sarışın, safkan bir

İngiliz oturuyordu. Bütün İngilizler gibi ortadan ikiye ayırmıştı saçlarını. Son derece ağırbaşlıydı. Yolculuğumuzun başından beri hiçbirimizle –hiçbir dilde– tek bir sözcük bile konuşmamış, gündüz hep okumuştı. Ancak İngilizlerin dayanabilecekleri, İngilizlere özgü o ufak baskılı, küçük kitabından başını kaldırmamış; gece saat on olunca da çizmelerini aheste aheste çıkarmış, terliklerini giymişti. Besbelli uzun yılların alışkanlığıydı bu. Trende de değiştirmek istememişti alışkanlıklarını. Çok geçmeden uyudu herkes. Trenin düdüğü, tekerleklerin tıngırtısı uykusunu getiriyordu insanın. Ben oturuyordum. Düşüncelere dalıp gitmiştim. Bu bölümün başındaki “Mantık yoktur Fransızda” düşüncesine de nereden vardığımı bilmiyorum. Size bir şey söyleyeyim mi: Paris’e gidene dek trende düşündüklerimi hak yerini bulsun diye anlatacağım size burada. Öyle ya, ben o zaman sıkıldım, şimdi sıra sizde. Ne var ki, bazı okuyucuları da gözetmem gerekiyor. Bu nedenle, sözünü ettiğim düşüncelerimi “Gereksiz” diye adlandıracağım ayrı bir bölümde vereceğim. Sizler sıkıla sıkıla okuyacaksınız. İsteyenler de, gereksiz olduğu için okumadan geçecekler. Okuyucuya karşı çok dikkatli, insafli davranmak gerekir çünkü. Dostlarla daha bir senli benli olabilir insan. Sürdürelim işimizi.

Bütün Bütün Gereksiz

Aslında düşünce falan değildi bunlar. Bir çeşit bakıştı çevreye. Elde olmadan görülen şeyler, hatta “şunun bunun, daha çok da hiçbir şeyin üzerine” kurulan hayaller. Önce geçmişe daldım. Fransız mantığı üzerine yukarıdaki özlü sözü söyleyen adamı düşünüyordum. Çok uzaklara götürdü beni bu söz. Zamanının büyük aydınlarındandı onu söyleyen. Gerçi, şövalye soyundan olduğunu göstermek için (oysa şövalyelik diye bir şey yoktur bizde) bir de Patyomkin’in bekleme salonunda gururunu kurtarmak için ömür boyu, nedendir bilinmez, Fransız kaftanı giydi, yanında hep saç pudrası bulundurdu, kılıç taşıdı ya, gene de yurtdışına çıkar çıkmaz Paris için ileri geri laflar etmeye başladı. Kestirdi attı: “Mantık yoktur Fransızda, olmasını da kendisi için mutsuzlukların en büyüğü sayardı.” Yeri gelmişken söyleyeyim, kılıçtan, kadife kaftandan söz etmekle Fonvizin’i eleştirdiğimi sanmayınız. Aklımın ucundan bile geçirmem böyle bir şeyi! Kaba kumaştan yakasız köylü ceketi giyemezdi ya... Hele günümüzde bile bazı beyler tam Rus olmak, halkın arasına karışmak için bu köylü ceketini giyme-

yip, kendilerine yeni bir bale kostümü bulmuşlarken (Buldukları bu bale kostümü, Rus halk operalarında yazma yemenili Lyudmina'larına vurgun Uslan'ların sahneye çıkarırken giydikleri giysiyi andırıyor), evet, günümüzde bile bazı beyler tam Rus olmak, halka yaklaşmak için bu köylü ceketini giymeyip, kendilerine yeni bir bale kostümü bulmuşlarken o hiç giyemezdi köylü ceketini. Fransız kaftanını daha iyi anlıyordu o zamanlar halk: "Elbette, beydir o, bizler gibi giyinemez ya." Günümüzün toprak sahiplerinden biri halka yaklaşmak için Rus giysisi giymiş, köylülerin toplantısına gitmiş. Onu uzaktan gören köylüler aralarında konuşmaya başlamışlar: "Kimdir şu soytarı kılıklı herif?" Anlayacağınız, yaklaşamamış halka toprak sahibi.

Bir bey de şöyle buyurmuştu:

– Hayır, hayır, hiçbir şeyde geri kalmayacağım! İnadına keseceğim sakalımı. Gerekirse frak bile giyeceğim. Kendi işime bakacağım. Onlara yaklaştırmaya heves etmeyeceğim. Beyliğimi sürdüreceğim. Kılı kırk yaran, eli sıkı, hatta –baktım öyle olmak gerekiyor– sert, astığı astık, kestiği kestik bir bey olacağım. Daha çok sayacaklar beni o zaman. Her şey başlangıçta kendini saydırmaya bağlı.

"Vay canına!", diye geçirmiştim içimden. "Adamın karşındakiler düşmanı sanki. Bilmeyen, savaşa hazırlanıyor sanır."

Son derece sevimli bir başkası,

– Öyle ama, demişti, aralarına girersem hemen toplanır, yargırlar beni. Geçmişteki bir suçum için kırbaçlanmama bile karar verebilirler. Halim nice olur o zaman?

İçimden "Olsun varsın, ne çıkar bundan!" demek gelmişti birden de tutmuştum kendimi, dememiştim. Korkmuştum çünkü. Niçin hâlâ çekiniriz bazı düşüncelerimizi açıklamaktan? diye geçirdim içimden. Kırbaçlarsa kırbaçlansınlar. Ne önemi var bunun? Bilim adamları toplum düze-

nindeki bu çeşit değişiklikleri yaşamın acı yanları diye adlandırmakla yetinir. Kişinin toplumdan uzak yaşaması için yeterli neden midir bu? Hayır. Ya insanlarla iç içe yaşamalıdır kişi ya da yapayalnız. Bazıları katlanamazlar buna kuşkusuz. Özellikle zayıf yaradılışlı çocuklar ile kadınlar.

İçimden geçenleri söylesem bağırırdı karşımdaki:

– İnsaf edin siz de yani! Çocuklarla kadınları ne diye karıştırıyorsunuz şimdi? Bir inek başkasının bahçesine girdi diye durup dururken dünyayı ateşe vermeye benzedi sizin ki. Ufacık bir şeyi tüm insanlığı ilgilendiren bir olay yapıp çıktınız.

Haklısınız kuşkusuz. Gülünç, evet hem gülünç, hem pis bir şey bu. Bulaşmak istemiyor insan. Böyle şeyleri söz konusu etmek bile utanç verici... Cehennem dibine kadar yolu var topunun. Beni kırbaçlamasınlar da onlara ne yaparlarsa yapsınlar. Bana sorarsanız, toplumun yargısı ne olursa olsun, yerindedir, haklıdır. Onu yargılama olanağını bulsalar bile, tek kırbaç bile vurmazlardı sevimli arkadaşım. “Kardeşler, bu adamın yaptığı alçaklıklara karşılık para cezası verelim ona,” diye karar verirdi Şçedrin’in* anlattığı il mahkemelerinden biri: “Alışık değildir adamcağız kırbaça. Biz köylüler biliriz onun tadını...”

Bu yazdıklarımı okuyan biri,

– Gericilik! diye bağıracaktır. Kırbaacı savunmak ha! (Yemin ederim, bu sözlerimden kırbaacı savunduğum anlamını çıkaracaklar olacaktır.)

Bir başkası,

– İnsaf, diyecektir, nelerden söz ediyorsunuz öyle? Paris’i anlatacaktınız, kırbaça geçtiniz. Nerede kaldı Paris?

(*) Mihail Yevgrof Saltıkof (Takma soyadı Şçedrin), ünlü Rus hiciv yazarı (1826-1889). *Golovlyev Ailesi* isimli romanıyla ünlüdür. Sonraları sorumlu yöneticisi olduğu *Anayurt Notları* dergisinde 1847’de yayınladığı “Çelişkiler” adlı uzun öyküsü yüzünden Votka’ya sürüldü – ç.n.

Öteden bir başkası,

– Saçmaladığının farkında değilsiniz galiba! diye karışacaktır söze. Daha yeni duydunuz bütün bunları. Oysa geziye yazın çıkmıştınız. O zaman nasıl düşünmüş olabilirsiniz bunları?

Cevabım hazırdır:

– Haklı olmasına haklısınız ya, yazdıklarımın yaz izlenimleri üzerine kış notları olduğunu unutuyorsunuz. Kış notlarına kışla ilgili bazı şeylerin eklenmesi olağan değil midir? Üstelik Eydkunen'e yaklaşıırken –anımsıyorum– ana-yurt üzerine derin düşüncelere dalmıştım. Oysa Avrupa'ya gitmek üzere ayrılmıştım ana yurdumdan. Gene anımsıyorum, kurduğum hayallerin bazıları da bunlara benzer şeylerdi. Daha çok şunu düşünüyordum: Çeşitli devirlerde ne gibi etkileri olmuştu bizde Avrupa'nın? Hep uygarlığıyla konuk gelmişti bize. Ne kerte uygarlaştırmıştı bizi peki? Daha doğrusu, ne kerte uzaklaştırmıştı bizi uygarlıktan? Şimdi düşünüyorum da, pek boş şeylere yormuşum kafamı. Ama bu bölümün başında uyarmıştım sizi, burada yazacaklarımın gereksiz olduklarını söylemiştim... Sahi nerede kalmıştım? Evet! Fransız kaftanında. O getirdi beni buralara.

İşte böyle Fransız kaftanlının biri de *Kolağası*'nı yazmıştı zamanında. O devirde çok beğenilmişti *Kolağası*. Patyomkin şöyle demişti yazarına: “Ölsen, bundan iyisini yazamazsın Denis!” Uyku sersemliğiyle herkes şöyle bir kıpırdanmıştı olduğu yerde. “Elimde olmadan boş oturmak, başkalarının git dediği yere gitmek o zamanlar da mı tak etmişti insanların canına?” diye sürdürüyordum düşünmeyi. Sözü nü ettiğim, o zamanların Fransız yol göstericileri değil yalnızca. Sırası gelmişken anımsatmak istediğim bir şey daha var: Aşırı saf bir ulusuz biz. Bunun tek nedeni de temiz yürekliliğimiz. Söz gelimi, boş oturuyor, oturuyor, sonra birden, birisi bir şey söyledi mi, bir şey yaptı mı, üstümüze bir

canlılık geliyor, kendimize yapacak bir iş bulduk sanıp fırılıyor yerimizden. En küçük bir kuşku yoktur içimizde o anda. İnançla dopdoluyuzdur artık. Bir sinek geçse yanımızdan, fil geçti sanıyoruz. Toyluğumuzu, açlığımızı da ekleyin buna... *Kolağası*'ndan hemen sonra başladı bizde bu, –ama o zamanlar gözle görülemeyecek kadar küçüktü kuşkusuz– hâlâ da sürüp gidiyor. Kendimize bir uğraş bulduk mu coşup basıyoruz çılgılığı. Sevinçten bağırıp çağırmayı, kendimizi yerden yere atmayı pek severiz. Ama iki yıl geçer aradan, suratımızı asıp her birimiz bir köşeye çekiliriz gene. Ne var ki, yüz kez yapsak aynı şeyi, gene usanmayız, yorulmayız. Yabancıların yardımına gelince: Fonvizin'in zamanında bunun en kutsal, en uygar yardım olduğundan toplumumuzda hemen hiç kimsenin kuşkusu yoktu. Günümüzde de pek azdır elbette kuşku edenler. Aydınlarımızın hepsi dış yardımdan yanadırlar. Heyecanlı savunucularıdır dış yardımın. Ama o zamanlar, evet, o zamanlar her çeşidinden dış yardıma öylesine güveniliyordu ki, dağları yerlerinden nasıl oynatmadığımız şaşılası şeydir. Alausk yaylalarının, Pagrolovsk tepelerinin, Valdaysk doruklarının hâlâ yerli yerinde durduklarını görünce gözlerine inanamıyor insan. Öyle ya, o devrin bir ozanı bir halk kahramanı için şöyle demiyor muydu:

Titrerdi yaslandığı dağ!

Ekliyordu peşinden:

Tuttuğu gibi bulutlara fırlatırdı tepeleri!

Bir söz oyunu vardır bu dizelerde kuşkusuz. Yeri gelmişken söyleyeyim: Yalnızca edebiyattan, sanat değeri olan edebiyattan söz ediyorum burada. Avrupa'nın yurdumuzdaki sürekli, verimli etkisini bu alanda izleyeceğim. *Kolağası*'ndan önce de, o sıralarda basılan, okunan kitapları şöyle

bir anımsayınca sevinçli bir gurur dolduruyor insanın içini! Şimdilerde, Kuzma Prutkof diyorlar, günümüzün gözbebeği, ilginç mi ilginç bir yazarımız var. Tek kusuru görülmemiş derecede alçakgönüllü olması: Yapıtlarını topluca yayınlamadı henüz. Yalnız, çok eskilerde *Çağdaş* dergisinde “Dedemin Anıları” diye karmakarışık birtakım yazıları çıkmıştı. Düşünün hele, Katerina devrinden kalma bu yağ tulumu yetmişlik dede Oçakov’da bir süre kaldıktan sonra yurda dönüp de anılarını yazmaya kalkışırsa neler döktürmez... Anılarını yazarken ne haz duymuştur kim bilir!.. Neler de görmüş öyle... Birkaç da fıkra döktürmüş:

“Şövalye de Monbagon’un zekice cevabı: Günün birinde şövalye de Monbagon’un genç, güzel eşi kralın huzurunda yüksek sesle sormuş: ‘Efendim, köpek mi kuyruğuna bağlıdır, kuyruğu mu köpeğe?’ Hazırcevaphılığıyla ünlü şövalye hiç bozuntuya vermeden her zamanki soğukkanlılığıyla ortadan cevap vermiş: ‘Hanımefendi, köpeği başından olduğu gibi, kuyruğundan da tutup götürmekte özgürdür herkes. İsteyen öyle götürür, isteyen böyle...’ Kralın pek hoşuna gitmiş bu cevap. Şövalyeye armağanlar vermiş.”

Uydurdum sanıyorsunuz bunu değil mi? Böyle bir fıkranın olmadığını söylüyorsunuz. Ama yemin ederim, daha on yaşındaydım. Katerina devrinin kitaplarından birinde şöyle bir fıkra okumuştum. Ezberlemiştim onu –öylesine sarmıştı beni– hâlâ da unutmadım:

“Şövalye de Rohan’ın zekice cevabı: Şövalye de Rohan’ın ağzının çok pis koktuğunu herkes bilir. Bir gün Prens de Konde yataktan kalkarken o da oradaymış. Prens de Konde şöyle demiş şövalye de Rohan’a: ‘Çekilin yanımdan, uzak durun, çok pis kokuyor ağzınız.’ Şövalye hemen yapıştırmış cevabı: ‘Koku benden değil sizden geliyor sayın prensim. Yataktan daha yeni kalkıyorsunuz çünkü.’”

Sözünü ettiğim toprak sahibini getirin gözünüzün önüne

şimdi. Eski bir askerdir. Belki kolunun birini bile kaybetmiştir savaşta. Yüz köle sahibi yaşlı bir karısı ile Mitrofan'cık oğulları vardır. Cumartesileri hamama gider. Baygınlık gelene dek kalır orada. Gözlüğü burnunun üzerinde, bu çeşit fıkraları –gerçek sanıp– büyük bir dikkatle satır satır okur. O zamanlar Avrupa'dan gelen bu çeşit haberlere gösterilen saf güven, verilen önem ne tuhaftır! Efendime söyleyeyim, “Şövalye de Rohan'ın ağzının pis koktuğunu herkes bilir”miş... Kim bilirmiş? Niçin bilirmiş? Tambovsk ili aylarından hangisinin haberi varmış bundan? Hem kim bilmek istiyormuş bunu bakalım? Ama bu çeşit bozguncu düşünceler vız gelir ihtiyara. Bu “zekice söylenmiş sözler”in sarayda bilindiğine çocuksu bir inancı vardır. Bu da yeter ona. Hiç kuşku yok, kolayca benzedik Avrupalılara o zamanlar (dış görünüş bakımından elbette). Ruhsal yönden de onlara benzememiz için hayli kırbaç şakladı... Ayağımıza ipek çorap geçirip başımıza bir peruk takınca, bir de kılıç kuşanınca Avrupalı olacağımızı sanıyorduk. İşin kötüsü, hoşumuza da gidiyordu bu. Oysa değişen bir şeyimiz yoktu gerçekte: Her şeyi, ağzının pek pis koktuğu bile herkesçe bilinen de Rohan'ı bile bir yana bırakıp gözlüklerini çıkardıktan sonra, uşaklarını kırbaçlatıyordu gene yaşlı adam. Ailesine sert davranıyordu gene. Ufacık bir saygısızlığı yüzünden her yanı kabarıncaya dek kırbaçlıyorlardı gene ahırda komşu küçük toprak sahiplerini. Büyüklere yaranmak uğruna alçaklıkta yarışılıyordu gene. Köylü bile şimdikinden daha iyi anlıyordu beyleri: Daha az küçümsüyorlardı onu çünkü. Gelenekleriyle daha az alay ediyorlar, onunla daha çok ilgileniyorlardı. Şimdilerdeki gibi yabancı değillerdi ona. Daha bir az Alman'dılar beyler. Gerçi çok yukarılardan bakıyorlardı, ama nasıl bakmasınlardı... Bey oldukları nereden belli olacaktı?.. Öldüresiye kırbaçlasalar bile şimdikinden daha iyi davranıyorlardı halka karşı. Daha az

yabancıydılar çünkü. Sözün kısası, bütün bu beyler basit, küçük insanlardı. Bir şeyi gereğince anlamaya çalışmaz, avantaya hemen konar, çalar çırpır, kırbaçlar, her şeye omuz silker, “insaflı ve çocuksu bir ahlaksızlık içinde” yaşayıp giderlerdi. Bana sorarsanız, bu dedeler hiç de (de Rohan’lar, de Monbazan’lar konusunda bile) değillerdi.

Pek büyükleri kimi zaman kurnazmış bile. O zamanın Avrupa’dan gelen etkilerini daha iyi bir geçiriyorlarmış akıl süzgecinden. Bütün bu olmayacak hayaller, bu ikiyüzlülük, bu Fransız kaftanları, kol düğmeleri, peruklar, ipek çoraplara giren bu hantal, kalın bacaklar; o zamanın Alman peruğu takmış, Alman postalı giymiş ufak tefek erleri... hepsi, hepsi –sanırım– korkunç birer dalavereydi. Uşakça bir yaltaklanışla aşağıdan doğru şişirilmeydi. Öyle ki, bazen halk bile farkına varıyordu bunun, olup biteni anlıyordu. İnsan yazıcı olsa, düzenbaz ya da kolağası olsa bile safça, acınacak bir biçimde inanabilir gene de şövalye de-Rohan’ın en “üstün insan” olduğuna. Bir şeye engel olduğu yoktu bunun: Gvozdiłow’lar eskisi gibi indiriyorlardı gene sopayı. Patyomkin’imiz ile onun gibilerin, de-Rohan’larımızı evlerinin ahırlarında kırbaçlatmadıkları kalıyordu bir. Kol düğmeli Monbazan’lar canlı, ölü demeden herkesin derisini yüzüyor, ipek çoraplı bacaklarıyla rastgele yere indiriyorlardı tekmeyi. Markizler boyunlarını kırmayı kahramanca göze alarak takla atıyorlardı saraydaki kabul törenlerinde.

Sözün kısası, bu ısmarlama, zoraki Avrupalılık Petersburg’dan –yeryüzünün, tarihinde en çok masal olan kentinden– başlamak üzere, inanılmaz bir rahatlıkla yerleşmişti yurdumuza o zamanlar. Ama durum değişti şimdi. Petersburg da aldı payına düşeni. Artık büsbütün Avrupalılaştık, büyüdük. Gvozdiłow bile inceldi. Sopa atmak gerektiğinde kibar kibar indiriyor artık, bir Fransız burjuvası gi-

bi... Hele bir zaman daha geçsin, Güney'de yaşayan bir Kuzey Amerikalı gibi, zencilerle ticaretin gerekliliğini yazılı bildiriyle savunmaya kalkışacaktır. Şu yazılı bildiriyle savunma modası da Amerika'dan Avrupa'ya büyük bir hızla yayılıyor zaten. "Sonunda gidiyorum oraya, her şeyi gözümle göreceğim," diye düşünüyordum. Görerek öğrendiğini kitaplardan öğrenemez insan. Sırası gelmişken, Gvozdilof üzerine birkaç şey söylemek istiyorum: Fonvizin, Kolağası'ndaki en parlak tümceyi acaba niçin komedide soylu, yüce Avrupalılığın temsilcisi Sofiya'ya değil de, kolağasının öylesine aptal, aptal olduğu kadar görgüsüz, geri kafalı karısına söyletmiş? Oysa onu öylesine aptal, öylesine geri kafalı vermiş ki yapıtında, kadının ağzından çıkan ipe sapa gelmez her sözcüğü o değil, onun arkasına saklanmış başka biri söyler sanki... Gerçeği söylemenin sırası gelince de Sofiya değil, o söyledi... Öte yandan, onu yalnızca katıksız bir aptal değil, değersiz bir kadın olarak da çıkarmıştır karşımıza Fonvizin. Ama gene de korkmuştur bu tümceyi Avrupa kültürü almış Sofiya'ya söyletmekten. Onun karcakil, aptal bir kadının ağzından çıkmasını daha bir olağan, sanat yönünden daha bir akla yakın bulmuştur. Komedinin burası unutulmamaya değer işte. Hiçbir amaç güdülmeden açık açık, içtenlikle, hatta derin düşünmeden yazıldığı için son derece ilginçtir komedinin bu sahnesi. Kolağasının karısı şöyle der Sofiya'ya:

... Bizim alayın birinci bölümüne Gvozdilof adında bir yüzbaşı bakıyordu. Öyle hoş bir karısı vardı ki, o kadar olur. Adam bazı günler durup dururken bir şeye kızardı. Daha çok sarhoşken olurdu... Allah seni inandırсын canımın içi, ayağının altına alırdı kadıncağızı. Sopayı rastgele yerine indirir, indirirdi. En olmadık bir şey için canını çıkarırdı zavallının. Yüreğim parçalanırdı, ağlardım.

Sofiya: Böyle üzücü şeyleri anlatmayın bana lütfen efendim.

Kolağasının karısı: Sen dinlemek istemiyorsun anacığım, düşün ki yüzbaşının karısı katlanıyordu senin dinlemeye dayanamadığın şeylere.

Böylece, aydın Sofiya, sonradan edinilme duygululuğuy-la, cahil bir kadının karşısında saçmalamış oluyordu. Bu tümce (daha doğrusu, yanıt) Fonvizin'in en başarılı, en insancıl, en... içten tümcesidir yapıtta. Toplumumuzun önde gelenleri arasında, turfanda yetişmiş böyle çok aydın vardır. Turfanda yetişmiş olmalarını da çok severler. Başkaca bir şey de istemezler. Ama işin en ilginç yanı, Gvozdilof'un hâlâ sopa atmasıdır karısına. Yalnız, eskisinden biraz daha ki-bar dövüyor onu şimdi. Gerçekten öyle... Eskiden bu işin daha bir gönülden yapıldığını söylüyorlar! Hem döverim, hem severim... Kadınların sopa yemedikleri zaman huzursuz olduklarını söyleyenler bile var: Dövmediğine göre, sevmiyordur... Ama ilkel, gelişmemiş, basit bir düşünceydi bu. Uygarlaştık artık, değiştik. Gvozdilof, öyle gerektiği için dövmüyor artık karısını. Budala, yani geri kafalı olduğu, yeni düzeni anlayamadığı için dövüyor. Yeni düzende sopadan çok daha etkili ceza çeşitleri var hem. Gvozdilof üzerinde bu denli çok durmamın asıl nedeni, bizde onunla ilgili anlamlı, duygulu yazıların hâlâ yazılmamış olmasıdır. Oysa o denli çok yazıyorlar ki, okuyuculara da gına geldi artık. Ne var ki, bu yazılar olmasa da ölümsüz denebilecek kadar canlıdır bizde Gvozdilof. Evet efendim, canlı ve sağlıklı, tok ve sarhoştur. Şimdi bir koluyla bir bacağı yok. Yüzbaşı Kopeykin gibi "bir anlamda kanını döktü." Karısının öyle hoş, öyle hoş olduğu günler gerilerde kaldı. Yaşlandı, yüzü süzüldü, sararıp soldu. Kırışıklar, acılar pörsüttü yüzünü. Ama o, kolu bacağı olmayan kocası hasta yatar-

ken baş ucundan ayrılmamış, gözlerini kırpmadan sabahlara kadar hizmet etmiştir ona. Avutmaya çalışmıştır onu, gözyaşı dökmüştür. “Yiğidim, erkeğim benim!” diye ağlamıştır. “İyi yürekli şahinim benim, kahramanım!” Varsın bir yönden acıklı, içler acısı bir şey olsun bu. Olsun varsın! Ama bir de öteki yanı vardır olayın. Rus kadınının her şeyi bağışlayabilen engin sevgisini, Rus dünyasında bundan yüce bir şeyin olmadığını gösteren öteki yanı... Öyle değil mi? Dahası var, Gvozdilof içmeyi bıraktı artık. Arada bir dövmediği de oluyor karısını. Yani eskisinden daha seyrek dövüyor şimdi. Zamana uyuyor, kimi zaman tatlı sözler bile söylüyor karısına. Yaşlılık günlerinde anladı çünkü karısı olmadan yaşayamayacağını. Çıkarının nerede olduğunu bilen bir insandır bizim Gvozdilof... Bir burjuvadır. Gene de karısını arada bir dövmeden edemiyor. İçtiği zamanlar, ya da karısı dayak yemiyor diye tasalanmaya başladığında, eski alışkanlığıyla... Kim ne derse desin, gene de bir ilerlemedir bu, bir aşamadır. İnsanın içini rahatlatan bir durum. Bilirsiniz, içimizin rahatlığı çok önemlidir bizim için...

Evet efendim, içimiz rahat artık. Hem de çok rahat. Gerçi hâlâ istenen ölçüde güzel değil çevremizde yaşam, ama ne önemi var! Biz öylesine güzelizez, öylesine uygarlaştık, öylesine Avrupahlaştık ki, yüzümüze bakınca sade Rus vatandaşının midesi bulanıyor! Artık hepten yabancı, başka ulustan sayıyor bizi. Tek bir sözcüğümüzü, tek bir kitabımızı, tek bir düşüncemizi anlamıyor... Ama ne dersiniz deyin, bir ilerlemedir bu. Şimdi halkı da, halkın olan her şeyi de öylesine küçümsüyoruz ki, yepyeni, görülmemiş bir tiksinti bile duyuyoruz ona. Monbazan’lar, de Rohan’lar zamanında bile yoktu bu tiksinti. Ama gene de siz ne dersiniz deyin, bir ilerlemedir bu. İşin kötüsü, nasıl da inanırız uygar olduğumuza, sorunları yukarıdan bakarak nasıl da çözü çözüveririz. Hem ne sorunlardır çözdüklerimiz! Toprak, halk diye

bir şey yoktur. Ulus belirli bir vergi sistemidir yalnızca. Ruh da *tabula rasa*.^{*} Gerçek insanın, toplum insanının şipşak yapılabileceği balmumu... Avrupa uygarlığını benimsediniz, üç beş de kitap okudunuz mu tamamdır... Ne rahatız şimdi! Gurur dolu bir huzur var içimizde. Hiçbir şeyden kuş-kumuz yok çünkü. Bütün sorunları çözdük, imzamızı da bastık altına... Söz gelimi, kendini bizim için huzura, rahata bırakmayıp, bizim yüce kişiliğimizle yetinmediği, bunları kendine ülkü edinmediği, bizden daha iyi, daha güzel şeyler aramak yürekliliğini gösterdiği için kendimize ne büyük bir güvenle haşladık Turgenyev'i... Bizden daha iyi ha, aman Tanrım!.. Evrende bizden daha iyi, daha kusursuz ne olabilir? Ama Bazarof'u yüzünden gününü gördü işte Turgenyev de... Tam bir nihilist olmasına karşın huzuru bulamayan, hep bir şeyler arayan (soylu bir yüreğin nitelikleridir bunlar) Bazarof yüzünden az mı çattılar ona? Aslında Kukşına yüzünden –Turgenyev'in Rus gerçeklerinden çıkarıp gözle-rimizin önüne serdiği bu aydın kahramanı yüzünden bile– az papara yemedi. Kadın haklarına karşı olduğunu söyleyenler bile çıktı... Ama siz nasıl isterseniz öyle düşünün, gene de bir ilerleme sayılır bu. Halkın karşısında uygarlığın temsilcileri olarak öylesine bir onbaşı kendini beğenmişliğiyle duruşumuz var ki, görmeye değer: Ellerimiz kalçamızda, bakışımız çakmak çakmak, kuruldukça kuruluyor, yüzlerine tükürürcesine bağırıyoruz: "Pis köylü, ulus denen şey aslında bir vergi dağılımından, geri kafalılıktan başka bir şey değilken öğreneceğim ne olabilir senden? Öyle ya, geri kafalılığa mı tutsak edecektik kendimizi yani? Ah Tanrım, tam yeri gelmişken... Baylar, bir dakika için tutalım ki gezimi bitirip yurda döndüm. İzninizle bir olay anlatacağım size: Bu sonbahar en ilerici gazetelerimizden birini almış-

(*) Sil baştan (Latince).

tımı elime. Baktım Moskova'dan bir haber. Başlık şöyle: "Barbarlık kalıntılarından biri daha!" (Ya da buna benzer bir şeydi. Ne yazık ki gazete yok yanımda şu anda. Anlayacağınız, çok heyecanlı bir başlıktı.) Haberde, bir sabah yaylı bir arabanın Moskova sokaklarında dolaştığından söz ediliyordu. Arabada zilzurna sarhoş, tiril tiril giysili çöpçatan bir kadın varmış. Naralar atıyor, bağıra çağıra şarkı söylüyormuş. Arabacının giysisi de incecikmiş. O da sarhoşmuş. O da bir şarkı geveliyormuş ağzında. Arabaya koşulu at ise kordonluymuş. Ama o da sarhoş muydu, anımsamıyorum. Sarhoş olsaydı gerek. Çöpçatan kadının elinde, besbelli mutlu bir gece geçirmiş yeni evli bir çiftten aldığı küçük bir bohça varmış. Gelene geçene gösteriyormuş onu sallayarak. Bohçada, halk arasında ertesi gün yeni evlilerin anne babalarına gösterilmesi gelenek olan şeyler varmış kuşkusuz. Çöpçatanı bohçayı sallarken görenler katıla katıla gülüyorlarmış. Gülünmeyecek gibi de değilmiş hani. Bu görülmemiş, "uygarlığın bunca başarılarına karşın günümüze dek sürüp gelen!" bu barbarlıktan büyük bir öfkeyle, nefretle söz ediyordu gazete. Ne yalan söyleyeyim, kahkahalarla gülmüştüm bu haberi okuyunca baylar. Ah, lütfen ilkel giyinişi, hafif giysileri, örtüleri savunduğumu sanmayın. İğrenç şeylerdir bunlar, deliliktir, yabaniliktir. Slav kokar. Biliyorum, itirazım yok... Ama çöpçatanın kötü bir niyeti yoktu öyle bağırıp çağırırken. Tam tersine, açık yürekliliğinden; iyiyi, yüceyi, Avrupalılığı bilmediğinden –yeni gelini yüceltmek amacıyla– bağırıyordu. Güldüğüm bu değildi. Birden hanımefendilerimizi, moda dükkânlarımızı anımsamış, ona gülmüştüm. Hiç kuşku yok ki, uygarlaşmış kibar bayanlarımız annelerine babalarına karşı ince giyimi savunmuyorlar artık. Ama sözgelişi, terziye şöyle modaya uygun, zarif bir giysi ısmarlamaları gerektiğinde de güzelim Avrupa giysilerinin bilinen yerlerine büyük bir ustalıkla pamuk

yerleştirmelerini söylüyorlar! Niçin mi yapıyorlar bunu? Güzellik için elbette, güzel *pour paraitre...** Dahası var: Onların kızları, okulu yeni bitirmiş, daha on yedi yaşında bu masum yaratıklar da biliyorlar pamuğu. Her şeyi biliyorlar. Onun ne işe yaradığını, özellikle nerelere, bedeninin hangi bölgelerine konulacağını, hangi amaçla kullanıldığını, hepsini biliyorlar. Gülererek, “Bu çabalar, bu özen, pamukla büyütölmeye ilişkin bu bilinçli özen, diye geçiriyordum içimden, daha mı temiz sanki? Daha bir akıllıca, daha bir dürüst mü? Safça bir inançla, böylesinin gerektiğı, böylesinin daha iyi, daha dürüst bir davranış olduğı inancıyla anne babaya götürölen o şanssız çamaşırın kötü olduğı söylenemez aslında!..”

Allah aşkınıza dostlarım, uygarlığın bir ilerleme olmadığı, tersine, son zamanlarda Avrupa’da her çeşit ilerlemenin tepesinde kırbacın, cezaevinin bulunduğı üzerine bir söyleve başlayacağım korkusuna kapılmayın. Bizde uygarlığın gerçek, olağan gelişmenin yasalarıyla barbarca karıştırıldığını kanıtlamaya kalkacağımı da sanmayın. Uygarlığın Batı’da bile ipliğinin çoktan pazara çıktığını, ancak varlıklıların (gerçi herkes ya varlıklıdır orada ya da varlıklı olmak çabasındadır) evet, ancak varlıklıların, sırf paracıklarını kurtarmak için uygarlığı savunduklarını da söylemeyeceğim. İnsan ruhunun ne *tabula rasa*, ne de toplum insanının kalıpla dökölebileceğı balmumu olduğunu da anlatmaya çalışmayacağım size. İnsana önce kişiliğın, sonra bilimin, daha sonra da özgür, dürüst bir yaşamla ulusal güçlerine inancın gerekli olduğunu falan da kanıtlamaya kalkışmayacağım. Bizde ilericilerin (aslında çoğı ilericilikten uzaktır ya, neyse...) evet, ne diyordum, bizdeki ilericilerin pamuğı hiç de benimsemediklerini, ince giysiyi olduğı gibi onu da yerden

(*) Görönmek için (Fransızca).

yere vurduklarını bilmediğimi söyleyeceğimi de düşünmeyin sakın. Hayır, hayır, yalnız bir şey söylemek istiyorum şu anda: Gazete haberinde ince giysiler yalnızca şöyle bir yerilmekle bırakılmıyor, bunun barbarlık olduğu söylenip geçilmiyordu. Sade halka özgü ulusal barbarlığımız, soylu çevrelerimizin Avrupa uygarlığına taban tabana zıt bir olgu gibi seriliyordu gözler önüne. Edepsizlikti bu gazete haberinde yapılan. Yazar, iyi olduklarını söylediği insanların aslında belki bin kez daha iğrenç, kötü olduklarının farkında değildi sanki. Bizlerin eski, kör inançlarımızı, bağnazlığımızı daha da aşırılarıyla değiştirmekten başka bir şey yapmadığımızı bilmiyormuş gibiydi. Bize özgü köklü kör inançlarımız, bağnazlığımız görmezlikten geliniyordu. Halkın karşısında ellerimiz belimizde, böylesine kurulmamızın, üstelik yüzlerine tükürürcesine konuşmamızın ne alemi var?.. Kişinin kendi kusursuzluğuna, başkalarını küçük görmeye hakkı olduğuna böylesine inanması gerçekten gülünç, hem çok gülünç!.. Dahası, bunun inanç mı, halkı küçümseme mi, yoksa Avrupa uygarlığı karşısında duyulan akılsızca, uşakça bir tapınış mı olduğunu da bilmiyoruz. Öyle olsa daha da gülünç olurdu zaten.

Ben de ne diye anlattım ki bunları? Her Tanrı'nın günü binlercesiyle karşılaşıyorsunuzdur. Bağışlayın.

Ama benim yaptığım da hiç doğru değil! İnanın doğru değil! Çünkü dedelerden torunlara atladım birden. Oysa aradakiler de var. Çatski'yi* anımsayın. Saf kurnaz dede de değildir o, elleri belinde dikilip her şeye kendi karar veren kibirli torun da... Çatski bizim Rus Avrupa'sının çok değişik bir tipidir. Rusya'yı da, toprağını da seven, ama

incinen duygularına bir köşe...

(*) Gribayedof'un "Akıldan Bela" adlı tiyatro yapıtının kahramanı – ç.n.

arayıp bulması gerektiğinde kapağı gene Avrupa'ya atan sevimli, heyecanlı bir tip. Kısacası, bir zamanlar çok yararlı olmuş, ama artık hiçbir işe yaramayan bir tip... Bir laf ebesidir Çatski, bir palavracı. Ama içtendir de. Bir işe yaramadığına yürekten üzülür. Şimdi yeni kuşakta yeniden doğmuştur. Genç güçlerimize de, onun yeniden ortaya çıkacağına da inanıyoruz. Ama Famusof'un balosunda olduğu gibi aşırı heyecanlı değil de mağrur, güçlü, sevimli, seven bir insan olacaktır artık. Ayrıca, incinen duygularına aradığı sığınağın Avrupa'da değil, belki de hemen burnunun dibinde olduğunu sezecektir, ne yapması gerektiğinin bilincine varıp öyle davranacaktır. Bakın ne diyeceğim: Artık bizde herkesin uygarlık onbaşı olmadığına inandığım gibi, günümüzün yeni insanının halklaştığını da iddia edebilirim. Ama sonra söz edeceğim bundan. Şimdi Çatski üzerine birkaç söz söylemek istiyorum. Bir şeye ermiyor aklım: Biliyorsunuz, zeki bir insandı Çatski. Nasıl olmuş da bir iş tutamamış kendine bu zeki, kafası çalışan insan? Bu yaradılıştan insanlar zaten iki üç kuşak boyu kendilerine bir iş tutamamışlardır bizde. Bir gerçektir bu. Gerçeklere bir diyeceğimiz olamaz kuşkusuz. Gelgelelim, merak edip sorabilir insan. Zeki bir insanın ne zaman, hangi koşullar altında olursa olsun, kendine bir iş bulamamasını aklım almıyor benim. Bu konunun tartışma götürüleceğini söylüyorlar. Ne var ki, ben inanmıyorum Çatski'nin zeki bir insan olduğuna. Kişioğluna akıl, amaçladığı bir şeye ulaşması için verilmiştir. Kilometrelerce yol yürürsün de bir işe yaramaz, boşa taban tepmiş olursun... oysa amacına doğru yürümekteysen yüz adım sonra hayli yaklaşmış olursun ona. Öte yandan, bir adımda ulaşmak istiyorsan amacına, akıl değildir seninki. Bana sorarsanız öyle. Hatta "ehlikeyf" derler böylelerine. Zora gelemmezler. Amaçlarına adım adım yaklaştırmaya alışık değildirler. Gidecekleri yere -ya da uçuruma- bir adımda varmayı yeğlerler.

Bu da bir çeşit ehlikeyifliktir. Doğrusu Çatski de o zamanlar yurtdışına sıvışmakla akıllılık etti. Birazcık geç kalsaydı Batı yerine Doğu'da bulacaktı kendini... Bizde pek severler Batı'yı, –hiç değilse– sıkıştılar mı orada alırlar soluğu. Bakın, ben de oraya gidiyorum işte. “Mais moi c'est autre chose.”* Hepsini gördüm orada. Anlayacağınız, çoğunu gördüm. Öylesine çoklar ki, sürüsüne bereket... Incinen duygularına sığınaklar arıyorlar. Tam öyle olmasa bile, bir şey arıyorlar işte. Famusof'un balosundan sonra Çatski'lerin kuşağı kadınlı erkekli doluştular Avrupa'ya. Hem yalnız Çatski'ler değil doluşanlar: Moskova topluca gitmiş oraya. Emekli olduktan sonra hastalıklarından kurtulmak için kaplıcalara giden kaç Repetilof, kaç Skolozub var oralarda şimdi? Natalya Dimitriyevna kocasıyla birlikte oradadır yüzde yüz. Kontes Hiestova'yı her yıl görenler var... Öyle ya, Moskova'dan da bıktılar artık. Yalnız Molçalin yok aralarında. O başka bir yol tuttu kendine. Baba ocağında kalmayı yeğledi. Ana yurdu, başka bir deyimle, doğup büyüdüğü topraklara adadı kendini... O denli yükseldi ki... Famusof'u evine bile sokmuyor: “Köyden tanışıyoruz canım, kentte selam verilmez böylelerine.” İşler arasında bir iş uydurmuş kendine... Petersburg'da oturuyor... Başarılı da oldu. “Rusya'yı tanıyor. Rusya da onu.” Evet, çok iyi tanıyor onu Rusya. Uzun süre de unutmayacak... Artık susmuyor da eskisi gibi. Durmadan konuşuyor. Kitapları da düşürmüyor elinden... Neyse, bırakalım şimdi Molçalin'i.

Bizimkilerin, mutlu yaşayabilecekleri bir sığınak bulmak umuduyla Avrupa'ya gittiklerini söylüyordum. Doğrusu, orada buradakinden mutlu olduklarını sanmıyorum. Öylesine bir hüznün var ki yüzlerinde... Zavallılar! O ne mutsuzluktur öyle! O ne telaştır! Hepsi de elinde bir rehber kitap-

(*) “Ama bana gelince iş değişir” (Fransızca).

çıkla dolaşıyorlar. Gittikleri her kentte doğru, görülmeye değer diye bilinen yerlere koşuyorlar. Doğrusu, zorunluymuşlar, görevleri bunu gerektiriyormuş gibi, ulusal niteliklerini bırakmıyorlar gene de. Rehberde adı geçen her sarayı –üç pencereci küçük bir evciik bile olsa– görmeden geçmiyorlar. Moskova'nın, Petersburg'un en sıradan evlerinin tıpatıp aynı “vali konaklarının” birini kaçırmıyorlar. Gözlerini alabildiğine açıp bakıyorlar Rubens'in sığır etine, –rehberde öyle buyrulduğu için– bunun soylu bir güzellik olduğuna inanıyorlar. Raphael'in *Madonna'sına* koşuyorlar, budalaca bir merakla dikiliyorlar karşısında. Her an bir şeyin olmasını, birisinin yerden bitip onların hüznünü, bitkinliğini dağıtmasını bekliyorlar. Bir şey olmayınca da, buna pek şaşmış, oradan ayrılıyorlar. Bu, görülmeye değer şeylerden çok elindeki gezi rehberine bakan; yeni, onu şaşırtacak bir şey beklemeyen İngiliz turistlerinin o kendine güven dolu, doğal merakına benzemiyor hiç. İngilizler daha çok rehber kitapçığında verilen bilgilerin doğru olup olmadığıyla ilgilirler. Söz konusu taşın ağırlığı, yüksekliği rehberde yazdığı kadar var mıdır, yok mudur bununla ilgilirler... Hayır, bizimkilerin merağında tuhaf, sinirli, tutkulu bir şey var. Hiçbir zaman hiçbir şeyin olmayacağına kesin inanırız. (İlk sinek yanıımızdan uçup geçene dek kuşkusuz.) Bir sinek uçtu mu da, ha başladı ha başlayacak diye telaşlanıız... Akli başında kimselerden söz ediyorum burada kuşkusuz. Ötekileri ne düşünelim. Tanrı her zaman korur öylelerini. Orada temelli yerleşmiş, ana dillerini yavaş yavaş unutmaya başlamış, Katolik papazları dinlemeye kiliselere koşanları bırakalım şimdi bir yana. Ne var ki hepsi için şunu söyleyebilirim: Eydkunen'e ayak basar basmaz, sahibini yitiren finolara benziyoruz. Tanrı bilir, bunları şaka diye yazdığını sanıyorsunuzdur. Belki de birilerini suçladığım kanısındasınızdır. “Günümüzde toplumumuzun bunca sorunu varken

siz çekip Avrupa'ya gidiyorsunuz! Köylü sorunu yoluna konulmaya çalışılıyorken sizler Avrupa'da keyfinizce yaşıyorsunuz!" Falan filan... Ah, hayır, hayır! Hiç de öyle bir şey söylemek istemiyorum. Başkalarını suçlamak bana mı kalmış? Bilirim haddimi ben. Hem, kimi, niçin suçlayacağım? "Bir görev verilse bize, seve seve yaparız... Ama yok, vermiyorlar! Biz olmadan da pekala yoluna koyuyorlar işleri. Boş yer yok, işler tutulu. Durup dururken ne diye gidip burnumuzu sokalım?" Gördünüz mü yanıtı? Burunlarını sokmayacaklarmış... Ezbere biliriz bu çeşit sözleri. Ama nedir bu? Nerelere geldim ben böyle? Böylesine nasıl tanıdım Avrupa'daki Rusları? Eydkunen'e gelmedik daha... Sahi, geçtik Eydkunen'i. Aslında Berlin'i de, Dresden'i de, Köln'ü de, hepsini gerilerde bıraktık. Doğrusunu söylemek gerekirse hâlâ trendeyim. Ama Eydkunen değil artık yaklaşımakta olduğumuz kent. Arkelin'e geliyoruz. Fransa sınırındayız. Ah, ya Paris, evet ya Paris... Paris'ten söz edecektim size biraz. Unuttum! Bizim Rus Avrupa'sı çok derin düşüncelere daldırdı beni. Ama Avrupa Avrupa'sına konuk giden biri için bağışlanabilecek bir suçtur benimki. Özür dilemeye gerek yok aslında... Bu bölümün gereksiz olduğunu başta söylemiştim.

**Şimdi de, Geziye Çıkanlar İçin
Gerekli Olan “Mantık Yoktur Fransızda”
Sözünün Gerçek Olup Olmadığı Üzerine
Son Düşünceler**

Bizim kompartımana yeni girip oturan dört yeni yolcuyu –dördü de Fransızdı– tepeden tırnağa süzerken soruyordum kendi kendime: “Yok canım, niçin mantıksız olsun Fransızlar?” Arkelin’den yeni kalkmıştı tren. Oradaki gümrük görevlilerini saymazsak ana yurtlarında karşılaştığım ilk Fransızlar bunlardı. Gümrük görevlileri son derece kibar davranmışlardı yolculara. Çabucak bitirivermişlerdi işlemlerimizi. Yolculuğum iyi gidiyordu. Sekiz kişilik kompartımanda Arkelin’e kadar iki kişi yolculuk etmiştik. Ben, bir de alçakgönüllü, temiz yürekli, orta yaşlı bir İsviçreli. Çok iyi bir yol arkadaşıydı İsviçreli. İki saat durmadan çene çalmıştık. Ama kompartımanda altı kişi olmuştuk şimdi. Yeni yol arkadaşlarımızın gelmesiyle benim İsviçrelinin birden susması şaşırtmıştı beni. Yarıda kesilen konuşmamızı sürdürmek istiyordum. Ama isteksiz, o kısa yanıtlarla geçiştiriyordu sorularımı. Başını çevirip pencereden dışarı baktı bir süre. Sonra Almanca gezi rehberini çıkardı, okumaya başladı... Ben de ilgilenmedim onunla artık. Sessizce yeni yol arkadaşlarımı incelemeye koyul-

dum. Tuhaf insanlardı. Eşyaları falan yoktu. Yolculuğa çıkmışa da hiç benzemiyorlardı. Yolcu olduklarını gösterecek ne bir çanta vardı yanlarında ne de giyinişleri uzaktan yakından andırıyordu yolcu giyinişini. Bizim emir erlerinin ya da orta halli köylü toprak sahiplerinin uşaklarının giydiklerinden pek az daha iyi durumda eski püskü ceketler vardı üzerlerinde. Dördünün de gömleği kirli mi kirliydi. Kravatları da kirden cam gibi parlıyordu. Birinin boynunda ipek bir eşarp kalıntısı vardı. On beş yıl aralıksız takıla takıla sahibinin boynundan handiyse yarım kilo yağ emmişti. Aynı adamın kolunda fındık büyüklüğünde sahte pırlanta taşlı kol düğmeleri parlıyordu. Gelgelelim pek bir çalımlydılar adamlar. Dördü de aşağı yukarı aynı yaşlardaydılar. Otuz beş yaşlarında gösteriyorlardı. Yüzleri birbirine benzemiyordu ama, nedense son derece andırıyorlardı birbirlerini. Bitkin görünüyorlardı. Dördünde de –birbirinin aynı– bilinen o Fransız sakalı vardı. Feleğin çemberinden geçmiş insanlar oldukları, uzun yıllar boyunca kendilerine –tatsız da olsa– meşgul birer insan dış görünümü edindikleri belliydi. Ayrıca, birbirleriyle tanışıyorlarmış gibi de gelmişti bana. Ama aralarında bir sözcük olsun konuşular mı, anımsamıyorum. Bize, yani İsviçreli ile bana hiç bakmıyorlardı sanki. Umursamaz tavırlarla ıslık çalarak yerlerine oturduktan sonra ilgisiz, –ama inatla– penceden dışarı bakmaya başlamışlardı. Ben de bir sigara yakmış, –can sıkıntısından– onları incelemeye koyulmuştum. Doğrusu, bir soru kurcalıyordu kafamı: “Neyin nesidir bu adamlar acaba?” diye soruyordum kendi kendime. İşçi desem, değillerdi. Burjuvadan birilerine de hiç benzemiyorlardı. “Sakin emekli asker, *a la demi solde** ya da bunun gibi bir şey olmasınlar?” Gelgelelim öyle uzun uzun ilgili-

(*) Fransa’da Birinci İmparatorluk subayı olup Restorasyon döneminde açığa alınan subaylara denirdi – ç.n.

nemedim onlarla. On dakika sonra bir istasyonda durdu tren. Dördü de kalkıp, kompartımanın kapısını hızla çarparak çıktılar. Biz sürdürdük yolculuğumuzu. Oralarda trenler çok beklemiyor istasyonlarda. İki, bilemediniz üç dakika durup kalkıyorlar. Yolculuk sıkıcı olmuyor bu yüzden. Yani gideceği yere çabuk varıyor insan.

Yalnız kaldığımızda İsviçreli hemen kapadı gezi rehberini, yanına koydu. Gülümseyerek baktı yüzüme. Yarıda kesilen konuşmamızı şimdi sürdürmek istediğini anlamıştım. Yüzüne meraklı bakarak,

– Adamların yolculuğu çok kısa sürdü, diye başladım.

– O kadardı zaten yolculukları.

– Tanıyor muydunuz onları yoksa?

– Onları mı?.. Polistiler..

Şaşırmıştım.

– Nasıl yani? dedim. Polis mi dediniz? Ne polisi?

– Basbayağı bildiğimiz polis işte... Anlamadığınızı sezini-
lemiştim zaten.

– Yani... Gizli polis mi demek istiyorsunuz?

Hâlâ inanamıyordum.

– Evet, gizli polis... Bizim için bindiler trene.

– Emin misiniz?

– Elbette! Fransa'ya ilk gelişim değil bu. Daha gümrükte, pasaportlarımızı incelerlerken gösterdiler bizi onlara. Adımızı falan söylediler. Onlar da, bizimle biraz yolculuk etmek için bindiler trene.

– Bizi orada gördükten sonra bir de kompartımanımızda yolculuk etmeleri niçin gerekti? Daha istasyonda göstermişler bizi onlara, öyle diyorsunuz.

– Ancak adımızı soyadımızı öğrendiler orada. Oysa yetmez bu kadarı. Ama şimdi en küçük ayrıntılarımızla tanıyorlar bizi. Biliyorlar. Yüzlerimizi, giysilerimizi, eşyamızı, sözün kısası her şeyimizi... Kol düğmelerinizi gördüler. Si-

gara paketinizi çıkardınız. Onu da gördüler. Anlayacağınız, küçük ayrıntıların hepsini biliyorlar şimdi. Paris'te kaybolabilirsiniz ortadan. Adınızı değiştirebilirsiniz. Kuşku edilecek bir insansanız elbette... O zaman işte bu küçük ayrıntılar sizi bulmalarına yardımcı olur. Bu bilgilerin hepsini indikleri istasyondan Paris'e telle bildireceklerdir. Paris'te Gerçekli dosyalarda "ne olur ne olmaz" diye saklayacaklardır bu bilgileri. Ayrıca, otel yöneticileri de otellerinde kalan yabancılara dair en küçük ayrıntıları polise bildirmek zorundadırlar.

Şaşkınlığım sürüyordu.

– Peki ama bir kişi yetmiyor muydu da dört kişi geldiler? diye sordum.

– Buralarda çoktur onlardan. Bugün yabancı az galiba trende. Çok olsaydı payımıza o kadar düşmezdi.

– İnsaf, siz de... başlarını çevirip bizden yana bakmadılar bile adamlar. Pencereden dışarı baktılar hep.

– Merak etmeyin, her şeyi görmüşlerdir... Çünkü bizim için gelip oturdular buraya.

"İşte... diye geçirdim içimden. Kimi, Fransız'da mantık yoktur der, kimi de gizli polis olduğunu iddia eder." İsviçreliye yan gözle, kuşkulu kuşkulu bakarken (utanarak itiraf ediyorum bunu şimdi) düşünüyordum: "Asıl gizli polis olan sensin galiba canım... iyi numara yapıyorsun doğrusu." Ama inanın bir an sürdü kuşkum, hemen geçti. Tuhaftır ama, düşünceler kendiliklerinden geliyorlar insanın aklına, ne yaparsınız...

Yalan değildi İsviçrelinin söylediği. İndiğim otelde her şeyimi en küçük ayrıntılarına dek not edip gereken yere bildirdiler. Ayrıntılarla ufak tefek şeylerin not edilmesi sırasında insan, otelde kaldığı sürece attığı her adamın, her yaptığığın titizlikle izleneceği duygusuna kapılıyor. Ne var ki, ilk kaldığım otelde pek sıkıştırmamışlardı beni. Şöyle üs-

tünkörü yazmışlardı bazı şeyleri. Otel defterine kayıt için sorulan bilgileri saymıyorum kuşkusuz. Kimin nesi olduğunuz, nereden geldiğiniz, hangi yolla geldiğiniz, vs. kaydedilir bu deftere. Her soruyu yanıtlamak zorundasınızdır. Ne var ki, sekiz günlüğüne Londra'ya gidip döndüğümde daha önce kaldığım Hotel Coquilliere'de yer bulamayınca yerleştiğim otelde çok daha içten davrandılar bana. Hotel des Empereus'du adı. Geleneklere her bakımdan daha bağlı görünüyordlardı burada. Otel sahibiyle karısı çok iyi insanlardı. İkisi de yaşlıydı. Müşterilerine olağanüstü iyi davranıyorlardı. Otele yerleştiğim günün akşamı otel sahibinin karısı koridorda yakaladı beni. Büroya buyur etti. Kocasını da oradaydı. Ama oteli yaşlı kadının yönettiği belliydi. Kibar bir tavırla,

– Bağışlayın, diye başladı. Sizinle ilgili birtakım bilgiler gerekli bize de...

– Vermiştim ya gereken bilgileri... Pasaportum da sizde...

– Öyle ama... *votre état*?*

Bu “*votre état*?” dedikleri çok karışık bir şey bence. Oldum olası hoşlanmamışımdır bu sorudan. Ne yanıt verebilirdim? Gezmen desem, çok soyut bir yanıt olacaktı. *Homme de lettres*** de basit kaçıyordu...

Otel sahibinin karısı,

– İyisi mi *propriétaire**** yazın, dedi. Bildiğiniz gibi doldurun. En iyisi öyle.

Kocasını onayladı:

– Ah evet, en iyisi öyle.

– Oldu... Şimdi de Paris'e niçin geldiğinizi söyleyin.

– Geziye çıktım, bir süre kalacağım.

(*) Durumunuz?

(**) Edebiyat adamı.

(***) Mülk sahibi.

– Hımm... evet, *pour voir* Paris.* Boyunuzu söyler misiniz lütfen mösyö?

– Nasıl yani?

– Boyunuzun ne kadar olduğunu bilmiyor musunuz?

– Gördüğünüz gibi orta boyluyum.

– Evet mösyö, orta boylusunuz... Ama daha bir ayrıntılı söylerseniz iyi olacak... Bence... Sanırım...

Yaşlı kadın ne söyleyeceğini bilemeden konuşmasını sürdürmeye çalışıyor, bir yandan da bakışıyla kocasına, onun bu konuda ne düşündüğünü soruyordu.

Kocasını boyumu göz kararı ölçtükten sonra,

– Aşağı yukarı benimki kadar, dedi.

– Boyum niçin gerekli size? diye sordum.

Yaşlı kadın deftere boyumu yazarken,

– Ah, dedi, çok ge-rek-li...

“Gerekli” sözcüğünü kibarca uzatmıştı. Sonra ekledi:

– Şimdi... saçınızı söyleyin mösyö... Sarı... hımm... oldukça sarı...

Saçımın rengini de yazdı. Sonra kalemi masaya bırakıp ayağa kalktı. Dudaklarında son derece sevimli bir gülümseme, yanıma gelirken,

– Şuraya gelin lütfen mösyö... dedi. İki adım yaklaşın pencereye. Gözlerinizin rengine bakacağım. Hımm... açık kahverengi...

Gene kocasına bakarak onun düşüncesini sordu. Birbirlerini çok sevdikleri belliydi.

Kocasını aşırı ilgili, hatta telaşlı,

– Daha çok griye çalıyor, dedi.

Kaşımın üzerinde bir yeri göstererek göz kırptı karısına,

– Voila.**

(*) Paris'i görmek için.

(**) İşte.

Neyi gösterdiğini anlamıştım. Alnımda küçük bir yara izi vardır. Karısının bu küçük ayrıntıyı da not etmesini istemişti.

Sınav sona erdikten sonra sordum yaşlı kadına:

– Şimdi de ben sorayım izninizle: Gerçekten istiyorlar mı sizden bu bilgileri?

– Ah mösyö, çok ge-rek-li!..

Kocası evet anlamına salladı başını. İnandırıcı bir sesle,

– Öyle mösyö, diye doğruladı.

– Ama Hotel Coquillière’de sormadılar bunları bana.

Yaşlı kadın kendinden emin,

– Olamaz, dedi. Başları belaya girer sonra. Haberiniz olmadan ölçmüş biçmişlerdir sizi. Kesin, not etmişlerdir her şeyinizi. Kuşkunuz olmasın... Biz müşterilerimize karşı içten, açığızdır. Akraba gibi yaşarsınız onlarla. Siz de seveceksiniz bizi. Göreceksiniz.

Kocası heyecanlı, atıldı:

– Evet mösyö, göreceksiniz...

Duygulanmıştı yaşlı adam. Sonra tanıdığım kadarıyla son derece dürüst, sevimli bir çiftti bu. Ama “ge-rek-li” sözcüğünü hiç de özür dileme ya da durumu hafifletme anlamında kullanmıyorlardı. Zorunluluk anlamı taşıyordu bu sözcük onlarda. Kendilerinin düşünceleriyle de aşağı yukarı uyuşan bir zorunluluk..

Paris'teydim işte.

Vaal

Evet, Paris'teyim işte... Ama size özellikle Paris üzerine çok şey anlatacağımı sanmayın sakın. Ne gereği var, bu kent üzerine Rusça yazılmış o denli çok şey okumuşsunuzdur ki, bıkmışsınızdır artık. Hem sonra, siz de bulundunuz Paris'te. Belki benden çok daha iyi bile biliyorsunuzdur her şeyini. Şunu da söyleyeyim, yurtdışındayken rehberle dolaşmaktan da, geziye çıkmış bir insanın uyması gereken yasalara, zorunluluklara uymaktan da nefret ederim. Bu yüzden bazı yerlerde öylesine önemli şeyleri görmeden geçtim ki, söylemesi bile ayıp... Paris'te de oldu es geçtiğim şeyler. Açıklayacağım bunların neler olduklarını. Ancak şu kadarını söyleyeceğim: Bir sıfat buldum ben Paris'e. Bunun çok yerinde bir sıfat olduğunu savunmaya da hazırım. Yeryüzünün en erdemli, en dürüst kentidir Paris. O ne düzendir öyle! O ne usluluk! İnsanlar arasında ilişkiler kesin çizgilerle belirlenmiş, sağlam temeller üzerine oturtulmuş. Her şeyin güvenliği alabildiğine sağlanmış durumda. Her şeyin bir sınırı var. İnsanlar rahat, mutlu mu mutlu! Rahat ve de mutlu olduklarına kendilerini inandırmışlar da... Bundan ötesi yok.

Ne var ki, siz inanamıyorsunuz bunun böyle olduğuna. Abarttığımı, kötü yurtseverlik duygularımın etkisiyle Parislilere iftira ettiğimi, böyle bir şeyin olamayacağını haykırıyorsunuz... Ama unutmayın dostlarım: Notlarımın daha birinci bölümünde uyarmıştım sizi. Bakarsınız korkunç şeyler uydurabilirim, saçmalayabilirim, demiştim. Her neyse, bırakın beni de artık, sürdürüyem anlatmamı... Ayrıca, yanlış bir şey söylersem bile bunu doğru söylediğime yürekten inanarak söyleyeceğimi de biliyorsunuz. Bence yeter de artar bile bu kadarı. Hadi bırakın beni artık.

Evet, çok ilginç bir kent şu Paris. O ne konfor –rahat yaşamaya hakkı olanlar için kuşkusuz– o ne rahatlıktır öyle! O ne düzen, sonra o ne –nasıl söylesem– düzen huzurudur öyle! Dönüp dolaşıp düzene geliyorum hep. Doğrusu, biraz daha ileri gitseler bir buçuk milyonluk Paris hani o sessizliğe, düzene gömülü Alman kasabaları vardır ya, onlara dönecek... Söz gelimi, Heidelberg'e. Olacağına bakın zaten... Heidelberg'in büyüğü olamaz mı yani? O ne düzendir öyle! Yanlış anlamayın beni. Hiç önemi olmayan –sözün gelişi kuşkusuz– dış düzen değil bu yalnızca. İçten, ruhtan gelen büyük bir düzen. Paris –isteyerek sanki– daralıyor, seve seve küçülüyor. Gülümseyerek büzülüyor. Bu konularda –örneğin– Londra çok gerilerde kalır! Topu topu sekiz gün kaldım Londra'da. Bu kent –hiç değilse dıştan– parlak birtakım görünümüleri olan apaçık, yerleşim planı düzensiz bir kent izlenimi bıraktı bende. Her şeyi öylesine büyük, birbirinden öylesine kesin çizgilerle ayrılmış ki! Bu kesin çizgiler arasında kolayca aldanabilir bile insan. Her değişiklik, her ayrı özellik hemen yanı başındaki karşıtıyla uyum içinde. Onunla anlaşmış, el ele yürüyorlar... Birbirlerine karşıtlar ama, birbirlerini silip atmak için çalışmıyorlar. Üstelik her biri inatla savunuyor kendini. Daha ilk bakışta anlaşılıyor bu durum. Her şey kendince yaşıyor orada. Birinin ötekine ka-

rıştığı, engel olmaya çalıştığı yok. Gelgelelim aynı inatçı, bağınaz, hatta modası geçmiş savaş orada da sürüp gidiyor. Batı'da filizlenen hep birlikte yaşama, bir topluluk yaratıp karıncalar gibi örgütlenme düşüncesini yok etmeye yönelik savaş... Birbirini yememek için karıncalara benzemeyi bile göze alan düşünceyi ortadan kaldırmak için sürdürülmektedir bu savaş! Öte yandan, Paris'te olan şey orada da göze çarpmakta: Umutsuzluğun doğurduğu, *statuquo*'dan ayrılmamaya duyulan aynı çılgın hırs orada da var. Tüm isteklerini, umutlarını etiyile birlikte koparıp atmak içinden, geleceğini –belki en ilericilerinde bile inancın eksik olduğu geleceğini– lanetlemek, Vaal'e* tapmak... Sözcüklerin parlaklığı heyecanlandırmasın sizi. Ancak önde gelen, düşünebilen insanların ruhunda bilinçli olarak görülür bütün bunlar. Toplumun büyük çoğunluğunun atılımlarındaysa bilinçsizdirler. Söz gelimi, Paris'te burjuva bunun böyle gerektiğine bilinçli olarak inanır. Çok da hoşuna gider buna inanmak. Dahası, bunun böyle gerektiğinden kuşku ederseniz saldırır size. Kendine olan bütün güvenine karşın, hâlâ bir şeylerden korktuğu için saldırır. Gerçi aynı durum Londra'da da var ama, görünüm çok daha engin, çok daha ezicidir orada. Dış görünüşte bile ayrılır Paris'ten Londra. Gece gündüz kaynaşıp duran o deniz gibi uçsuz bucaksız kent, makinelerin uğultusu, evlerin damlarına (neredeyse altlarına da) düşen o demirler, o gözüpeklik, beceriklilik aslında burjuva düzeninin doruğu olan dış görünümdeki o karışıklık, suyu zehirli o Thames, taş kömürü dumanı yüklü o hava, o görkemli kentin Whitechapel gibi o korkunç semtleri –halk yarı çıplak, yarı aç, yabanidir oralarda– milyonlarca insanıyla, dünyanın her yanına uzanan ticaret kollarıyla City, pırıl pı-

(*) Eski Filistinlilerin, Finikelilerin, Suriyelilerin dilinde "Hükümdar", "Efendi" anlamına gelen bu sözcük İncil'de bu ulusların Tanrısı anlamına kullanılır – ç.n.

rıl saray, evrensel sergi... Gerçekten de görölmeye değer bir sergidir bu... Dünyanın dört bir yanından onca insanı buraya toplayıp tek bir sürü yapan o ulu gücü hissediyorsunuz orada. Yüce düşünceler geliyor aklınıza. Burada amaca çoktan varıldığını, utkunun, görkemin burada olduğunu hissediyorsunuz. Hatta bir şeyden korkmaya başlıyorsunuz sanki. İstedığınız kadar ileri düşünceli olun, gene de bir korku sarıyor içinizi. “Erişilen ülkü bu olmasın sakın?” diye geçiriyorsunuz içinizden. “Son” dedikleri bu mu yoksa? İncil’de sözü edilen “tek sürü” bu olmasın? Bunu gerçeğin kendisi olarak kabul edip artık susmak mı gerekiyor? Bütün bunlar öylesine görkemli, öylesine utku dolu, öylesine gururludur ki, soluğunuz kesilir. Dünyanın her yanından buraya akan milyonlarca insana –bu kocaman sarayda uslu uslu, gürültü etmeden, inatla toplanan bu insanların tümünün düşüncesi birdir– evet, bu milyonlarca insana bakarken burada son ve kesin bir şeyin gerçekleştiğini hissediyorsunuz. İncil’den bir sahnedir sanki. Babil’i anımsatır size. Apokalypsis’te anlatılan mucizelerden biri gözlerinizin önünde gerçekleşiyor sanırsınız. Teslim olmamak, gördüklerinizin yarattığı izlenime boyun eğmemek, gerçeğe tutsak olmamak, Vaal’e tapmamak, sözün kısası, önünüzdekileri içinizde yaşattığınız ülkü diye bellememek için yüzyıllar boyu dallanıp budaklanmış, güçlenmiş bir ruhsal direncin gerektiğini hissedersiniz...

Ama “Saçma bunlar”, diyeceksiniz, “sinir bozukluğunun doğurduğu bir sayıklama, abartma. Hiç kimsenin aldıracağı yoktur bunlara, ülkü diye benimsediği de... Hem sonra açlık da, kölelik de her zaman için kötüdür. Karşıt düşünceyi, kuşkuyu içten içe en iyi kışkırtan onlardır. Oysa zevk için gezip tozan karnı tok, sırtı pek beyler elbette *Apokalypsis*’te anlatılan mucizelerin gerçekleşmekte olduğunu hayal edebilirler. Olayları büyütürler, heyecanlanmak için baktıkları her şeyden güçlü duygular edinin sinirlerini yatıştırabilirler...”

Böyle derseniz ben de karşılık veririm size:

– Pekala, tutalım ki dekordu beni etkileyen. Ama bu büyük dekoru yaratan ruhun ne denli mağrur, ne denli güçlü olduğunu görseydiniz bir... Utkusuna, üstünlüğüne ne denli gururla inandığına tanık olsaydınız ürpertirdi sizi bu gurur, bu inat, bu körlük... Bu mağrur ruhun tutsağı insanlar için yüreğiniz sızlardı. Böylesine bir büyüklüğün, egemen ruhun böylesine sınırsız gururunun, bu ruhun yarattıklarının böylesine gösterişli doruğunun karşısında aç bir ruh da donakalır çoğu zaman, durulur, boyun eğer. Kurtuluşu içkide, uçarılıkta arar. Sonra da bunun olağan, gerekli olduğuna inanmaya başlar. Ağırlığını koyar ortaya gerçek. Toplum duygusuzlaşır, insanlar uyuşur... Kuşkuculuk doğsa bile, karamsar bir kuşkuculuktur bu, kurtuluşu nefretle anarak arayan, bulmaya çabalayan bir kuşkuculuk. Oysa Londra'da insanlar ayıkken, dünyanın hiçbir yerinde göremeyeceğiniz kadar kalabalık, çeşitli, çıkarlar karşınıza. Çok şeyler anlattılar bana bu konuda. Söz gelimi, cumartesi geceleri yarım milyon işçi çocuklarıyla birlikte sokaklara dökülür, kentin belirli semtlerinde toplanıp sabahın beşine kadar eğlenirmiş. Yani hayvanlar gibi yer içer, çalışarak geçirdikleri haftanın acısını çıkarırlarmış. Bütün bir hafta ağır koşullar altında çalışarak, küfrederek biriktirdikleri paranın tümünü yutarmış bu eğlenceler. Böyle geceler kasaplar, bakkallar uçlarına gazlı bez sarılı kocaman meşaleler yakıyorlar dükânlarında. Sokaklar ıslıl ıslıl oluyor. Buranın beyaz zencileri için balo veriliyor gibidir. Halk açık gazinolarda, sokak ortalarında toplaşiyor. Yiyip içiyorlar. Meyhaneler saraylar gibi donatılıyor. Herkes zil zurna sarhoş olana dek içiyor... Gelgelelim neşe yoktur bu sarhoşlukta. Hüzünlü, ağır, tuhaf kaçacak derecede durgun bir sarhoşluktur... Sizi hüzünlendiren bu kuşkulu sessizliği arada bir küfürler, kanlı dövüşler bozuyor yalnızca. Herkes kör kütük sarhoş olmak,

her şeyi unutmak için birbiriyle yarışıyor... Kadınlar da kocalarından geri kalmıyorlar hani. Onlarla birlikte içtikçe içiyorlar. Çocuklar ise anneleriyle babalarının arasında, yerlerde yuvarlanıp duruyorlar. Bu gecelerden birinde saat iki sularında yolumu yitirdim de, el kol hareketleriyle yolu sorarak –İngilizce tek bir sözcük bilmiyorum çünkü– uzun süre, kederli binlerce sarhoşun arasında dolandım durdum. Sonunda buldum yolumu. Ama gördüklerimin etkisinden üç gün kurtulamadım. Halk her yerde halktır. Oysa burada her şey öylesine büyük, öylesine açık seçik ki, daha öncele-ri ancak hayal edebildiğiniz şeyleri dokunarak hissediyorsunuz sanki. Halk değildir asıl gördüğünüz burada. Bilincin, kışkırtılarak planlı programlı yitirilişini görüyorsunuz. Bütün bunlara bakarak, bu toplumun uzun süre ayakta kalamayacağını; onlara palmiye dalı, beyaz giysi vermeyi kesmelerinin yakın olduğunu sezinliyor, hissediyorsunuz. Kendileri de biliyorlar bunu zaten. Birtakım yeraltı örgütleriyle öçlerini alıyorlar toplumdan... Bir insanın bu çeşit örgütlere girecek kadar aptal olmasına aklımız ermiyor bizim. Bunda bizim toplum düzenimizden bir kaçış, inatçı, bilinçsiz bir uzaklaşma olduğunu anlayamıyoruz da onun için ermiyor aklımız. Kurtuluş adına, ne pahasına olursa olsun, bizden nefretle, korkuyla bir kopuştur, kaçıştır bu. İnsanoglunun şöleninden kovulan, yapayalnız bırakılan bu milyonlarca insan, ağabeylerinin onları attıkları toprağın altındaki karanlıkta birbirlerini ezerek, el yordamıyla buldukları birtakım kapıları yumrukluyorlar. Zifiri karanlık yerin altında havasızlıktan boğulmamak için bir çıkış deliği arıyorlar. Kendini bulmak, her şeyden –insanlıktan bile– kurtulmak için son çabalamadır bu. Kendini bulmak, bizlerin yanında olmamak için...

Londra'da, bu kalabalık gibi –bu ölçülerde Londra'dan başka hiçbir yerde göremeyeceğiniz– bir şey daha gördüm.

Bu iki şeyin dış görünüşleri de kendine özgü. Londra'ya gidip de hiç değilse bir kez Haymarket'a dolaşmaya çıkmayan olmaz. Geceleri bazı sokaklarında binlerce sokak kadınının dolaştığı bir bölümüdür burası kentin. Sokaklar, bizde artık bir anlamı kalmamış gazlı meşalelerle aydınlatılıyor. Adım başı, aynalarla, yıldızlarla donatılmış göz kamaştırıcı gazinolar var burada. İğne atsanız yere düşmez bu gazinolarda. Bu kalabalığa girmek bile korkunç bir şey. Dahası, çok tuhaftır bu kalabalık. İçleri geçmiş, pörsümüş koca-karılar ile, karşısında insanın çarpılmış gibi durakalacağı dilberler omuz omuza, yan yanadırlar. Güzellikte İngiliz kadınlarıyla boy ölçüşebilecek kadın var mıdır bilmem... Tümü sokaklara dökülmüşlerdir. Yaya kaldırımına sığmaz, yola taşarlar. Av peşindedirler. Gördükleri her erkeğe rezilce saldırırlar. En pahalısından pırıl pırıl giysilerle eski püskü, yamalı giysiler de, gençliğin diriliğiyle yaşlılığın pelteliği de bir aradadır. Bu korkunç kalabalıkta sarhoş bir serse-riyle soylu bir zengin kucak kucağadırlar. Bir yandan küfürler, kavgalar, bağırıp çağırımlar duyulur. Öte yanda ürkek bir dilber, insanın içini gıcıklayan fısıltılı bir sesle akıllı uslu konuşur. Bazen ne güzeller oluyor aralarında!.. Yüzü sanki çini mürekkebiyle çizilmiş dilberler... Anımsıyorum, bir gece "Casino"lardan birine girmiştım. Gürültülü bir müzik tırmalıyordu kulakları. Dans ediyorlardı. Çok kalabalıktı. Salonun, odaların dekoru çok güzeldi. Ne var ki, tuhaf bir hüznün, neşeli anlarında bile bırakmıyor İngilizleri. Pek bir ciddi, hatta asık yüzlü dans ediyorlar. Figür yapmaları yasak sanki. Yukarıda, balkonda bir kız ilişti gözüme. Olduğum yerde bir an dondum kaldım. Ömrümde görmemiştım böylesine soylu bir güzellik. Küçük bir masada bir gençle oturuyordu. Delikanlının, gazinolara pek uğramayan varlıklı bir aile çocuğu, bir centilmen olduğu belliydi. Belki uzun süre koşmuştu bu kızın peşinde. Sonunda burada gö-

rüşmeye karar vermişlerdi... Delikanlı çok az konuşuyordu. Konuşması da kesik kesikti. Asıl söylemek istediği şeyi söylemiyor gibiydi. Sık sık susuyorlar, uzun süre konuşmuyorlardı. Kız da pek bir durgundu. Yüz çizgileri kibar, zarifti. Tatlı, biraz mağrur bakışında gizli, mahzun, hatta düşünceli, hüznü bir şey vardı. Yanılmıyorsa veremliydi. Bu mutsuz kadınlar kalabalığından çok uzaklardaydı o... Kesin, çok yükseklerdeydi. İnsan yüzü bir şeyler anlatırsa eğer, kesin söylüyorum bunu... Delikanlının ısmarladığı cini içiyordu. Bir süre sonra ayağa kalktı delikanlı. Kızın elini sıktı. Ayrıldılar. Delikanlı çıkıp gitti gazinodan. Kız da –soluk yanaklarında içkinin verdiği pembelik– yürüdü, müşteri avına çıkmış kadınların arasına karıştı. Haymarket'ta küçücük kızlarını işe getirmiş anneler gördüm. Daha on, on iki yaşlarında kız çocukları kolunuza yapışıyorlar. Onunla çıkmanız için yalvarıyorlar. Anımsıyorum, bir gün sokakta kalabalığın arasında en çok altı yaşlarında bir kız çocuğu gördüm. Üzerinde yırtık pırtık bir entari vardı. Yalın ayakta. Bitkin, perişan bir durumdaydı. Entarisinin yırtık yerlerinden gözükten bedeni yer yer morluklarla kaplıydı. Akli başında değildi sanki. Gideceği bir yeri yokmuş gibi amaçsız yürüyor, yürürken –Tanrı bilir niçin– bir sağa bir sola yalpa vuruyordu. Belki de karnı açtı. Hiç kimsenin başını çevirip baktığı yoktu ona. Ama beni asıl şaşırtan, kızın yüzündeki sınırsız hüznün, umutsuzluktu. Böylesine küçük bir yaratığın bu denli nefretle, bu denli umutsuzlukla dolu olduğunu görmek çok tuhaf, korkunç bir şeydi... Sarı saçları darma-dağınıktı. Derin düşüncelere dalmış gibi başını bir o yana bir bu yana yatırıyor. Yürürken cılız kollarını iki yana açıyor, anlaşılmaz birtakım hareketler yapıyordu. Sonra birden çıplak göğsünün üzerine bastırıyordu kollarını... Geri döndüm, yarım şilin verdim ona. Gümüş parayı aldı, gözle-rimin içine yabani, ürkek bir merakla baktı. Sonra ansızın

döndü, –parayı geri alacağımдан korktuğu için olacak– var gücüyle kaçmaya başladı. Kim ne derse desin, ilginç şeyler bunlar...

Gene bir gece düşmüş kadınlar, eğlenceye dalmış insanlar kalabalığı arasında kalabalığı yarıp geçmeye çalışan bir kadın durdurdu beni. Siyahlara bürünmüştü. Başında, yüzünün yarısını örten bir şapka vardı. Yüzünü doğru dürüst göremedim bile. Gözlerimin içine diktiği bakışını anımsıyorum yalnızca. Kırık dökük bir Fransızcayla bir şeyler mırıldandı. Anlayamadım ne dediğini. Küçük bir kâğıt parçası sıkıştırdı elime. Sonra hızla uzaklaştı. Bir gazinonun penceresinden sokağa düşen ışıktaki inceledim kâğıdı. Dört köşe, buruş buruş bir kâğıt parçasıydı. Basımevinde basılmıştı. Bir yüzünde “*Crois-tu cela?*”^{*} yazıyordu. Öteki yüzünde ise “Ben insanoğlu için dirildim, onun için yaşıyorum...” çeşidinden, herkesin bildiği birkaç dize... Kabul edin, bu da oldukça ilginç bir olay. Sonra öğrendim: Burnunu her yere sokan, yılmak bilmez inatçı bir Katolik propagandasıymış bu. Kâh bu çeşidinden kâğıtlar dağıtıyorlarmış sokaklarda, kâh İncil’den, kutsal kitaplardan alınmış bölümlerden oluşmuş kitapçıklar... Bedava dağıtıyorlarmış bunları. Zorla veriyorlarmış insana. Sokakta gelip eline sıkıştırıyor, kaçıyorlarmış. Bu işi yapan kadınlı erkekli binlerce insan varmış. Ustaca yürütülen hinoğluhin bir propaganda... Katolik papazlar yoksul işçilerin acınacak durumdaki ailelerini arayıp buluyorlar. İçine giriyorlar bu ailelerin. Söz gelimi, rutubetten vıcık vıcık döşemeye yayılmış pılı pırtının içinde yatan bir hastaya gidiyorlar. Hastanın açlıktan, soğuktan yabanileşmiş çocukları da, aç –çoğu zaman sarhoş– karısı da çevresinde toplanmışlardır. Hepsinin karnını doyuruyor papaz. Giydiriyor onları. Odalarının sobasına odun alıyor. Sonra hastayla

(*) “Buna inanıyor musunuz?” (Fransızca).

ilgilenmeye başlıyor. İlaç getiriyor ona. Ailenin yakın dostu oluyor. Sonunda da hepsini Katolik yapıyor. Ne var ki, hasta iyileştikten sonra tekme tokat kapı dışarı edildiği de oluyor bazen. Ama yılmıyor papaz. Başkalarını aramaya koyuluyor... Oradan da hava alsa, gene yılmıyor... Sonunda düşürüyor ağına bir aileyi. İngiliz papazlar ilgilenmiyorlar yoksullarla. Onları kiliselere bile almıyorlar. Oturacakları kanepenin kirasını verecek paraları yoktur çünkü. Nikâh kıymak hayli pahalıya patladığı için işçilerin –genelde yoksulların tümünün– evlilikleri yasadışıdır. Sırası gelmişken söyleyeyim: Kocaların büyük çoğunluğu karılarını çok kötü dövüyorlar. Sakat bırakıyorlar onları. Ateşte iyice kızdırdıkları ocak demirleriyle oralarını buralarını dağlıyorlar. Ocak demirini kullanmayan koca pek azdır. Gazetelere geçen yaralanmayla ya da ölümle sonuçlanmış aile kavgalarında ocak demiri sözcüğüne sık rastlanıyor. Çocuklar daha büyümeden ayrılıyorlar evden. Kalabalığa karışıyor, ana babalarının yanına bir daha dönmüyorlar. İngiliz papazlar, piskoposlar mağrur, mağrur oldukları kadar da zengindirler. Ekmek elden su gölden bey gibi yaşar, gönülleri rahat mı rahat, semirdikçe semirirler. Çalımlarından yanlarına varılmaz. Hani bilgilidirler de. Dürüstlüklerine gurur dolu, ciddi bir inançları vardır. Kürsüye çıkıp durgun, inandırıcı bir sesle dinsel öğütler vermeye, göbek bağlamaya, yalnızca zenginler için yaşamaya hakları olduğundan en ufak bir kuşkusu yoktur hiçbirinin. Zenginlerin, varlıklarının dinidir onlarınki... Saklamıyorlar da bunu. Hiç değilse akıllıca, gizli kapaklı yanı olmayan bir davranış... Kendilerine kör bir güven besleyen bu din profesörlerinin pek değişik bir eğlenceleri var: Misyonerlik diyorlar adına. Yeryüzünü karış karış dolaşıyor, bir vahşiyi hak yoluna getirmek için Afrika'nın balta girmemiş ormanlarına dalıyorlar. Gelgelelim Londra'da, onlara verecek paraları olmadığını bildikleri milyonlarca vahşiyi gör-

mezden geliyorlar. Öte yandan, zengin İngilizler, para babaları çok bağılıdır dinlerine. Karamsar, küskün, tuhaf bir dindarlıktır onlarınki. İngiliz ozanlar, taşradaki Protestan papazların yüzyıllık çınarlarla, güzelim saksılarla çevrili evlerinin güzelliğini, onların çok namuslu karılarının, mavi gözlü sarışın kızlarının soylu güzelliklerini göklere çıkarmayı yüzyıllardır nedense pek benimsemişlerdir.

Ne var ki, gece sona erip de gündüz olunca aynı mağrur, çatık kaşlı ruh gene geriyor kanatlarını büyük kentin üzerine. Gece olup bitenler endişelendirmiyor onu artık. Gündüz çevresinde gördükleri de... Vaal hükümünü sürdürüyor. Kendisine boyun eğilmesini bile istemiyor. Gücünden kuşku yoktur çünkü. Kendine güveni sonsuzdur... Sırf başından savmak için düzen sadakası veriyor sakın, küçümser bir tavırla. Bu yüzden, onun kendine güvenini sarsmak olanaksızdır. Söz gelimi, Paris'te yaptıkları gibi, yaşamın yabani, kuşkulu, endişe verici bazı yanlarını saklamıyor kendinden Vaal. Yoksulluk, toplumun homurdanması, çılgınlıklar etmesi hiç mi hiç endişelendirmiyor onu. Bütün bu kuşku verici, kötü görünümünün onun yanı başında, açıktan açığa var olmasına –onları küçümseyerek– izin veriyor. Parisli gibi ödleğe acı çekmiyor. Her şeyin yolunda olduğuna zorla inandırmaya çalışmıyor kendini. Uykusunu gereksiz yere kaçırmamaları için –Paris'te yaptıkları gibi– yoksulları uzaklara atmıyor, köşe bucak saklamıyor. Parisli –üzerine gelen avcıdan saklanmak isteyen devekuşu gibi– kuma sokuyor başını. Paris'te... Ama nedir benim bu yaptığım? Paris'e gelmedim ki henüz... Tanrım, ne zaman alışacağım ben bir şeyi şöyle sırasıyla, yoluyla yordamıyla anlatmaya?..

ALTINCI BÖLÜM

Burjuva Üzerine

O niçin siner burada hep? Niçin ufalanmak, iç içe girip sıkışmak, ortadan sessizce yok olmak ister? “Yokum ben. Yeryüzünde yokum. Lütfen beni görmeden geçip gidin yanımdan. Fark etmeyin beni. Görseniz bile görmezden gelin ne olur... Başınızı çevirip geçin!..”

– Peki ama kimden söz ediyorsunuz siz? Kimdir sinen böyle?

– Kim olacak, burjuva.

– İnsaf, siz de yani! Kraldır burjuva, her şeydir. *Le tiers-état c'est tout*,* siz de gelmiş, siner diyorsunuz!

– Evet efendim, öyle diyorum. Peki söyleyin öyleyse, İmparator Napoléon'un arkasına niçin saklandı öyleyse? Eski-den çok sevdiği o parlak sözcükleri niçin unuttu millet meclisinde? Geçmişte olmuş bir şey kendisine anımsatıldığında niçin yanaşmıyor bir şeyi anımsamaya, “kolunu adam sen de” der gibi sallıyor? Başkaları onun yanında bir şey isteme yürekliliğini gösterdiğinde niçin telaşa kapılıyor, etekleri tu-

(*) Tiers-état her şeydir.

tuşuyor? Akılsızlık, budalalık edip bir şey istediğinde niçin ürperiyor hemen, tövbe etmeye başlıyor? “Tanrım, ne yaptım ben böyle?” Sonra da suçunu bağışlatmak için uzun süre çabılıyor... Niçin insanın yüzüne bakarken şöyle demek ister gibi: “Bugün küçücük bir dükkânda bir şeyler yapmaya çalışıyorum işte... Tanrı izin verirse yarın da bir şeyler yaparım. Ama ertesi gün, yüce Tanrı izin verirse... Dünyalığımı bir ayak önce şöyle güzelce koysam bir kenara, sonrası *apres moi le déluge*.”* Niçin yoksulların hepsini bir yere tıktı da, ülkede yoksulluk olmadığına inandırmaya çalışıyor herkesi? Niçin beylik edebiyatla yetiniyor? Dergilerinin parayla satın alınmış olmadıklarına kendini inandırmayı niçin öylesine çok istiyor? Gizli polise böylesine çok para harcanmasına niçin göz yumuyor? Meksika’ya düzenlenen bilim gezisine karşı bir sözcük söyleme yürekliliğini niçin gösteremiyor? Tiyatro oyunlarında kocalar niçin hep soylu, varlıklı oluyor da, karıların sevgilileri öylesine baldırıçıplak, yersiz yurtsuz, kimsesiz? Ya tezgâhtardırklar bir yerde ya da açlıktan ağzı kokan bir sanatçı... Niçin evli kadınların kocalarına sadık, yürekten bağlı olduklarını, tiyatro salonlarındaki mutlu, parlak yaşamın dışarıda da sürdüğünü, *pout-aufeu*’nün** hâlâ en soylu ateşte kaynadığını, saç biçiminin de insanoğlunun düşünebileceği en iyi saç biçimi olduğunu sanıyor? Bu saç biçimi konusunda karar kendiliğinden, hiç görüşülmeksizin öylesine kesin verilmiştir ki, gerçi bulvarlardan perdeleri inik faytonlar geçiyor peş peşe, ilginç gereksinimlerin giderileceği yerlere adım başı rastlanıyor, kocalarının keselerine göre karılarının giysileri çok çok pahalı ama... verilmiştir karar bir kez, kim ne diyebilir? Peki niçin böyledir bu? Çok kolay: Öyle olmasa, karar kesin olmasa, en iyiye, en yüceye henüz ulaşıl-

(*) Benden sonra tufan.

(**) Sebzeli, etli bir Fransız yemeği – ç.n.

madığı, Paris'in dünyanın cenneti olmadığı düşünülebilir sonra... İstenebilecek başka şeylerin olduğu, kendisinin savunduğu, herkesi sokmaya çalıştığı düzeni burjuvanın kendisinin beğenmediği gelebilir akla... Toplumda düzeltilmesi gereken aksaklıklar olduğunu söyleyebilecekler çıkabilir... Kimse farkına varmasın diye –Tanrı korusun böylesine bir felaketten– çizmesindeki delikleri işte bunun için mürekkeple boyuyor burjuva! Bayanlar da çikolata yiyorlar yalnızca, bir de kırıtıyorlar. Öyle ki, Petersburg'un bazı semtlerinde Rus hanımefendiler de –Fransız bayanları kıskandıkları için– bulvarlarda son derece zarif hareketlerle eteklerini kaldırıp narin ayaklarını gösteriyorlar. Mutluluk için daha ne ister insan? Bugünkü koşullar altında *Kadın, Kocas ve Sevgilisi* diye bir roman adı olamayacak olmasının nedeni de budur işte. Sevgili yoktur çünkü. Olamaz da. Paris'te bunlar –sevgililer– denizde kum gibi olsa (aslında belki daha da çokturlar) gene de yoktur sevgili, olamaz da... Bir kez öyle verilmiştir karar çünkü. Soyluluktan her şeyin pırıl pırıl parlaması gerekmektedir çünkü.. Gece on bire kadar Palais-Royal'deki saraya bakınca heyecandan gözleri yaşarır insanın. Binlerce koca, karılarıyla kol kola dolaşır sarayın bahçesinde. Fıskiyenin sesi duyulur. Terbiyeli, sevimli çocuklar koşup oynayırlar annelelerinin babalarının çevresinde. Bahçenin her yanından duyulur fıskiyenin hışırtısı. Bu tekdüze ses Heidelberg'i, huzur dolu, ölümsüz bir şeyi anımsatır. Hem bir fıskiye yoktur Paris'te hışırdayan. Çokturlar. Hepsinin hışırtısı da birbirine benzer. Huzur verir insana, yüreğini hafifletir.

Paris'te bir gereksinmedir erdem. Bitmek bilmeyen bir gereksinme. Günümüzde ciddi, ağırbaşlıdır Fransız. Sık sık duygulandığı bile olur. Öyle ki, hâlâ bir şeylerden korkmasını anlayamıyorum. Jacques Bonhomme'un* öylesine para

(*) Bu ad Fransa'da toprak sahibi anlamında kullanılırdı – ç.n.

döktüğü, Fransa'da geliştikçe gelişen *gloire militaire*'e* karşın hâlâ korkmaları şaşılasi şeydir. Pazarlık etmeyi çok seviyor Parisli. Ne var ki pazarlık ederken de, dükkânında sizi soyup soğana çevirirken de çıkar için değil, –eskiden öyleymiş oysa– erdeminden, kutsal bir gereksiniminden yapıyor bunu. Dünyalık biriktirmek, elden geldiğince çok mal sahibi olmak... Günümüzde Parislinin kitabında ahlâk kurallarının oturtulduğu temeller bunlardır. Aslında eskiden de böyleydi ama, şimdi, günümüzde –nasıl söylemeli– ulu bir kutsallık havası vardır bunda. Eskiden sayıları az da olsa, paradan başka birkaç şeyin daha önemi vardı. Öyle ki, parasız ama bazı özellikleri olan bir insan da çevresinde saygı görebilirdi. Oysa şimdi adam yerine koymuyorlar parası olmayanı. Günümüzde cebini doldurmalı insan, olabildiğince çok mal sahibi olmalı ki saygı görmeyi ummaya hakkı olsun... Yoksa yalnız çevresinden değil, kendinden bile saygı bekleyemez. Cebinin boş olduğunu biliyorsa kendi kendine değer vermez Parisli. Hem kalbinin sesini dinleyerek, bile bile, inanarak vermez... Kendini adam yerine koymaz. Paranız varsa, –yalnızca paranızın olması yeterlidir– akıl almaz şeyler yapmanıza izin verirler. Zavallı Sokrat aptal, aptal olduğu kadar da acınacak bir palavracıdır. Bu yüzden yalnız tiyatroda saygı duyulur kendisine. Çünkü erdeme tiyatroda saygı göstermeyi nedense hâlâ seviyor burjuva. Tuhaftır bu burjuva denen insan türü. Paranın en yüce erdem, kişioglunun görevi olduğunu açık açık söyler. Bütün Fransızların dış görünüşleri şaşılacak derecede soyludur. Öz babasını size üç meteliğe satabilecek kadar sütü bozuk bir Fransız bile o anda –babasını satarken– öylesine gösterişlidir ki, ne söyleyeceğinizi, nasıl davranacağınızı şaşırtırsınız. Alışveriş yapmak için bir dükkâna girin, tezgâhtarların en acemisi-

(*) Askerî zafer.

nin, en toyunun bile soyluluğu karşısında kendinizi ezik hissedersiniz. Bizim Mihaylovski Tiyatrosu'nda *subdit superflu** modelliği yapan tezgâhtarları çok andırırlar. Bir tuhaf olursunuz o anda. Tezgâhtara karşı suçlu hissedersiniz kendinizi nedense. Söz gelimi on frank harcamak niyetiyle girmişsinizdir dükkâna. Oysa Lord Devonşir gibi karşılaşmışlardır sizi... İçiniz sizler. Lord Devonşir falan olmadığını, kendi halinde, sıradan biri, geziye çıkmış bir Rus olduğunuzu, topu topu on franklık bir alışveriş yapmak için dükkâna girdiğinizi anlatmak istersiniz. Gelgelelim, gözleminin içi gülen, ruhunun temizliği yüzünden okunan delikanlı –öylesine soylu bir görünüşü vardır ki, kendinizi bir alçak sanırsınız karşısında!– evet, bu temiz yüzlü, pırıl pırıl delikanlı on bin franklık malları sermeye koyulur önünüze. Kaşla göz arasında tezgâhın üzerini doldurmuştur sizin için. Yüzüne bakarken zavallıya ne çok zahmet verdiğinizi düşünmeye başlarsınız. “Benden sonra bütün bunları toparlamak için kim bilir ne çok uğraşacak?” diye geçirirsiniz içinizden. Bet suratınızla, bunca kusurunuzla, cebinizde o iğrenç on frankınız, böylesine soylu bir markiyi rahatsız ettiğiniz için kızarsınız kendinize... Hemen oracıkta, tezgâhın önünde geçer bütün bunlar aklınızdan. Kendinizi küçük görmeye başlarsınız. O anda cebinizde daha çok değil de yalnızca yüz frank olduğu için üzülürsünüz. Kaderinize küsersiniz. Bakışınızla özür dileyerek çıkarıp tezgâhın üzerine atarsınız yüz frankınızı. Gelgelelim, o önemsiz yüz frankınızın karşılığı olan malı yüce gönüllülükle sararlar size. Verdiğiniz zahmeti, neden olduğunuz telaşı bağışlarlar. Siz de bir an önce oradan toz olmak için acele edersiniz. Otel odanıza döndüğünüzde on frank yerine yüz frank harcadığınıza şaşarsınız. Bulvarı arşınlarken ya da büyük tuhafiye

(*) Gereksiz incelik.

mağazalarının öylesine çok olduğu Rue Vivienne’de dolaşırken kaç kez düşünmüşümdür kendi kendime: “Bizim Rus hanımefendilerini salacaksın ki buraya...” Neler yapacaklarını Ovlof, Tambovsk –daha birkaç taşra– ilinin tezgâhtarları, dükkân sahipleri çok daha iyi bilirler... Ruslar bir dükkâna girdiklerinde denizde kum onlarda para olduğu izlenimini yaratmaya pek düşkündürler nedense. Gelgelelim, İngiliz kadınları gibi utanmaz, sıkılmaz yaratıklar da vardır yeryüzünde. Bir Adonis’in ya da Wilhelm Tell’in onlar için dükkândaki bütün malı getirip tezgâhın üzerine yığmasından mahçup olmak şöyle dursun, bir de –ah, korkunç bir şeydir bu!– evet bir de on frankçık için pazarlığa kalkışmaları yok mu... Ama Wilhelm Tell de boş değildir hani... Öcünü almasını bilir. Bin beş yüz franklık değersiz bir şal için on iki bin frank alıp kibarca soyar kadını. Ama öylesine kibardır ki bunu yaparken, beriki seve seve verir parayı, gülümseyerek çıkar dükkândan. Erişilmez soyluluğa tutkundur burjuva. Tiyatroda yalnızca dürüst, örnek insanlar sunmalısınız ona. Gustave soyluluğuyla pırıl pırıl parlamalıdır. Burjuva duygulanır, ağlar Gustave’in soyluluğuna. Ona erişilmez soyluluğu sunmazsanız gece rahat uyuyamaz. Bin beş yüz yerine on iki bin frank almasına gelince... görevidir bu onun. Erdeminden almıştır. Hırsızlık iğrenç bir şeydir, alçaklıktır. Cezası kürektir. Çok şeyi bağışlamaya hazırdır burjuva, ama hırsızlığı dünyada bağışlamaz. Siz ya da çocuklarınız açlıktan ölseyiz bile çalmaya hakkınız yoktur. Ama erdeminizden çalışıyorsanız akan sular durur... Yürekten bağışlarlar sizi. *Faire fortune** istiyorsunuz demektir, mal sahibi olmaya çalışıyorsunuz. Yani doğanın yasasına uyuyor, insanlık görevini yerine getiriyorsunuz. Bu nedenle ceza yasalarında çirkin amaçla –yani bir parça ekmek için–

(*) Zengin olmak (Fransızca).

yapılan hırsızlıkla, yüce erdem için yapılan hırsızlık birbirinden kesin çizgilerle ayrılmıştır. Erdem için yapılan hırsızlığın hiçbir cezası yoktur. Teşvik bile edilir. İnanılmayacak derecede de örgütlenmiştir.

Peki ama niçin –dönüp dolaşıp aynı soruya geliyorum– evet niçin hâlâ bir şeyden korkuyor gibidir burjuva? Büyük bir korku vardır sanki içinde. Nedir onu huzursuz eden? Yazarlar, palavracılar mı? Sanmam. İstese bir tekmede topunun tozunu attırır çünkü. Sağduyunun delilleri mi? Ama biliyorsunuz, sağduyu gerçeğe yenilmiştir. Dahası var, sağduyulu, bilgili insanların kendileri de günümüzde sağduyunun delili diye bir şeyin olamayacağı, aslında sağduyu diye bir şeyin olmadığı görüşünü savunuyorlar. Soyut mantığın insan yaradılışına uymadığını; Ivan'ların, Petrof'ların, Gustave'ların mantığının yaşadığını; katıksız sağduyunun hiç var olmadığını, bunun 18. yüzyılın tutarsız, asılsız bir uydurması olduğunu söylüyorlar. Kimden korkuyor öyleyse burjuva? İşçiden mi? Ama işçiler de ruhsal yönden birer özel mülkiyetçidirler. Bütün emelleri mal mülk sahibi olmak, elden geldiğince çok para biriktirmektir. Doğal özelliğidir bu onların. Doğal özellik dedikleri kolay kazanılmaz. Yüzyıllar süren eğitilmenin, yoğrulmanın sonunda kazanılır. Kişinin ulusal özellikleri öyle kolay değişmez. Birkaç yüzyılda edindiği ruhsal yapısını, kanına işlemiş alışkanlıklarını kolay bırakamaz... Toprak sahiplerinden mi korkuyor öyleyse burjuva? Olamaz. Fransız toprak sahipleri büyük özel mülk sahipleridirler. Hem varlıklı, hem kafasız. Yani özel mülkten yana olanların hayal ettikleri en iyi, en hoş mülk sahipleridirler. Yoksa komünistlerden mi korkuyor? Sosyalistlerden mi? Doğrusunu isterseniz, bir zamanlar Fransa'da hayli palazlanmışlardı komünistlerle sosyalistler. Ruhunun derinliklerinde küçümsüyor onları burjuva... Ama gene de korkuyor. Evet onlardan korkuyor işte. Oysa

ne var korkacak? Öyle ya, Abbé Sieyes ünlü eleştirisi kitabında burjuvanın her şey olduğunu söylemedi mi?.. “Tiers-état dedikleri nedir? Hiçbir şey. Ne olabilir? Her şey.” Onun dediği gibi de oldu. O zamanlar söylenenlerden bir bu sözler gerçekleşti. Yalnızca bunlar kaldı. Sieyes’in sözlerinden sonra söylenenlerin tümü sabun köpüğü gibi yok olup gitti ama, burjuva hâlâ inanmıyor sanki... Gerçekten de, hemen ondan sonra *Liberté, égalité, fraternité** ilan ettiler. Çok hoş! Nedir *liberté*? Özgürlük. Ne özgürlüğü? Herkese, yasalar çerçevesi içinde her istediğini yapabilme hakkı. Her istediğini ne zaman yapabilir insan? Milyonları olunca. Herkese birer milyon veriyor mu özgürlük dedikleri? Hayır... Milyonu olmayan insan nedir? Milyonu olmayan insan, her istediğini yapabilen değil, her istenilenin yapılabildiği insandır. Ne anlam çıkıyor bundan? Şu anlam çıkıyor: Özgürlükten başka bir de eşitlik var... Yasalar önünde eşitlik. Bu eşitlik üzerine söylenebilecek tek şey şudur: Bu eşitliğin günümüzdeki durumu her Fransız için yüz karasıdır. Ne kalıyor geriye? Kardeşlik. İşte bu çok önemlidir. Doğrusunu söylemek gerekirse, Batı’da karşılaşılan en büyük engel de budur. Batılı, insanlığı ileri götüren en yüce, en büyük güç diye söz eder kardeşlikten. Etmesine eder ya, gerçekte kardeşlik diye bir şey yoksa, onu hiçbir yerde bulamayacağını anlayamıyor. Ne yapmalı? Ne pahasına olursa olsun, önce kardeşliği kurmalı. Ama bakıyorsunuz, kurulacak bir şey değil kardeşlik. Kendiliğinden doğan bir şey. Doğanın kendinde olan bir şey... Oysa Fransızların, daha doğrusu, genel olarak Batılının yaradılışında kardeşlik duygusu yoktur. Kişisel bir başlangıç, bir kendini sakınış vardır onun yaradılışında. Bir yükselme tutkusu, herkesten başka olma isteği, kendine herkesten, her şeyden çok değer ver-

(*) Özgürlük, eşitlik, kardeşlik (Fransızca).

me duygusu. Kendine böylesine değer veren bir insanda kardeşlik duygusunun bulunmaması elbette doğaldır. Neden mi? Çünkü kardeşlikte, gerçek kardeşlikte ayrı bir kişilik yoktur. Ben yoktur. Kişi kendisiyle eşdeğer öteki insanlarla kişisel hakkı için cenkleşmez. Bu öteki insanlar da kendiliklerinden, bu hak isteyen kişiliğe, bu ben'e gelir, o daha istemeden onu kendileriyle eşdeğer, eşit hakları olan bir insan sayarlar. Dünyadaki her insan kadar değer verirler ona. Ayrıca, bu baş kaldıran, hakkını isteyen kişilik her şeyden önce kendinin ben'i olur. Bütün varlığını topluma adar, karşılık olarak hakkını istemediği gibi, bir koşul öne sürmeden vazgeçer bu hakkından. Oysa böyle bir şeye alışık değildir Batılı. Savaşarak almaktan yanadır istediğini. Hakkını savunur, paylaşmak istemez... İşte bu yüzden kardeşlik olamaz orada. Değişmesine değişebilirler kuşkusuz! Ama binlerce yılda gerçekleşebilir bu değişiklik. Çünkü bu çeşit düşüncelerin önce kişinin kanına, iliğine işlemesi gerekir. "Ne demek istiyorsun yani –diye kesiyorsunuz sözümü– mutlu olması için kişiliği mi olmamalıdır insanın? İnsanın kurtuluşu kişiliğinin olmamasına mı bağlıdır?" Hayır, hayır tam tersi... Mutlu olması için değil kişiliği olmamak, aksine kişilik sahibi olmalıdır insan. Hem de günümüzde Batılıların olduğundan çok daha yüksek kişilik sahibi olmalıdır. Anlatayım: İnsanın kendini tüm varlığıyla topluma seve seve, bilinçli olarak, gönülden adanması –bence– kişiliğin ileri derecede gelişmişliğine, çok güçlü olduğuna, hiçbir etkeni umursamadığına delildir. Başkaları için çarmıha, ateşe yürümek ancak kişiliğin alabildiğine güçlü, gelişmiş olması durumunda gerçekleşebilecek bir davranıştır. Kişilik olmak hakkından en küçük bir kuşkusu kalmamış, gelişmiş bir kişilik –başkaları da onun gibi olsun, mutluluğa ersin diye– kişiliğini topluma adamaktan başka bir şey yapmaz zaten. Doğanın yasasıdır bu. Olağan her insanın yaratılışında var-

dır aynı şey. Ama ince bir iplik söz konusudur burada. Kopmasıyla her şeyin çatırdamasına, paramparça olmasına neden olabilecek incecik bir iplik. Evet, bunu yaparken küçücük de olsa, kişisel bir çıkar beklemek felaket getirir. Söz gelimi: Her şeyimle insanlığa adıyorum kendimi. Öyleyse çıkar gözetmeden, tümünden “adıyorum kendimi topluma, öyleyse toplum da bana admalı kendini” düşüncesini aklının ucundan geçirmeden admalıyım kendimi. İnsan kendini öyle admalı ki, her şeyini vermeli, hatta buna karşılık kendisine hiçbir şey verilmemesini, hiç kimsenin onun için fedakârlık etmemesini istemeli. Nasıl olur? İyi ama, beyaz ayıyı akla getirmemeye benzer bu. Kendi kendinize söz verin beyaz ayıyı düşünmeyeceğinize, adı batasınca inadına çıkmaz aklınızdan... Ne yapmalı öyleyse? Yapılacak bir şey yok. Bunun kendiliğinden olması, kişinin yaradılışında bulunması gerekir. Bütün ulusun ruhunda filizlenmeli. Kısacası, kardeşlik duygusu, kardeşlik sevgisi olmalı ulusun yapısında... Sevmeli. Kişi kendiliğinden yönelmeli kardeşliğe. İçindeki bir güç birliğe, uzlaşmaya itmeli onu. Hem ulusun yüzyıllar boyu çektiği acılara, benliğine sinmiş kara cahilliğe, barbarlığa karşın itmeli onu bu güç. Yüzyıllar boyu katlanılan köleliğe, başka ulusların saldırılarına karşın... Sözün kısası, kardeşlik gereksinimi kişinin doğasında olmalı. Onunla birlikte gelmeli dünyaya. Ya da çağlar boyu benimsemeli onu, içine sindirmeli. Kardeşlik dediğimiz bu kavramı nasıl açıklayabiliriz? Şöyle: Ayrı her kişilik bir zorlama olmadan, bir çıkar gözetmeden şöyle demeli topluma: “Birleştiğimiz zaman güçlü oluruz ancak. Gerekliysen size, bütün varlığım, her şeyimle alın beni. Yasalarınızı yaparken beni düşünmeyin. Hiç tasa etmeyin beni. Her hakkımı size veriyorum. İstedığınız gibi kullanın beni lütfen. Her şeyimi size vermek, sizi mutlu görmek benim için mutlulukların en büyüğüdür. Yeter ki siz yaşatın kardeşliği, ben seve seve

yok olurum.” Öte yandan toplum da şöyle karşılık vermeli-
dir ona: “Sen bize gereğinden çoğunu veriyorsun. Verdiğini
almamak hakkımız da yok. Bunun seni mutlu ettiğini söy-
lüyorsun çünkü. Senin mutluluğun için yüreğimiz sürekli
titriyorken, elimizden başka ne gelir... Sen de bizim her şe-
yimizi al. Elden geldiğince özgür olman için var gücümüzle
çalışacağız. İstedığın gibi yaşamak olanağını sağlayacağız
sana. Artık hiçbir şeyden, insanlardan da, doğadan da kork-
ma. Hepimiz arkadayız. Güven dolu bir gelecek veriyoruz
sana. Her an senin için çalışıp didineceğiz. Kardeşiz çünkü
hepimiz. Hem sayımız çok, hem güçlüyüz. İçin rahat olsun.
Yılma. Bir şeyden korkma. Bize güven!”

Bundan sonra paylaşacak bir şey kalmaz ortada kuşku-
suz. Her şey kendiliğinden paylaşılır. Birbirinizi severseniz
kolayca ulaşırsınız amaca.

Baylar, aslında olmayacak bir şey, bir ütopyadır bu kuş-
kusuz. Çünkü her şey mantığa değil duyguya, yaradılışa
dayanıyor. Mantık için bir küçülmedir bile bu. Siz ne dersin-
siz? Ütopya değil de nedir bu sözünü ettiğim?

Peki ama Batılılarda kardeşlik duygusu yoksa, bu duygu-
nun yerini bencillik, çıkarıcılık almışsa, insanlar orada kişi-
sel hakları için elde kılıç, kıyasıya dövüşüyorlarsa sosyalist-
ler ne yapsınlardı? Kardeşliğin olmadığını görünce, insanla-
rı kardeşliğe çağırınakla başladılar işe elbette... Önce kar-
deşliği kurmak istiyorlar. Kuzu kızartması yapmak için ön-
ce kuzu olmalı derler... Ama yok kuzu. Yani kardeşliğe yat-
kın yaratılış yok. Kardeşliğe kendiliğinden yönelen, kardeş-
liğe inanan yaradılış yok!.. Umutsuzluğa kapılan sosyalist-
ler bu kez gelecekteki kardeşliği övmeye başlıyorlar. Elde
edilecek yararları uzunluk, ağırlık ölçü birimlerini kullana-
rak anlatmaya çalışıyorlar. Dil döküyor, öğretiyor, bu kar-
deşlikten kimin ne kadar yarar sağlayacağını, kimin ne ka-
dar kazanacağını anlatıyorlar. Elde edilecek dünya nimetle-

rini sayıp döküyorlar bir bir. Bunlardan kimin ne kadar ala-
cağını, bu nimetlerden topluma kimin ne kadar vereceğini
belirliyorlar. Peki ama, her şey önceden paylaşılmışsa, ki-
min ne kadar yarar sağlayacağı önceden belirlenmişse kar-
deşlikten söz edilebilir mi burada? Dahası var, parolalarını
biliyorsunuz: “Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için.” Ger-
çi herkesin bildiği bir kitaptan olduğu gibi alınmıştır bu pa-
rola ya, gene de bundan iyisi bulunamazdı. Gelgelelim, bu
parolayı yaymaya başlamalarının üzerinden daha altı ay
geçmemiştir ki, kardeşliğin kurucusu Cabet’yi* yargıç önü-
ne çıkarıverdi kardeşler. Dolaşan söylentilere bakılırsa, Fo-
urier’ciler sermayelerinden dokuz bin frankı çekmişler. Öy-
leyken, kardeşlik peşinde koşuyorlarmış hâlâ. Olmadı kuş-
kusuz. Elbette, kardeşlik içinde olmasa bile, mantığın kabul
ettiği temeller üzerine kurulmuş bir toplumda yaşamak hoş
bir şeydir, çekicidir. Yalnızca çalışmama bir de düşünce bir-
liğine karşılık geleceğinin güvence altına alınması hoşuna
gider. Ama burada gene bir sorun çıkıyor karşımıza: Öyle
anlaşıyor ki, kişinin her şeyini güvence altına alacaklar.
Onu yedirip içireceklerini, ona iş bulacaklarını vaad ediyor-
lar. Bütün bunlara karşılık da toplumun mutluluğu için ki-
şisel özgürlüğünden küçük bir damla istiyorlar onun. Çok
çok küçük... Hayır, bu çeşit hesaplar içinde yaşamak iste-
mez insan. Kişisel özgürlüğünden bir parçacık bile vermek
ağır gelir ona. Aptallığından, böyle bir yaşamı cezaevi yaşı-
mına benzetir. Kendi başına yaşamanın daha iyi olduğunu,
çünkü o zaman özgürlüğünün tümüne sahip olduğunu dü-
şünür. Oysa döverler onu özgürken. İş vermezler ona. Aç-
lıktan ölür... Özgürlük diye bir şeyi kalmaz... Gelgelelim
gene de özgürlüğünün her şeyden tatlı olduğunu sanır ga-
rip adam. Burada sosyalistlerin yapacakları tek şey kalıyor

(*) Cabet, Etienne (1788-1856) Fransız ütöpik sosyalisti. *Icaria*’ya Gezi’nin yazarı
- ç.n.

kuşkusuz: Ona bir aptal olduğunu, henüz olgunlaşmadığını, çıkarının nerede olduğunu anlayamadığını söylemek... Dilsiz, küçücük bir karıncanın bile ondan akıllı olduğunu, çünkü karınca yuvasında bütün karıncaların mutlu, tok olduğunu, her karıncanın görevini bildiğini, insanın bundan bile çok uzak olduğunu haykırmak yüzüne...

Sözün kısası, sosyalizm yeryüzünde bir gün gerçekleşecekse, Fransa'dan başka bir ülkede gerçekleşecektir.

İşte, umutsuzluğun son kertesinde şöyle bağılıyor sosyalistler: *Liberté, égalité, fraternité OU MORT!** Buna söylenecek söz yok artık. Alabildiğine sürdürüyor burjuva yenilmezliğini.

Burjuva yenilmezliğini sürdürüyorsa Sieyes'in dediği çıktı demektir. Noktası noktasına, kesinkes çıktı demektir. Peki neden huzursuz öyleyse burjuva? Neden siniyor, korkuyor? Ona karşı duran her şey yenilmiş, dağılıp yok olmuştur. Eskiden, söz gelimi Louis Philippe zamanında hiç de böyle huzursuz değildi. Korkmuyordu da. Oysa o zaman da iktidarda olan o idi. Evet, henüz savaş veriyordu o zamanlar. Düşmanları olduğunu sezinlemiş, haziran barikatlarında tüfekte, kılıçla son dersini veriyordu düşmanlarına. Savaşın sonunda bir de baktı yalnız kendisi var yeryüzünde. Kendisinden iyi hiçbir şey yok. Ülkünün, kendisi olduğunu sezinledi birden. Eskiden olduğu gibi, ülkünün kendisi olduğuna insanları inandırmaya çalışması gerekmiyordu artık. En güzel, en kusursuz olarak olanca görkemiyle, gururuyla dikilmeliydi dünyanın karşısına... Ne dersiniz deyin, hiç de rahat bir durum değildir bu. Üçüncü Napoléon kurtardı onu. Gökten inercesine çıktı ortaya, çıkmazdan tek kurtuluş gibi, zamanın tek olanağı gibi... O günden bu yana bir eli yağda bir eli baldadır burjuvanın. Bu bolluğun ücretini

(*) Ya özgürlük, eşitlik, kardeşlik, ya ölüm! (Fransızca)

de çok pahalı ödüyor. Her şeyden korkuyor. Özellikle, onun için artık ulaşılacak bir amaç kalmadığı için korkuyor. Elde edeceklerini elde edince her şeyi kaybetmek korkusu huzursuz etmeye başlar insanı... Bundan şu anlam çıkıyor dostlarım: Her şeyden kim en çok korkuyorsa, o en varlıklıdır, en rahattır... Gülmeyin lütfen. Günümüzde de burjuvanın durumu o değil midir?..

Bir Önceki Bölümün Devamı

Peki niçin böylesine çok uşak var burjuvanın içinde? Hem de öylesine soylu görünüyorken hepsi? Lütfen suçlamayın beni. Abarttığımı, iftira ettiğimi, nefretimden böyle söylediğimi haykırmayın yüzüme. Neden, kimden, niçin nefret edeyim? Gerçekten, çok uşak var aralarında. Uşaklık giderek daha bir işlemektedir burjuvanın ruhuna. Giderek de daha çok erdem sayılmaktadır. Bugünün koşulları altında öyle olması da zorunludur. Olağan bir şey. Bunun asıl nedeni de, evet asıl nedeni de burjuva insanının doğasının buna yatkın olmasıdır. Artık bazı şeylerden, söz gelimi burjuva arasında doğuştan bir ispiyonculuğun çok yaygın olduğundan da söz etmiyorum. Benim kişisel görüşüm şudur: Ispiyonculuğun –basit bir ispiyonculuğun değil, ustaca bir ispiyonculuğun, bilimsel yanları olan, sanat düzeyine varmış, yetenek isteyen bir ispiyonculuğun– Fransa’da olağanüstü bir gelişme göstermesi, Fransızların doğuştan uşak yaradılışlı olmalarından gelmektedir. Zengin olmayan yalnızca o ise, yalnızca on bin franka sevgilisinin mektubunu satmaya, sevgilisinin kocasını durumdan haberdar etmeye hazır değilse, yüce soyluluğu

nerededir Gustave'ın? Belki büyütüyorum, kim bilir, belki de birtakım gerçeklere dayanarak söylüyorum bunları... Devlet büyüklerinin gözüne girmek için kıyasıya yarışıyor Fransızlar. Uşaklık ediyorlar. Hem o anda bir çıkar gözetmeden, bir ödül beklemeden –ödünç– yapıyorlar bunu. Deftere yazdırıyorlar. Fransa'da sık sık görülen hükümet değişikliklerinden bir şeyler kapmaya, kendilerine devlet kademelerinde iyi bir yer edinmeye çalışan binlerce insan düşünün... Ne tuhaf, ne akıl almaz şeyler yaptıklarını, bunu kendilerinin de kabul ettiğini anımsarsınız... Barbie'nin* buna değinen dizelerinden birini anımsayın, yeter... Bir gün sokak kahvelerinden birinde üç temmuz tarihli bir gazete geçti elime. Baktım, "Vichy'den Notlar" diye bir başlık. İmparator Vichy'deydi o tarihte. Kuşkusuz, saraylılar da... Atlı, faytonlu gezilere çıkıyorlarmış. Gazetenin muhabiri tek tek, bütün ayrıntılarıyla anlatıyordu bu gezileri. Şöyle başlıyordu:

"Üstün yetenekli biniciler çoktur bizde. Bunların en ustasının, en yeteneklisinin kim olduğunu biliyorsunuzdur sanırım. Yüce imparatorumuz saraylılarla birlikte her gün at gezilerine çıkıyorlar..."

İmparatorun yeteneklerini övmesine övebilirdi kuşkusuz gazeteci. Onun zekâsını, yönetimdeki büyüklüğünü, meziyetlerini, vs. göklere çıkarabilirdi. O durumda kimse söyleyemezdi numara yaptığını. Bizde, günümüzün kimi dergi yazarlarının yaptıkları gibi, "Ben böyle düşünüyorum... o kadar!" diye yapıştırıverirdi cevabı adam. Kimse de ağzını açıp bir şey söyleyemezdi. Unutmayın, korkusu yoktur bir şeyden. Ağzınızı bir anda tıkayacak cevabı hazırdır çünkü. Düşünce ve vicdan özgürlüğü en başta gelen, en önemli özgürlüktür. Ama sözünü ettiğim olayda ne cevap verebilir si-

(*) Henry Barbie (1805-1882) Fransız ozan.

ze gazeteci? Gerçekleri saptırmıştır çünkü. Doğanın yasalarını ayaklar altına almıştır. Hem bilerek yapmıştır bunu. Pe ki ama niyeti nedir? Öyle ya, inanan çıkmayacaktır ona nasıl olsa. Kesin, “üstün yetenekli binici” de okumayacaktır yazdıklarını. Okuyacak olsa ne çıkar? Bu “correspondance”ı yazan küçük adam da, yazıyı yayınlayan gazetenin sahibi de, yöneticileri de, imparatora Fransa’nın en iyi binicisi unvanının hiç de gerekli olmadığını düşünemeyecek kadar aptal mıydılar? Onun bu yaşta, bir ayağı çukurdayken bu unvanın sahibi olmayı hiç mi hiç beklemediğini; onu Fransa’nın en iyi binicisinin kendisi olduğuna inandırmaya kalkışsalar bile buna inanmayacağını –son derece zeki bir insan olduğunu söylüyorlar çünkü– nasıl anlamamış olabilirler? Hayır efendim, başka bir hesap var işin içinde. Varsın gerçeklerle taban tabana zıt olsun, gülünç olsun yazdıkları, varsın imparator kendi de nefretle, tiksintiyle karşılasın bunu, istihzalı gülümsesin... Hiç önemi yoktur bütün bunların. Yüce imparator körü körüne bir bağlılık görecekti ya bu yazıda. Kölece, yürekten, çılgınca bir ayaklara kapanış görecekti ya... bu yeterdi. Şimdi siz karar verin: Ulusun doğasında olmasaydı bu, böylesine aşağılık bir yaltaklanış olağan, hatta insan ilişkilerine uygun, her gün karşılaşılabilecek sıradan olaylardan sayılmasaydı, Paris’te yayınlanan bu gazetede böyle bir habere yer verilir miydi? Fransa’dan başka dünyanın neresinde karşılaşılabilirsiniz böylesine bir yaltaklanışla? Yalnızca bir gazetede bu çeşit yazılar çıkmış olsaydı ulusun yaradılışına bağlamazdım olayı. Tam bağımlı olmayan iki üç gazetenin dışında hemen hepsinde buna benzer yazılar çıkıyor.

Bir gün bir tabldottaydım. Fransa’da değil, İtalya’da. Ama çok Fransız vardı oturduğum masada. Garibaldi’dan* söz

(*) Giuseppe Garibaldi (1807-1882), İtalyan halk kahramanı. 1849’da yenilip Kuzey Amerika’ya kaçtı. 1862’de Roma’yı almak için Aspromonte’de savaşırken tutsak edildi – ç.n.

ediyorduk. O günler her yerde herkes Garibaldi'den söz ediyordu zaten. Aspromonte olayından iki hafta önceydi. Konuşma pek bir esrarlı geçiyordu kuşkusuz. Bazıları susuyor, düşüncelerini açığa vurmak istemiyorlardı. Bazıları da başını sallıyordu yalnızca... Hemen herkesin, Garibaldi'nin tehlikeli, hatta çılgınca bir işe kalkıştığı görüşünde olduğu belliydi. Ama hiç kimse açık açık söyleyemiyordu düşüncesini. Çünkü Garibaldi hepsinden öylesine üstün bir insandı ki, aşırı tehlikeli bir davranışı bile soylu bir davranış olabiliyordu... Yavaş yavaş Garibaldi'nin kişiliğinden söz etmeye başladılar. Onun özelliklerini sayıp döküyorlardı. İtalyan kahraman için çok güzel şeyler söylüyorlardı.

Bir Fransız yüksek sesle,

– Yalnız bir şeyi almıyor aklım, dedi.

Otuz yaşlarında, temiz pak giyimli bir gençti. Her Fransızın yüzündeki, insanın canını sıkan o olağanüstü soyluluk onun yüzünde de vardı.

– Yalnız bir şey çok şaşırtıyor beni! diye sürdürdü konuşmasını.

Herkes merak içinde ona dönmüştü kuşkusuz. Garibaldi'nin yeni öğrenecekleri özelliği herkes için ilgi çekici olmak zorundaydı.

– 1860 yılında bir ara sınırsız, denetimsiz bir yetkiyle yönetti Napoli'yi. Hazinesinin yirmi milyonu elinin altındaydı! Hiç kimse de denetleyecek durumda değildi onu! İsteseydi, istediği kadarını saklayabilirdi bu paranın. Hiç kimse de sormazdı ona parayı ne yaptığını? Ama saklamadı. Son kuruşuna kadar hepsinin hesabını verdi. Akıl alacak şey değil!

Yirmi milyondan söz ederken gözlerinin içi parlıyordu genç adamın.

Garibaldi için çok şey söylenebilir kuşkusuz. Ama onun adını devlet kasasından para yürütebilecek yaradılıştaki bir

sahtekâr gibi anmak... Evet, ancak bir Fransızın yapabileceği bir şeydi bu.

Hem ne içtendi, ne saftı bunu söylerken! İçtenlik her şeyin, gerçek vicdan sezisinden yoksun olmanın bile bağışlanmasına yeter elbette. Ne var ki Fransızın, yirmi milyondan söz ederken kasları kıpır kıpır yüzüne bakarken elimde olmadan şöyle geçirdim içimden:

“Ah canım, Garibaldi’nin yerinde sen olacaktın ki...”

Bunun da doğru olmadığını söyleyeceksinizdir. “Bizde de oluyor buna benzer şeyler, diyeceksinizdir. Özel durumlardır bunlar. Üç beş Fransız böyle diye bütün Fransızlar böyledir diyemezsiniz.” Elbette diyemem. Haklısınız. Ben de bütün Fransızların böyle olduklarını söylemiyorum zaten. Erişilmesi güç ruhsal soyluluk her yerde vardır. Bizde belki daha da beterleri vardır. Peki ama, erdem düzeyine niçin çıkarırlar bu bayağılığı? Bakın ne diyeceğim, vicdan duygusunu yitirmeden bir alçak bile olabilir insan. Fransa’da dürüst çok insan var kuşkusuz. Ama vicdan duygusunu tam anlamıyla yitirmişler. Erdemlerindendir sanıp, sürü sepet alçaklıklar yapıyorlar. Birincisi çirkindir, evet ama kim ne derse desin, ikincisi ise iğrençtir. Erdemin böyle yorumlanması bir ulus için hiç de iyiye işaret değildir. Ayrıca, özel durumlar üzerine tartışmak niyetinde değilim sizinle. Ulus özel durumlardan oluşsa bile (doğru değil mi bu?) gene de tartışmayacağım sizinle.

Şöyle bile düşünüyorum: Burjuvanın sindiğini, hâlâ bir şeyden korktuğunu söylerken yanıliyorum belki. Evet, sinmesine siniyor gerçekten, korkuyor da. Ne var ki, durumuna bir göz atacak olursak, keyfine de diyecek olmadığını görürüz. Gerçi sürekli aldatıyor kendini, her şeyin yolunda olduğuna inandırmaya çalışıyor, ama bu durum onun dış görünüşündeki o kendine sonsuz güvenini silemiyor. Dahası var. Coştuğu zamanlar ruhsal yönden de

çok güveniyor kendine. Bütün bunlar nasıl oluyor da onda bir arada bulunabiliyor, şaşılası şeydir. Gelgelelim bir gerçektir de bu. Genel olarak hiç de aptal değildir burjuva. Ama pek bir kısa, kesik kesiktir akli. Kış için odun misali, oldukça çok sayıda kavramı vardır yedekte. Bu kavramların ona en azından bin yıl yeteceğine de içtenlikle inanır. Bin yıl da neymiş... Burjuva çok seyrek, yalnızca heyecanlı konuşmak hevesine kapıldığı zamanlar söz eder bin yıldan. *Après moi le déluge*'dür* daha çok kullandığı deyim. Günlük yaşamda da buna uyar çoğunlukla. Her şeye karşı gösterilen o umursamazlık, o boş, kısa süreli ilgi ne tuhaftır... Bir evde düzenlenen kalabalık bir toplantıya katılmıştım Paris'te. Salonda herkes geçici olmayan, toplumun ilgi duyduğu, önemsiz şeylerden farklı bir şeyden söz etmeye bile korkuyordu sanki... Toplum için önemli bir şeyi söz konusu etmekten kaçınıyorlardı. Sanırım, aralarındaki ispiyonculardan korkuları değildi bu suskunluğun nedeni. Tek neden, Fransızların herhangi bir konuda ciddi konuşmayı, düşünmeyi unutmuş olmalarıydı bence. Öte yandan, Paris üzerine izlenimlerimi öğrenmeyi isteyenleri de çıktı. Paris'in büyüklüğü karşısında ne denli saygı dolu bir şaşkınlığa düştüğümü, ne denli ezildiğimi, küçüldüğümü merak ediyorlardı. Fransızlar başka ulustan insanları ruhsal yönden ezebileceklerini, küçültebileceklerini sanıyorlar nedense. Bu da oldukça eğlenceli bir özelliği onların. Kanımın kaynadığı sevimli, iyi yürekli, babacan bir ihtiyarı anımsıyorum. Paris üzerine ne düşündüğümü sorarken bir bakışı vardı gözlerimin içine... Bu konuda hiç de heyecanlı olmadığımı görünce çok tuhaf oldu zavallı, üzüldü. Sevimli yüzünü bir ıstırap anlatımı bile kapladı diyebilirim. Evet, bir ıstırap anlatımı kapladı. Abartmıyorum. Ah sevgili m-r

(*) Benden sonra tufan.

Le M-re! Bir Fransızı, yani Parisliyi (bütün Fransızlar Parislidirler çünkü) yeryüzünün en üstün kişisi olmadığına dünyada inandıramazsınız. Öte yandan, dünyanın Paris'ten başka bir yerini de bilmez. Bilmeyi pek istediği de yoktur zaten. Onların ulusal özelliklerinden biridir bu. Hatta en önemli özelliğidir diyebilirim. Yo... en önemli özellikleri güzel söz söyleme eğilimidir Fransızların. Güzel konuşma sevgisi sönmez bir ateştir onların içinde. Yıllar geçtikçe giderek güçlenen bir ateş. Bu güzel konuşma sevgisinin Fransa'da ne zaman ortaya çıktığını öğrenmeyi çok isterdim. Hiç kuşku yok, bu sevginin tohumu XIV. Ludwig zamanında atılmıştır. Fransa'da her şeyin XIV. Ludwig'le başlamış olması da çok ilginçtir doğrusu. Evet, öyledir. Ama asıl ilginç olan, bütün Avrupa'da her şeyin XIV. Ludwig'le başlamasıdır. Nasıl başardı bunu bu kral, aklım ermiyor! Oysa kendinden önce gelen krallardan pek öyle bir üstünlüğü de yoktur. İlk kez o *l'état c'est moi** dediği için mi acaba? Herkesin çok hoşuna gitmişti bu söz. Kısa bir süre içinde tüm Avrupa'yı bir baştan bir başa katedivermişti. Bence yalnız bu dediğiyle kavuştu üne XIV. Ludwig. Bizde bile insanı şaşırtacak derecede çabuk duyuldu. Şu XIV. Ludwig tam Fransız ruhuna göre bir kraldı. Öyleyken Fransa'da o küçük yaramazlıkların (geçen yüzyılın sonundakilerden söz ediyorum) nasıl başladıklarını anlayamıyorum doğrusu. Biraz yaramazlık ettikten sonra eski ruha dönuverdiler gene. Öyle de sürüp gidiyor. Ama güzel konuşmak, ah, Parisli için büyük bir ayak bağıdır güzel konuşmak tutkusu!.. Geçmişle ilgili her şeyi unutmaya hazırdır. Her şeyi, her şeyi. Akıllı uslu konuşmaya, söz dinler, çalışkan bir çocuk olmaya hazırdır. Gelgelelim güzel konuşmak tutkusundan günümüze dek vazgeçememiştir. Öz-

(*) Devlet benim.

lemine çekiyor güzel söz söylemenin: Thiers'i,* Guizot'yu,** Odilon Barrot'yu*** anıyor. Arada bir içini çekerek "Ne güzel konuşurlardı o zamanlar!" der Fransız kendi kendine. Derin düşüncelere dalar. III. Napoléon anladığı durumu, hemen verdi kararını. Jacques Bonhomme derin düşünmeyecekti. Güzel konuşma hevesini yavaş yavaş geri getirdi. Yasa yapıcıları örgütünde bu görevi üstlenmiş liberal altı üye var. Sürekli, değişmez, liberal altı üye. Yani satın alınamayacak altı üye... Ne var ki hepsi altı kişi. Bundan önce altıydı sayıları, şimdi altı, öyle de kalacak. İçiniz rahat olsun, çoğaltmayacaklar sayılarını. Azaltmayacaklar da. İlk bakışta son derece kurnazca ortaya atılmış bir düşüncedir bu. Oysa gerçekte çok basittir. *Suffrage universel***** yardımıyla ayakta duruyor. Fazla lak laka dalmamaları için gerekli önlemler de alınmıştır kuşkusuz. Ama gevezeliğe izin vardır. Yılın belirli günlerinde devletin en önemli sorunları görüşülür burada. Tatlı tatlı heyecanlanırlar Parisliler. Parlak nutuklar çekileceğini bilirler çünkü. Yalnızca parlak, heyecanlı konuşmaları olacağını, başka bir şey olmayacağını, her şeyin sözde kalacağını iyi bilirler... Ama gene de seviyorlar bunu. En akıllıları bile son derece olağan buluyorlar. Bu altı üyenin bazılarının söylevleri ötekilerine oranla daha çok ilgi uyandırıyor. Dahası var, her üye halkın hoşlanacağı, eğlenceli bulacağı biçimde konuşmaya her zaman hazırdır. İşin asıl tuhaf olan yanı, söylevinin bir sonuç vermeyeceğini, bütün bunların bir şa-

(*) Adolphe Thiers (1797-1877), Fransız tarihçi ve politikacısı Paris Komününü bastıran odur - ç.n.

(**) François Pierre Guilleume Guizot (1787-1874), Fransız tarihçi ve devlet adamı - ç.n.

(***) Odilon Barrot (1791-1873), Fransız politikacı. Liberal monarşist muhalefetin lideri - ç.n.

(****) Halkın doğrudan seçmesi.

ka, masum bir oyun, eğlence olduğunu üyenin kendisinin de bilmesidir. Öyleyken, birkaç yıl durmadan konuşur. Hem büyük haz duyar konuşurken. Onu dinleyen üyelerin hazdan salyaları akar. “Ne hoş konuşuyor!” Devlet başkanının da, tüm Fransız ulusunun da akar salyaları. Ama üye konuşmasını bitirdi mi bu sevimli, hem de uslu çocukların öğretmenini kalkar ayağa. Mağrur bir tavırla, “Güneşin doğuşu” üzerine verilen ödevin saygıdeğer üyece çok güzel incelendiğini, işlendiğini açıklar. “Sayın konuşmacının bu alanda gösterdiği başarı, yetenek şaşırtmıştır bizleri. Düşüncelerindeki açıklık, soyluluk dinleyenlere büyük haz verdi...” Ne var ki, iç kapağına “Dürüstlüğü, bilim alanında gösterdiği başarısı için...” yazılı bir kitabın kendisine armağan edilmesini hak etmiş olsa bile, sayın başkanın bu sözleri bir şeye yaramaz, kimi bakımdan. Sanırım siz de benimle aynı görüştesinizdir baylar. Üyelere gerekli şeyleri söylerken gözleri büyük bir ağırbaşlılıkla parlamaya başlamıştır. Salyaları akan üyeler birden çılgınca alkışlamaya başlarlar öğretmenlerini. Bu arada liberal üyeye, onlara verdiği büyük zevk için teşekkür etmeyi, elini içtenlikle sıkmayı, öğretmenin izniyle, gelecek toplantıda da onlara aynı zevki tattırmasını dilemeyi de unutmazlar. Öğretmen büyük bir alçakgönüllülükle verir istenen izni. “Güneşin doğuşu” konusunu işleyen konuşmacı başarısının verdiği gurur dolu sarhoşlukla çekilir. Şapur şupur öpüştükten sonra sıcak aile yuvalarına dağılırlar üyeler. Akşam da *epouse*’lerini* kollarını takıp, mutlu mu mutlu, Palais Royal’e dolaşmaya, fıskiyelerin insana huzur veren hışırtısını dinlemeye giderler. Öğretmen de raporunu gereken yere iletikten sonra, işlerin yolunda olduğunu bildirir Fransız ulusuna.

(*) Epouse: Zevce, eş, karı (Fransızca).

Kimi zaman, durum biraz önemli olduğunda daha bir ciddi düzenlerler oyunu. Toplantılardan birine Prens Napoléon'un kendisini getirirler. Prens Napoléon bu genç öğrencilerin korkusuna karşı çıkar hemen. Yüce, soylu bir sessizlik vardır derslikte. Prens Napoléon liberal davranır. Hükümetin aksayan yanlarını sayıp döker. Kendi düşüncesine göre yapılması gereken şeyleri anlatır. Eleştirir hükümeti. Sözün kısası, bekleneni yapar. Öğretmen bir dakikalığına derslikten çıksa, bu sevimli öğrencilerin arkasından söyleceklerini söyler... Örnek olarak anlattım bunu burada kuşkusuz. Doğrusu yersiz bir örnek de oldu. Çünkü bütün bu sevimli çocuklar öylesine iyi yetiştirilmişlerdir ki, öğretmen bir haftalığına bile uzaklaşsa, yerlerinden kıpırdamaz, uslu uslu otururlar. Prens Napoléon söylevini bitirince öğretmen ayağa kalkar. Son derece ciddi bir tavırla, verilen "Güneşin doğuşu" konusunu sayın konuşmacının çok güzel işlediğini açıklar. "Çok sayın, çok değerli Prens'in yetenekleri, parlak düşünceleri şaşırttı bizleri... Bilim alanında gösterdikleri başarıya karşılık bir kitap armağan etmeye hazırız ona, ne var ki..." Böyle sürüp gider konuşması. Söyledikleri daha önce söylediklerinin aynıdır. Öğrenciler hepsi birden çılgınca alkışlamaya başlarlar gene. Prensi evine götürürler. Soylu öğrenciler dersliği boşaltırlar. Akşam olunca da *epouse*'lerini kollarına takıp Palais-Royal'e çıkarlar. Kutusal fıskiyelerin sesini dinleyerek dolaşırlar vs., vs... Anlayacağınız, çok hoş bir düzen söz konusudur burada.

Gene bir gün *salle des pas perdus*'de* yolumuzu şaşırdık. Ağır cezalara bakılan duruşma salonuna gidecek yerde sulh hukuk duruşma salonuna gittik. Sırtında cüppesi, başında peruğuyla bir avukat *Incil*'den sözcüklerle heyecanlı heyecanlı konuşuyordu. Başkan da, yargıçlar da, avukatlar da,

(*) Mahkemelerde dinleyici salonuna açılan hol.

dinleyiciler de kendilerinden geçmiş, dinliyorlardı. Saygı dolu bir sessizlik vardı salonda. Parmaklarımızın ucuna basarak girdik salona. Bir veraset davasına bakılıyordu. Davaların arasında birkaç da rahip vardı. Zaten günümüzde birçok davaya –özellikle veraset davalarına– karışıyor rahiplerin adı. Görülmemiş derecede iğrenç, yüz kızartıcı olaylar dökülüyor ortaya. Ne var ki, rahiplerin toplumsal yerinin çok önemli olması, burjuvanın da olağanüstü dü-rüstlüğü yüzünden susuyor halk. Çok az olay çıkıyor. Rahipler eski günlerdeki hayallerinden çok paraya önem veriyorlar şimdi. “Ne denli çok paran varsa o denli güçlüsün. Güzel söz falan palavradır...” görüşünde birleşmiştir hepsi. “Yalnızca güzel konuşmak yetmiyor artık!” Ama bu son konuda yanılıyorlar bence. Elbette önemlidir para, ama güzel sözle de çok şey yapılabilir Fransa’da. *Epouse*’ler rahiplere tutsaktırlar. Günümüzde bu tutsaklık eskiden olduğundan daha da ileri gitmiştir. Burjuvanın da eninde sonunda aynı tutsaklığa kapılacağından umut kesilmemiştir henüz. İzlediğimiz duruşmada rahiplerin uzun yıllar süren kurnaz, hatta bilimsel (bu iş için özel bir bilimleri vardır) bir çalışma sonunda güzel, oldukça varlıklı bir kadını ruhsal yünden baskı altına aldıkları anlaşılmıştı. Kadını manastıra kapamaya zorlamışlar. Orada hastalık derecesine varan bir korkuya salmışlar onu. Bütün bunları hesaplı, bilimsel bir çalışmayla, planlı programlı, hiç acele etmeden, yavaş yavaş yapmışlar. Öyle ki sonunda hasta etmişler kadıncağızı. Melankoliye kapılmış zavallı. Daha sonra akrabalarıyla görüşmesinin büyük günah olduğunu telkine başlamışlar. Akrobalarından da uzaklaştırmışlar onu. “Kız yeğeni, on beş yaşında, bir melek kadar masum, temiz, soylu kız yeğeni bile sevgili teyzesinin, onu dünyada her şeyden çok seven teyzesinin hücreğine giremez olmuş. Alçakça düzenlenen oyunların sonucunda melek yeğenin, günahsızlık meleği-

nin oturduğu *front virginal*'inden* doyasıya öpemeyen bir teyzenin acısına gelince..." Sözün kısası, hep böyle duygulu şeyler söyledi avukat. Gerçekten de çok heyecanlı, duygulu konuşuyordu. Böylesine güzel konuştuğu için mutluluktan göklerde uçtuğu belliydi. Başkan da, dinleyiciler de uçuyorlardı. Sonunda rahipler kaybettiler sonunda savaşı. Avukatın bu güzel konuşmasıydı onların yenilgilerinin nedeni. Ama rahipler yakınmadılar bu yenilgiden. Birini kaybetse-ler on beşini kazanıyorlar çünkü. Ne diye yakınsınlar?

Duruşmayı hazla izleyen dinleyicilerin arasında genç bir üniversite öğrencisine yanaştım. Aslında duruşmayı izleyenlerin arasında üniversite öğrencileri çoktu. Hepsi de pek bir terbiyeliydiler. Yanına yanaştığım öğrenciye sordum:

– Kimdir bu avukat?

Delikanlı tuhaf tuhaf baktı yüzüme. Neden sonra, küçümser bir acımayla –utandım kuşkusuz– karşılık verdi:

– Jules Favre!

Böylece, Fransız güzel konuşma sanatının ustalarıyla –deyim yerindeyse– en önemli kaynağında tanışmak fırsatını bulmuş oldum.

Aslında çoktur bu kaynaklar. Burjuvanın iliklerine işle-miştir güzel konuşma tutkusu. Büyük adamları görmek için bir gün Panthéon'a gitmiştik. Ziyaret saati değildi. İki frank istediler bizden. Sonra saygıdeğer, sakat bir ihtiyar anahtar-ları aldı, kilisenin altındaki, lahitlerin bulunduğu mahzene indirdi bizi. Habire konuşuyordu. Dişleri olmadığı için ne dediği de pek anlaşılmıyordu. Merdivenleri indiğimizde ilk lahdin önünde durdu. Şarkı söylüyor gibi,

– *Ci-gît Voltaire*,** dedi.

Voltaire güzel Fransa'nın bu büyük dahisi!.. Bağnazlığın

(*) Bakire alın.

(**) Voltaire burada yatıyor.

kökünü kazıyan, kara cahilliği yok eden oymuş... karanlı-
ğın meleğiyle o cenkleşmiş, bilgi ışığını gene o taşımış...
Gerçi Corneille'i de varmış Fransa'nın ya, trajedilerinde do-
ruğu ulaşmışmış Voltaire.

İhtiyarın bu sözleri ezberlediği belliydi. Yüzde yüz, zama-
nın birinde bir kâğıt parçasına yazıp vermişlerdi ona bura-
da söyleyeceklerini. O da ezberlemişti... Parlak söylevine
başladığında buruş buruş, sevimli yüzünü bir sevinç aydın-
lığı bile kaplamıştı.

Öteki lahdin yanına giderken,

– Ci-gît Jean-Jacques Rousseau... diye sürdürdü konu-
masını. Jean-Jacques, *l'homme de la nature et de la vérité!* *

Birden gülmek geldi içimden. Her şeyi bayağılaştırabili-
yor bazen parlak söz. Hem zavallı ihtiyarın *nature, vérité*
derken neden söz ettiğinin farkında olmadığı da belliydi.

– Çok tuhaf, dedim. Bu iki büyük insandan biri ötekini
kötü, yalancı diye adlandırmıştı, öteki de onu aptal... Şimdi
yan yana yatıyorlar.

Sakat ihtiyar itiraz etmek istedi:

– Mösyö, mösyö...

Ama getiremedi sözünün sonunu. Bir sonraki lahde doğ-
ru yürüdü. Biz de izledik onu. Gene şarkı söylüyor gibi,

– Ci-gît Lannes, diye başladı. Mareşal Lannes! Kahra-
manlar bakımından çok zengin olan Fransa'nın en büyük
kahramanlarından biridir. Yalnız bir mareşal, –yüce impara-
tordan sonra– en büyük, en usta komutan değildi o... Zen-
ginliğiyle de ün salmıştı. Aynı zamanda yüce imparatorun...

Uzatmaması için araya girdim:

– Evet, dedim, Napoléon'un yakın dostuydu da...

İhtiyar biraz gücenmiş,

– Mösyö, diye kesti sözümü. Bırakın da anlatayım.

(*) Jean-Jacques, doğanın ve doğrunun insanı!

– Anlatın anlatın, sizi dinliyoruz.

Ezberinden sürdürdü konuşmasını:

– Zenginliğiyle de ün salmıştı. Aynı zamanda yüce imparatorun dostuydu. O'nun başka hiçbir mareşali bu büyük insanın dostu olmak mutluluğuna erişememiştir. Yalnızca Mareşal Lannes kazanmıştır bu onuru. Ana yurdu uğruna canını savaş alanında verirken...

– Bir şarapnel parçası bacağını koparmıştı yanılmıyorsam.

İhtiyar ağlamaklı bir sesle,

– Mösyö, mösyö! diye bağırdı. İzin verin de ben konuşayım... Belki biliyorsunuz hepsini... ama bırakın ben anlatayım!

Anlattıklarının hepsini bildiğimizi biliyordu bilmesine, ama gene de anlatmak istiyordu adamcağız. Sürdürdü anlatmayı:

– Ana yurdu uğruna savaş alanında canını verirken, yüreğinden yaralanan, büyük kaybı için ağlayan imparator...

– Vedalaşmak için yanına geldi.

Şeytan dürtmüştü beni gene. Ama iyi yapmadığımı hemen anlamıştım. Utancımdan yüzüm bile kızarmıştı.

Başını salladı ihtiyar. Gözlerimin içine bakarak ağlamaklı,

– Mösyö, mösyö! dedi. Mösyö! Bütün bunları bildiğinize, belki benden de iyi bildiğinize inanıyorum. Hiç kuşku yok bundan. Ama şunu da unutmayın lütfen, size bunları anlatmam için kendiniz aldınız beni yanınıza. Bırakın da anlatayım. Az kaldı zaten... Yüreğinden yaralanan, büyük kaybı için ağlayan imparator ölüm döşeğindeki arkadaşının baş ucuna geldi. Ordumuzun, Fransa'nın, imparatorumuzun büyük kaybı bu değerli askerin o anda içini dağlayan ölüm acısını, ona “Yolun açık olsun!” diyerek hafifletti. *C'est fini, monsieur...**

(*) Bitti bayım.

Yüzüme sitemli sitemli bakarak bitirmişti sözünü. Yürümüştü. Biraz ötedeki lahitleri başıyla önemsemez, soğuk bir tavırla göstererek ekledi:

– İşte burada da lahitler var... Bu *quel ques sénateurs...**

Parlak sözlerin tümü Voltaire ile Jean-Jacques'a harcanmıştı. Güzel konuşma tutkusunun en belirgin, halktan bir örneği idi bu. Acaba halkın doğrudan katıldığı, eğitildiği millet meclisi toplantılarında, kulüplerde söz alan konuşmacıların söylevlerinin halk üzerinde yalnızca bir etkisi mi oldu dersiniz? Güzel konuşmak için konuşmak tutkusunu mu aşıladı halka?

(*) Bazı senatörler.

Bribri ile Mabiş

Peki *epouse*'lerin durumu nedir? Söylemiştim, yaşıyorlar *epouse*'ler. Yeri gelmişken söyleyeyim: Niçin kadın ya da eş değil de *epouse* dediğimi soruyorsunuz. *Epouse* görkemli bir sözcük de ondan, baylar. Burjuva güzel, heyecanlı konuşmaya başladığında her zaman “*mon epouse*” der. Gerçi toplumun bazı kesimlerinde, her yerde olduğu gibi basitçe *ma femme* (karım) diyorlar ya, ulusal ruhu, çoğunluğu izlemek, görkemli sözcükler kullanmak gerekir... Böylesi daha iyi yansıtır gerçeği. Bununla birlikte daha başka adları da vardır kadının. Çok duygulandığı ya da karısını aldatmak isteğine kapıldığı zamanlar mabiş (*ma biche*) diyor. Bunun tersi durumlarda, seven kadın, gönlü aşna fişne çekince ise sevgili burjuvasına bribri diyor. Burjuvanın da çok hoşuna gidiyor bu. Bribri de, mabiş de her zaman çoktur Fransa'da. Ancak, hiçbir zaman günümüzdeki kadar çok olmamışlardır... Dünyamızın bu huzursuz çağında mabiş ile bribrinin, serseri bozuntuları komünistlerce öne sürülen anlamsız deli saçmalarına karşı toplumun rahat, huzur dolu, mutlu yaşayışını temsil etmeleri –hemen hiç konuşulmadan– karar-

laştırılmış olmasına karşın, bribri aile içinde her yıl giderek daha bir yumuşak başlı olmaktadır. Çünkü ne söylerse söy-lesin, ne yaparsa yapsın mabişini tutamayacağını, Parisli kadınların sevgili olmak için yaratıldıklarını, bir kocanın boynuz takmaktan kurtulmasının hemen hemen olanaksız olduğunu bilir... Elbette, yeterince mal mülk sahibi olana dek susar, sesini çıkarmaz. Ama bu ikisini de çok çok para biriktirdikten sonra genellikle daha bir titiz olmaya başlar. Kendini aşırı beğenmektedir çünkü artık. Gustave'ı bir baş-ka görür. Hele baldırıçıplağın, yoksulun biriyse Gustave, daha da küçük görür onu... Birazcık paralı bir Parisli evlen-meye karar verdiğinde paralı bir eş arar kendine. Dahası var: Önceden hesaplanır her şey. İki yandaki frankların eşit sayıda oldukları anlaşılırsa birleşilir. Bütün Fransa'da böyle-dir bu. Ceplerin aynı ölçüde şişkin olmaları bir gelenektir. Söz gelimi, kızın bir metelik fazla parası olduğu anlaşılırsa, parası bir metelik az olan damat adayına kapıyı gösterirler. Daha çok frankı olan bribri aramaya koyulurlar kız için. Şu da var, aşk evlilikleri giderek daha bir olanaksızlaşmakta, handiyse yüz kızartıcı bir ayıp sayılmaktadır. Ceplerin, var-lıkların kesin eşitliğine ilişkin bu geleneğe uyulmadığı çok seyrek görülen bir olaydır. Sanırım bunun en seyrek görül-düğü ülke Fransa'dır. Karısının parasından yararlanma ko-nusunda oldukça başarılıdır burjuva. Birçok durumda ma-bişinin yaramazlıklarını hoş görmesinin, bazı can sıkıcı olayları görmezden gelmesinin asıl nedeni de budur zaten. Çünkü o zaman, yani araya tatsızlıklar girdiğinde drahome konusu hiç de hoş olmayan bir biçimde atılabilir ortaya. Mabişinin, kimi zaman ailenin para durumunun izin ver-meyeceği ölçüde pahalı giysiler giymeye başladığını görün-ce bile –her şeyi fark etmesine karşın– sesini çıkarmaz brib-ri. Karısı giyimi için eskiden olduğu kadar para istememek-tedir ondan çünkü. Böyle durumlarda çok daha uysaldır

mabiş. Evlilik, çoğunlukla paraların birleşmesi olduğu, karşılıklı ilgi, sevgi pek öyle aranmadığı için bribri de sonunda mabişinden başkalarıyla gönül eğlendirmeye başlar. Birbirlerine ayakbağı olmamaktır en iyisi. Hem öyle olunca daha bir huzur doluyor evin içine. Sevgiyle söylenen bribri, mabiş sözcükleri karı koca arasında daha sık duyuluyor. Dahası, doğrusunu söylemek gerekirse, bribri bu konuda ustalıklı sağlama almıştır kendini. Polis komiseri her an hizmetine amadedir. Kendi yapmıştır çünkü yasaları. Söz gelimi, iş çığırından çıkarsa sevgilileri *en flagrant délit** bastırıp ikisini de öldürebilir. Hiç kimse de hesabını sormaz bu yaptığının. Mabiş bilir bunu. Onaylar da. Öyle olmasının gerekli olduğunu söyler. Yüzyıllar boyu boyunduruk altında yaşamak mabişi bu duruma karşı koyamayacak, –barbar, gülünç birtakım ülkelerin kadınları gibi– söz gelimi üniversitede okumayı, millet meclisinin toplantılarına katılmayı hayal edemeyecek duruma getirmiştir. Şimdiki gibi, bir süs eşyası olarak kalmayı yeğler. Süsleyip püslüyorlar onu, faytonla ya da atla gezintiye götürüyorlar, balolarda dansa kaldırıyorlar ya... Çikolata yiyor, erkekler davranışlarıyla ona bayıldıklarını anlatıyorlar ya... Karşılıklı ilişkilere bu dış görünüm oldukça başarılı, soylu bir biçimde verilmiştir. Kısacası yücedir, şövalyecedir ilişkiler... Bundan iyisi de can sağlığı artık... Öyle ya, Gustave'ı çekip almıyorlar kadının elinden. Yaşamın erdemli, yüce amaçları falan da gerekli değildir onun için. Kocası kadar zengindir o da çünkü. Süs eşyası olduğu günler gerilerde kalınca, yani bir süs eşyası olduğuna kendini artık inandıramaz olduğunda –yeni bir Gustave bulmak en heyecanlısı, en gururlusu için bile olmayacak bir şeydir artık– birden değişir mabiş. İğrenç bir değişikliktir bu. O cilveler, o süs püs, o canlılık nereye gi-

(*) Suçüstü.

der birden? Genellikle huysuz, mızımız bir kadın olup çıkar mabiş. Kilise kilise dolaşır. Kocasıyla birlik olup para biriktirir. Her şeyde bir kusur bulur. Bir bitkinlik, bir hüznün çöker üzerine. Kabalaşır. Hayatı boş bulmaya başlar. Konuşmalarında yakışık almaz sözcükler kullanır. İş pasaklılığa vardırırlar bile olur. Hepsinin sonu böyle değildir kuşkusuz. Çok daha anlaşılır durumlar da görülebilir. Her yerde rastlanır istisnaya... Ne var ki... bu durumda çok daha fazla, çok daha tuhaf, çok daha kesin oluyorlar. Ulusal özelliğidir bu onların. Günümüzde bütün dünyada görülen, büyük uluslarınkinin benzeri burjuva düzeninin kökü de, meyvesi de buradadır.

Evet, görünüşte kraliçedir mabiş. Onu topluluk içinde de, sokakta da ne denli ince bir kibarlığın, ne denli yakın bir ilginin kuşattığını hayal etmek bile güçtür. Kişiyi şaşırtan bir *subdit*'te,* kimi zaman saflıkta öylesine aşırılığa varılıyor ki, dürüst bir insan dayanamıyor artık... Açıktan açığa girilen bir oyun, bir sahtekârlık yüreğini derinden yaralıyor. Ama mabiş kendi büyük bir düzenbaz olduğu için, onun istediği de budur aslında... Her zaman elde eder kendisinin olanı. Doğru yoldan dürüstçe gitmektense dalavereyi yeğler. Onun düşüncesine göre böylesi hem gerçeğe daha uygun, hem eğlenceli oluyor. Eğlenceye, oyuna, entrikaya gelince, mabiş için her şeydir bunlar. Ya giyinip kuşanışları, sokakta yürüyüşleri... Cilvelidir mabiş, fıkır fıkırdır, her şeyiyle yapmacıktır. Gelgelelim bütün bunlar gözü dönmüş, bir bakıma soysuzlaşmış, taze, gerçek güzellikten zevk alma duygusunu yitirmiş erkekleri kendine tutsak edebilir ancak. Hiç gelişmemiştir mabiş. Bir kuş akılcığı, bir kuş yüreciği vardır. Ama albenisine diyecek yoktur ama. Davranışları öylesine kibar, konuşması öylesine çekicidir ki, ister iste-

(*) Kibarlık, incelik.

mez kapılırsınız ona. Görülmemiş bir yenilik diye takılırsınız peşine. Aslında güzel olanına da seyrek rastlanır... Yüzünde kötü, insana ters gelen bir şey de vardır. Ama önemli değildir bu. Cıvıl cıvıldır bu yüz, oynaktır. Yapmacık duygululuğun, sahte davranışın esrarıyla dopdoludur. Mabişin bu yapmacıklığından hoşlanmasanız bile, yapmacık içtenliği, bu içtenliği takınısındaki ustalığı, becerisi şaşırtır sizi. Hoşlanırsınız ondan. Parisli için gerçek aşkmış, ya da gerçek aşka benzetilmiş düzmece aşkmış değişmez zaten. Hepsi birdir... Düzmece aşk daha bile hoşuna gider belki. Kadın konusunda Doğulu bir görüş giderek daha bir yerleşmektedir Paris'te. Kamelya giderek daha çok moda oluyor. "Al şu parayı, güzelce aldat beni. Yani yapmacık sevgi göster bana..." Kamelyadan istenen budur işte. *Epouse*'lerden de aşağı yukarı aynı şey istenir. Bir de durumdan yakınmamaları. Buna karşılık Gustave'ın varlığı hoşgörüle karşılanır. Ayrıca, yaşlanınca mabişin onun için çalışacağını, metelik metelik üzerine koymakta onun en iyi yardımcısı olacağını bilmektedir burjuva. Aslında gençliğinde de çok iyi bir yardımcıdır ona mabiş. Bazen çok iyi alışveriş yapar. Alıcıları büyüler, kandırır. Sözün kısası, burjuvanın sağ koludur mabiş. Gelecekte de baş yardımcısı... Bir Gustave'ı bağışlamak olur mu yani.. Sokakta dokunulmazlığı vardır kadının. Hiç kimse rahatsız etmez onu. Yana çekilip yol verirler. Bizde çok görülen çeşidinden olaylara rastlanmaz orada. Bilirsiniz, bizde iyice yaşlanmamış bir kadın yalnız başına sokağa çıksa adım başı bir çapkın eğilip şapkasının altından yüzüne bakar, onunla tanışmak istediğini söyler.

Ne var ki, Gustave'a karşın bribri ile mabiş arasında günlük ilişkiler oldukça iyi, hatta çoğunlukla içtendir. Genelde yabancılar –dikkatimi çekti bu– biz Ruslardan daha içten oluyorlar. Anlaşılır biçimde anlatmak güç bunu. İnsan kendi görmeli ki anlasın. Fransızlar bizim için *le Russe est scep-*

*tique et moqueur** diyorlar. Doğrudur da. Kötümseriz. Bizim olan şeyleri daha değersiz görüyoruz. Hatta sevmiyoruz. En azından, durumu bilmeden yeterince saygı duymuyoruz bizim olan şeylere. Ulus gözetmeden Avrupa'nın, insanlığın çıkarları için çalışmaya kalkışıyoruz. Bu yüzden de her şeye karşı –bir görevi yerine getiriyormuşuz gibi– daha bir soğuk, daha bir anlaşılmaz davranıyoruz.

Ama uzaklaştım konudan... Kimi zaman çok saftır bribri. Söz gelimi, fıskiyelerin çevresinde dolaşırken mabişine fıskiyelerin suyu nasıl yükselttiklerini anlatmaya koyulur birden. Doğa yasalarını açıklamaya çalışır. Boulogne Ormanı'nın güzelliğini över. Bayramlarda caddelerin, sarayların aydınlatılmasından, Versailles'in *grandes eaux'*undan,** İmparator Napoléon'un başarılarından, *gloire militaire'*den söz eder. Mabişinin ilgisi, onun anlattıklarını can kulağıyla dinlemesi haz verir ona. Çok mutludur o anda. En düzenbaz mabiş bile kocasına karşı oldukça kibardır. Yani bir yapmacıklık yoktur davranışlarında. Kocasının saçını bile önemsemez. Çıkar gözetmeyen bir inceliği vardır. Le Sage'ın*** şeytanı gibi evlerinin çatılarını uçurmaya çalıştığım yok elbette. Dikkatimi çeken, gözüme ilişen şeyleri yazıyorum burada, hepsi o kadar... "*Mon mari n'a pas encore vu la mer*"**** der size kimi mabiş. Bunu söylerken içten, saf bir acıma vardır sesinde. Bu, onun kocasının denizi görmek için Brest'e ya da Boulogne'a henüz gidemediği anlamına gelir. Burjuvanın birtakım saf, aşırı ciddi gereksinimleri bir gelenek olarak benimsediğini unutmamak gerekir. Örneğin para biriktirme, güzel konuşma gereksinimleri yanında iki

(*) Ruslar kuşkucu ve alaycıdırlar.

(**) Büyük fıskiyeler.

(***) Alain-Rene Le Sage (1668-1747), *Topal Şeytan*'ın yazarı Fransız mizahçısı – ç.n.

(****) Kocam denizi görmedi henüz.

gereksinimi daha vardır. Toplumun hep birden bağlandığı, aşırı önemsemediği, yasalara alabildiğine uygun iki gereksinimidir bunlar.

Birincisi *voir la mer*, denizi görmek'tir. Bazı Parisliler ömür boyu çıkmazlar Paris'ten. Orada ticaretle uğraşırlar. Denizi görmezler hiç. Ne diye görecekler denizi? Bunu kendileri de bilmezler. Ama isterler. Hem yürekten isterler. Ne var ki, işlerinin yoğunluğu yüzünden her yıl bir sonraki yıla ertelerler denizi görmeyi. Üzülürler bu duruma. Eşleri de yürekten katılır onların bu üzüntüsüne. Yürekten olan çok şey vardır Fransa'da zaten. Saygı duyarım içtenliğe. Sonunda bulurlar bir fırsatını, para da bulurlar. Birkaç günlüğüne giderler "denizi görmeye". Dönüşte izlenimlerini eşlerine, akrabalarına, dostlarına ballandıra ballandıra anlatırlar. Denizi gördüklerini ömürlerinin sonuna dek anar dururlar sonra, tatlı tatlı söz ederler anılarından... Burjuvanın, özellikle Paris burjuvasının yasalara uygun, gene güçlü öteki gereksinimi *se rouler dans l'herbe*'dir.* Durum şöyle: Parisli kent dışına çıkınca çimenlerin üzerine uzanmayı çok seviyor. Dahası, bir görev biliyor bunu. Böylece *avec la nature* birleştiğini hissederek titizlikle yerine getiriyor bu görevini. O anda birinin onu seyretmesini de çok seviyor. Parisliler kent dışına çıktıklarında genellikle hemen daha bir senli benli, daha bir canlı, hatta daha genç olmayı –kısacası doğal olmayı, nature'ye daha bir yakınlaşmayı– kendileri için önemli bir görev, bir zorunluluk sayarlar.

*L'homme de la nature et de la vérité*l.** Burjuvada bu *la nature*'ye bu zoraki saygı Jean-Jacques Rousseau ile mi başladı dersiniz? Gelgelelim bu iki gereksinimini –*voir la mer* ile *se rouler dans l'herbe*– Parisli ancak dünyalığını yaptıktan, yü-

(*) Otların üzerinde yuvarlanmak.

(**) Doğanın ve doğrunun insanı.

künü tuttuktan sonra, yani kendine saygı duymaya, kendiy-le övünmeye, kendini bir insan olarak görmeye başladığı za-man yerine getirir ancak. *Se rouler dans l'herbe*, alinteri dö-külerek kazanılmış parayla alınmış kendi toprağında olursa iki, hatta beş kat daha tatlı oluyor. Burjuva işinden uzakla-şınca çoğunlukla bir yerde bir parça toprak almayı, orada bir ev yaptırmayı, bahçesinin çevresini bir duvarla kapama-yı, kendi tavuklarıyla, inekleriyle uğraşmayı sever. Bunlar çok küçük ölçülerde olsalar bile değişen bir şey olmaz. Burjuva çocuksu, duygulu bir heyecan içindedir gene de. “*Mon arbre, mon mur*”* diye yineler kendi kendine. Her gelen ko-nuğuna da söyler aynı şeyi. Ömrünün sonuna dek düşmez dilinden bu sözcükler. Burada her yerdekenden daha tatlı olur işte *se rouler dans l'herbe*. Bu görevini yerine getirmek için bir çimenlik yaptırır evinin önünde. Biri anlatmıştı: Bir burjuvanın, bahçesinde çimenlik için ayırdığı yerde bir tür-lü çim yetişmemiş. Ekmiş, sulamış, başka bir yerden topra-ğıyla birlikte söküp getirdiği çimi yerleştirmiş, olmamış da olmamış... Tam evinin önündeymiş çim için ayırdığı yer. Sözde, bakmış ki olmayacak, yapma çim almaya karar ver-miş. Ta Paris’e gitmiş bu iş için. İki buçuk metre çapında bir çim ısmarlamış. Uzun otlu bir çimenliği andıran bu halıyı –hiç değilse kendini aldatmak, doğal gereksinimini karşıla-mak, çimenlerin üzerine uzanmak için– her öğleden sonra evinin önüne seriyormuş. Alinteriyle kazanılmış bir yere sa-hip olmanın heyecanına, sevincine kapılmış bir burjuvadan beklenir bu... İnanılmayacak bir şey değil...

Ama biraz da Gustave’dan söz edelim. Aslında Gustave da bir burjuvadır elbette. Yani bir satıcıdır, memurdur, *homme de lettres*’dir,** subaydır. Bekârdır Gustave. Ama o da bir

(*) Benim ağacım, benim duvarım.

(**) Edebiyat adamı.

bribridir. Ne var ki önemli olan bu değildir. Gustave'ın şimdi ne kılıkta olduğu, nasıl giyinip kuşandığı, renginin ne olduğudur önemli olan. Çağlara göre değişir Gustave. Tiyatroda, toplum içinde olduğu biçimde görünür hep. Vodvili çok sever burjuva. Gelgelelim melodrama daha bir tutkudur. Yalnızca neşeli vodvil (başka hiçbir yere gidemeyen, ancak doğduğu yerde, yani Paris'te yaşayabilen tek sanat koludur bu) evet ne diyordum, vodvil çekiyor burjuvayı gerçi, ama bütün bütün doyurmuyor onu. Onun için yüce şeyler, ulaşılmaz erdem, duygululuktur gerekli olan. Melodramda vardır işte bunların tümü. Melodramsız yaşayamaz Parisli. Burjuva yaşadığı sürece ölüm yoktur melodrama. Günümüzde vodvilin bile değişmiş olması çok ilginçtir. Gerçi neşelidir, ölesiye güldürücüdür ya, başka bir şey (bir ahlak dersi) de karıştırılmaktadır ona şimdi. Burjuva her fırsatta kendine de mabişine de ahlak dersi vermeyi çok sever. Kutsal bir görev sayar bunu. Üstelik sınırsız bir egemenliği vardır şimdi burjuvanın. Güç deyince o gelir akla. Vodvillerin, melodramların yaratıcıları da her zaman uşaklar olduğu için, güçlüye bir yararlanma çabası vardır bunlarda. Günümüzde burjuvanın –günlünç gösterilirken bile– üstünlüğünün nedeni buradadır işte. Oyunun sonunda her şeyin yolunda gittiği gösterilir kendisine. Bu çeşit sunuşun burjuvayı ciddi olarak avuttuğu düşünülebilir. Yaptığı işin başarıya ulaşacağına kesin inanmayan, kişiliği zayıf her insanda kendi kendini inandırmak, avutmak, huzura kavuşturmak isteği ona acı veren bir gereksinimdir. İşine gelen her şeye inanmaya başlar. Burada da söz konusudur bu. Melodramda yüce şeyler sunulur ona. Büyük dersler verilir. Güldürü yoktur burada. Bribrinin öylesine sevdiği, öylesine hoşlandığı şeylerin ezici, coşkun etkisi vardır. En çok politik huzurdan hoşlanır burjuva. Daha çok, huzur dolu bir yuva edinmek amacıyla para biriktirmek hakkından hoşlanır. Günümüzde bu gibi şeyler üzerine melod-

ramlar yazılıyor işte. Gustave da buna uymuştur. Zamanımızda bribrinin erdem saydığı her şeyi doğrulayan özellikler bulabilirsiniz Gustave'da. Eskiden –çok eskiden– bir ozandı Gustave, ressamdı, değeri bilinmeyen, ezilen, çok haksızlıklara uğrayan bir üstün insandı. Kahramanca cenkleşirdi uğradığı haksızlıklarla. Sonunda, onu için için seven (ama Gustave küçümser bir umursamazlıkla karşıladı bu sevgiyi) vikontes, beslemesi Cécile ile evlendirirdi onu. Başlangıçta beş parasız genç kızın çok parası olduğu anlaşıldı birden. Gustave karşı dururdu buna. Parayı almak istemezdi. Ama bir de bakardınız, sergideki bir tablosu durup dururken büyük ilgi görürdü. Arkasından, büyük sanat değeri olan tablolarını satın almak için üç lord çalışma odasına rüzgâr gibi daldardı. Her tablosu için bin frank önerirlerdi ona. Gustave küçümseyerek gülümser, sesinde acı bir umutsuzluk, insanların topunun alçak yaratıklar olduğunu, hiçbirinin onun fırçasına değmediğini söylerdi. Sanatı, kutsal sanatı, onun nedenli büyük olduğunu anlayamamış zavallı insanların, cüce yaratıkların aşağılamasına bırakmayacağını haykırırdı lordların yüzüne. Ama o anda vikontes daldardı içeri. Cécile'in, ona olan aşkından yataklara düştüğünü, bu nedenle resim yapmak zorunda olduğunu söylerdi Gustave'a. Burada Gustave vikontesin –şimdiye dek resimlerinin sergiye alınmasına engel olan eski düşmanı vikontesin– onu gizliden gizliye sevdiğini, kıskançlığı yüzünden ondan öç aldığını anlardı. Gustave bunun üzerine üç lordtan, onlara bir kez daha hakaret ettikten sonra (hakarete uğrayanlar çok sevinirlerdi buna) alırdı parayı. Cécile'e koşar, onun milyonlarını almaya razı olur, yurtluğuna çekilen vikontesi bağışlardı. Cécile ile evlenir, çocuk yapmaya, kadife gömlekler, *bonnet de coton** giymeye, akşamları mabîşini koluna takıp –huzur dolu hışırtısıyla ona

(*) Pamuk bone.

yeryüzündeki mutluluğunun sürekliliğini, sağlamlığını anımsatan– fıskiyelerin çevresinde dolaşmaya başladılar.

Gustave bazen bir satıcı değil de zavallı, feleğin sillesini yemiş, ama ruhu soylulukla, erdemle dopdolu bir yetim olurdu. Sonra onun bir yetim değil, Rothschild'in oğlu olduğu anlaşılırdı ansızın. Milyonların tek sahibi olurdu. Ama küçümsemeyle, gururla tepirdi milyonları. Neden mi? Güzellik için öylesi gereklidir de ondan. Ama ona âşık Madam Beaupré çıkagelirdi birden. Gustave'in patronu olan bankerin karısıdır Madam Beaupré. Cécile'in, onun aşkından ölüm döşeginde olduğunu, Gustave'in onu kurtarmaya gitmesini söylediler. Gustave, Madam Beaupré 'nin ona tutkun olduğunu anlar, milyonları cebe indirip, herkese –insanlar– da ondaki yüce erdemlerden hiç bulunmadığını haykırarak– yakası açılmadık küfürler savurduktan sonra Cécile'e koşar, evlenirdi onunla. Madam Beaupré yurtluğuna çekilir, banker buna sevinirdi. Nasıl sevinmesindi, uçurumun kenarına kadar gelen karısı kurtulmuştu... Tertemizdi gene karısı, eskisi gibi... Öte yandan Gustave çoluk çocuğa karıştırdı. Akşamları karısıyla kol kola, fıskiyelerin çevresinde dolaşmaya çıkardı. Fıskiyelerin hışırtısı vs., vs...

Şimdi erişilmez erdem, daha çok ya bir subayda, ya askerî bir mühendiste falan –ama ille de bir askerde– sunuluyor. Hem bu askerin “kanıyla kazandığı *légion d'honneur*” kurdela da vardır. Yeri gelmişken söyleyeyim, korkunç bir şeydir bu kurdela. Sahibi öylesine kurumlanır, kendini öylesine beğenir ki, onunla konuşmaya, aynı kompartımanda yolculuk etmeye, tiyatrodan ya da lokantada onunla yan yana oturmaya dayanmak herkesin harcı değildir. Yüzünüze tükürmediği kalır bir. Hiç utanmadan, küstahça davranır size karşı. Çalışmından oflayıp puflarken tıkanacak gibi olur. Öyle ki, sonunda mideniz bulanır, safranız kabarır, doktor çağırmak zorunda kalırsınız. Ama Fransızlar çok severler onu... İnsanı

şaşırtan bir şey daha var. Günümüzde Mösyö Beaupré'ye aşırı bir ilgi duyuluyor. Kuşkusuz, çok para biriktirmiş, çok mal mülk sahibi olmuştur Mösyö Beaupré. Inatçıdır, saftır, burjuva alışkanlıkları olan bir koca olmasıyla gülünçtür. Ne var ki mabişinin ona ihanet ettiğinden kuşkulananarak acı çekmek zorunda olduğu sahnede temiz yürekli, dürüst, soylu, erdemlidir de... Sonunda yüce gönüllülükle bağışlamaya karar verir karısını gene de... Mabişin bir melek kadar temiz olduğu, Gustave'a şöyle bir tutulup onunla hafiften oynadığı, onu soyluluğuyla ezen bribrisinin onun için dünyada en değerli varlık olduğu anlaşılır sonunda kuşkusuz. Cécile ise eskiden olduğu gibi meteliksizdir gene. Ama yalnızca birinci perdede böyledir bu. Sonra milyonları olur. Gustave değişmemiştir. Gene mağrurdur. Karşısındakileri küçümser bir soyluluğu vardır. Yalnız, asker olduğu için daha bir kibirlidir, hepsi o kadar... Dünyada en değer verdiği şey, kaniyla kazandığı haç, bir de "*l'épée de mon père*"dir.* Babasının bu kılıcını hiç düşürmez dilinden. Olur olmaz yerde ondan söz eder. Konunun ne olduğunu bile kavrayamazsınız. Küfreder, tükürür, bağırıp çağırır, ama herkes eğilir önünde. Seyirciler ise ağlarlar. Evet, basbayağı ağlarlar. Alkışlarlar. Meteliği yoktur kuşkusuz. *Sine qua non*'dur** bu. Madam Beaupré âşıktır ona. Cécile de... Ama Cécile'in onu sevdiğinin farkında değildir Gustave. Cécile beş perde boyunca gizli aşkından inler durur. Sonunda kar ya da buna benzer bir şey yağar. Cécile kendini pencereden atıp canına kıymak ister. Ama o anda pencerenin dibinde iki el silah sesi duyulur. Herkes koşar. Gustave kolu sarılı, yüzü bembeyaz, ağır adımlarla girer sahneye. Kaniyla kazandığı kurdelası parlamaktadır ceketinin yakasında. Cécile'i baştan çıkarmaya ça-

(*) Babamın kılıcı.

(**) Olmazsa olmaz.

lısan, ona iftira eden alçak cezalandırılmıştır. Gustave Cécile'in onu sevdiğini, bütün bu dolapları Madam Beaupré'nin çevirdiğini unuttur sonunda. Ne var ki, süt dökmüş kediye dönen Madam Beaupré'nin yüzünde renk kalmamıştır. Gustave Madam Beaupré'nin onu sevdiğini anlar. O anda bir silah sesi daha duyulur. Üzüntüsünden canına kıyan Mösyö Beaupré'dir bu. Bir çığlık atarak kapıya koşar Madam Beaupré. Ama o anda Mösyö Beaupré girer sahneye. Elinde bir tilki –ya da buna benzer bir hayvan– ölüsü vardır. Gereken ders verilmiştir. Mabiş ömrünün sonuna dek unutamaz bir daha bu dersi. Her şeyi bağışlayan bribrisine sokulur kadın. Öte yandan, Cécile'in milyonları olduğu anlaşılır birden. Gustave gene baş kaldırır. Evlenmek istemez. Bağırıp çağırır, ağzına geleni söyler. Gustave'ın küfretmesi, milyonları tepmesi zorunludur. Yoksa hoş karşılamaz onu burjuva. Erişilmez erdem yeterince olmaz yoksa oyunda... Burada burjuvanın çelişkiye düştüğünü sanmayın sakın. Korkmayın, milyonları kaçırmayacaktır mutlu çift. Zorunludur milyonlar da. Sonunda erdemin ödülü olurlar her zaman. Çelişkiye düşmez hiç burjuva. Sonunda milyonları da, Cécile'i de alır Gustave. Gene fıskiyeler, su sesi, vs., vs.... Böylece hem daha çok duygululuk, hem de erişilmez erdem elde edilmiş olur. Aile soyluluğuyla herkesi ezen Beaupré'nin ne denli güçlü olduğu anlaşılır. En önemlisi de, öylesine sevilen, değer verilen milyonlar seyirciye bir *fatum*,* doğanın bir yasası olarak sunulmuş olur...

Bribri ile mabiş huzur içinde, avunmuş, gönülleri rahat, çıkarlar tiyatrodan. Gustave yanlarındadır. Başkasının mabişini faytona bindirirken gizlice öper küçücük elini... Her şey gerektiği gibidir anlayacağınız...

1863

(*) Kader.

1862'DE DOSTOYEVSKI

EDWARD HALLETT CARR

(...) Haziran 1862'de, Dostoyevski yurtdışına ilk gezisini yapmak üzere Petersburg'dan ayrıldı. Berlin, Dresden ve Cologne'den geçerek Paris'e geldi; Londra'da sekiz gün kaldı –İngiltere'ye tek gidişiydi bu–, sürgünde olan ve o sırada Paddington'da, Westbourne Terrace'de oturan Herzen'i ziyaret etti, sonra Paris'e döndü, Cenevre'ye gitti, orada Strakhov ile karşılaştı. İki arkadaş, İtalya'ya geçtiler, Torino, Cenna ve Floransa'yı ziyaret ettiler. Dostoyevski, Floransa'dan tek başına geri döndü, ağustosun sonunda Rusya'ya geldi.

İlk Avrupa gezisinin romancı üzerine bıraktığı etkileri bulmak bizim için çok zor, ama bu etkilerin fazla derin olmadığını şaşırarak görüyoruz. Bu çabuk etkilenebilen genç adam, Avrupa uygarlığının parlaklığı karşısında hayranlık duymalıydı; ama o Paris'i (Strakhov böyle anlatıyor) “çok sıkıcı bir şehir”, Cenevre'yi kasvetli ve sıkıcı buldu. Turin ona Petersburg'u hatırlattı, bu belki bir avuntuydu. Strakhov ile birlikte bir hafta kaldığı Floransa'da, Victor Hugo'nun daha yeni çıkmış olan *Sefiller*'inin dört cildini hırsla okudu, başka hiçbir şeye bakmadı. Strakhov bir gün onu

Uffizi Galerisi'ne sürükledi ama Dostoyevski biraz sonra bıktı ve "Medici Venüs'ü görmeden bırakıp gitti." Dostoyevski'nin maddi şeylerde gözlem ve betimleme yeteneği çok azdı ve birkaç ay sonra *Vremya*'da yayınlamaya başladı. *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları* eserlerinin en duygusuz olanlarının arasındadır. Okuyucunun aklında kalan birkaç sahneden biri, Londra'daki Haymarket Sokağı'nın gece manzarasıdır: O devirde bu sokağa sık sık giden fahişelerden ve onların müşterilerinden meydana gelen karmakarışık bir kalabalık, gazla aydınlatılmış kaldırımlardan sokağa taşarken, bunların ortasında, kadın ve erkek Katolik misyonerler geziyor, Fransızca ve İngilizce yazılmış dinî broşürler dağıtıyorlar.

Herzen'e 16 Temmuz'da yaptığı ziyareti, gezideki diğer olaydan daha ayrıntılı olarak biliyoruz. Daha önce bir kez karşılaşmışlardı; 1846 güzünde, Herzen'in Rusya'dan kesin olarak ayrılışından üç ay önce olmuştu bu karşılaşma. Dostoyevski'nin, Belinski ve arkadaşlarıyla arasının açılmaya başladığı dönemdi bu ve Herzen'in onun hakkındaki izlenimi "pek iyi değildi". Ama 1862'de geçmiş unutulabilir, affedilebilirdi. Dostoyevski, Sibirya'da büyük devrimci dava için acı çekmemiş miydi? Ve o, Herzen'in okumak için sabırsızlık gösterdiği *Ölümler Evinden Anılar*'ın yazarı değil miydi? Bu defaki yargı daha cana yakındı: "Saf, düşünceleri açık değil, fakat hoş bir insan; Rus halkına coşkuyla inanıyor."

Bazı Rus eleştirmenleri, özellikle devrimden sonra Dostoyevski'nin düşüncelerinin gelişiminde, bu büyük devrimci liderin önemli etkisi olduğunu öne sürmüşlerdir. Resmî biyografide bile, *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları*'nın, Herzen'in düşüncelerinin izlerini taşıdığı söyleniyor. Etkinin çok derin olduğuna inanmak ya da Londra'daki bu karşılaşmanın özel bir önemi olduğunu söylemek güç. Herzen'in, Rus hükümetinden nefret ettiğini ve Rus halkını sevdiğini

söylemeye düşkün olduğu doğrudur; ikinci duygusu birincisinden daha az somut ve daha az etkin olmasına rağmen, Slavcı ilkelere karşı bir yakınlık duymasını sağlıyordu. Bir süreden beri Avrupa'nın çürümüşlüğü en ateşli bir Slavcının bile yapamayacağı biçimde yerdiği de doğrudur. Fakat bunlar o zamanın beylik düşünceleriydi ve Dostoyevski ile anlaşılabildikleri noktalar yalnızca yüzeyseldi. Gerçekte, Herzen de, Dostoyevski de Rus halkı hakkında fazla bir şey bilmiyorlardı ve Batı demokratik kuramlarını bilen Herzen tartışmada, ezilmiş Rus köylüsünü, Rus otokrasisini yermek için kullanırken, yöntemi ve düşünceleri Avrupalı değil de Rus olan Dostoyevski, ülküleştirilmiş köylüyü, kilise-deki ve devletteki otokratik sistemin bütününün temeli ve dayanağı olarak gören Ortodoks düşünceye hızla yaklaşıyordu. Konuşmanın asıl ağırlığı tabii ki "Rus halkı"ı üzerindeydi ve eğer konuşmacılar, kelimelerden hoşnut olacaklarına, anlamlarını araştırırsalardı, "Rus halkı"nın tartışmanın bir tarafında olduğu kadar karşı tarafında da aynı rahatlık ve doğrulukla kullanılabileceğini görecektirdi belki de. Fakat Rus köylüsü, Westhoume Terrace'daki o temmuz gününde, belirsiz, uzak ve oldukça inanılmaz olarak görülmüş olmalı; konuşma, başladığı gibi karşılıklı memnuniyetle bitti. Yıllar sonra Dostoyevski yazılarında, Herzen'in "Rus halkı" adına konuşma özelliğine sertçe karşı çıktı. Bu eleştiri doğrudur, fakat eğer Herzen cevap verebilecek kadar yaşasaydı, *tu quogue** aynı derecede doğru olurdu.

Dostoyevski, *Kış Notları*'nı yazarken, tedbirli davranarak, Herzen'e yaptığı ziyareti anlatmaktan sakındı. Tedbiri gereksiz ve faydasızdı; Rus siyasi polisinin Londra'da, belki de Herzen'in arkadaşları arasında, eve gelen şüpheli kişileri bildirecek bir ajanı vardı. Eski bir siyasi mahkûm olarak

(*) Sezar'ın "Sen de mi Brutus" sözünün "Sen de mi" kısmı— ç.n.

yıllarca yetkililerin şüpheli biri gözüyle baktıkları Dostoyevski'nin ziyareti de kısa zamanda Petersburg'a bildirildi. Dostoyevski'nin de içinde olduğu, Herzen'i ziyaret edenlere ait polis listesi, Herzen'in Polonyalı bir adamının eline geçti; o da bunu *Kolokol* adlı gazetesinde, "hükümetin, yurtdışından döndüklerinde tutuklanmalarını emrettiği kişilerin listesi" diye yayınladı. Bunun yanlış olduğu ortaya çıktı. Dostoyevski başına bir şey gelmeden Petersburg'a döndü. Yetkililer, Herzen'e yaptığı ziyarete pek kızmamış olmalı ki, bir dahaki yıl dışarı gitmesine izin verildi. Fakat bu olay, o günün Rus hükümetinin ve dışarıda yaşayan Rusların, Avrupa'ya yaydıkları casusluk ve karşı-casusluk ağını göstermesi bakımından ilginçtir.

Dostoyevski, İletişim Yayınları, 2010, s. 90-92

Çeviren AYHAN GERÇEKER

Dostoyevski, 1862 Haziran'ında Petersburg'tan ayrılarak ilk Batı Avrupa seyahatine çıktı. Görünürde Batılı hekimlerin 'sara'sı hakkındaki görüşlerini öğrenmek için çıkmıştı seyahate. Ama başka bir amacı daha vardı: Rusya'yı yoldan çıkardığına inandığı Batılı 'fikirlerin' kaynağını yerinde görmek. Seyahati boyunca pek çok önemli şehri gezdi Dosto-

Dostoyevski, 1862.

yeveski: Berlin, Paris, Londra, Floransa, Milano ve Viyana. Bu seyahatten dönüşte kaleme aldığı *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları* da, ilk olarak 1863 Şubat'ında, kendi çıkardığı *Vremya* (Zaman) dergisinde yayımlandı. Dostoyevski'nin bu öfkeli ve alaycı Batı eleştirisini, Nobel ödüllü büyük romancı Saul Bellow'un önsözüyle sunuyoruz.

İLETİŞİM 1117

DÜNYA
KLASİKLERİ

21

9 789750 503719